

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XII. évfolyam 5–6. szám

AHOL A FORRADALOM KEZDŐDÖTT...

Szeged, 1956

KISS TAMÁS, A SZEGEDI EGYETEMISTÁK FORRADALMI VEZETŐJÉNEK
VISSZAEMLÉKEZÉSE LAPUNK 53–65. OLDALÁN OLVASHATÓ

MM

szeptember – október

BELVEDERE

SZEGEDI TÖRTÉNESZHALLGATÓK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők: BODNÁR TAMÁS, HEGYI GERGELY, MÉSZÁROS CSABA, VINCZE JÓZSEF

Munkatársak: BABOS LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSAK CSABA, NAGY TAMÁS

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND végezte

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft.,
Gyermek és Ifjúsági Alapprogram,
Oktatási Minisztérium,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Mobilitás Ifjúsági Szolgálat,
Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Szegedi Tudományegyetem,
SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat,
SZTE Bölcsészettudományi Kar HÖK

Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága
és a Vasúttörténeti Alapítvány támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A tanárképző főiskolai kar Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR, a felsőoktatási tananyagul
szolgáló kiadványok a BELVEDERE SEGÉDKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6.

Netposta: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Honlap: www.extra.hu/belvederemeridionale

Telefon 62/544-759

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

Tartalom

Referátumok

KÓNYA BENCE: A középkori ember kapcsolata a túlvilággal Halál, látomások, képzelt utazások	4
KASZA PÉTER – KOHÁRI NÁNDOR: A szlavofilok	17
PAPP GÁBOR: Végtelen döntetlen Az ETA baszk terrorszervezet története (2. rész)	32

Hajdani vármegyénk

Győr vármegye	48
---------------	----

Szemtanú

„Övenhatnak az a megismételhetetlen hangulata!” Beszélgetés Kiss Tamás szegedi diákvezérrel (DÖBÖR ANDRÁS – JANCSAK CSABA)	52
---	----

Hadak útján

CSONKARÉTI KÁROLY: Fejezetek a cs. és kir. haditengerészet tengerészeti repülésének történetéből	66
---	----

A közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata IV/1. rész A II. világháborútól az 1970-es évekig	79
PUSZTAI JÁNOS: Hetven éve alakult a Délvidéki Aero Club Szegeden	99

Antik

NÓTÁRI TAMÁS: Servius Sulpicius orator	103
--	-----

„Hajrá, Hellász!”

MARÓTI EGON – T. HORVÁTH ÁGNES: A delphoi Pythia sportversenyeinek vonzáskörzete	106
--	-----

Téka

Alan. S. Milward: <i>Háború, gazdaság, társadalom. 1939–1945.</i> (HEGYI GERGELY)	114
---	-----

„Tiszta forrásból”

Dokumentumközlés a Tanácsköztársaság történetéhez. Közli: FAZEKAS CSABA	115
---	-----

Anekdotalincs

Ahogy Európát láttuk... Adomagazda RÓNYAI LÁSZLÓ	122
--	-----

KÓNYA BENCE

Referátumok

A középkori ember kapcsolata a túlvilággal

Halál, látomások, képzelt utazások

A túlvilággal, transzcendenssel való kapcsolat egyaránt foglalkoztatta individuumot és a közösséget. A középkorban talán a legnagyobb fontosságot tulajdonítottak e kapcsolatnak, hiszen a szentkultuszokban, istenítéletekben, varázslásban, boszorkányságban, és a hétköznapi életben is jelen vannak az emberi tudaton és világon túli dimenziók erői, melyek aktívan befolyásolják a tudatot és irányítják a világot. A téma meghatározói a középkor s a keresztény hitvilág, valamint az ezzel kapcsolatos egyházi ideológiák, s ezek megjelenése, változása és ütközése a hagyományokkal a népi mentalitásban. Ezen tanulmány egy korántsem teljes betekintést próbál nyújtani a fennem vázoltakba a halál, túlvilági utazások és látomások kapcsán. A középkori ember mentalitását és gondolkodásmódját – cselekvésének mozgatórugóit – feltérképezni és megismerni nem könnyű feladat. Ráadásul, vizsgálódásunk elsődleges tárgya a középkori népi kultúra, melynek forrásanyaga jóval szegényebb, mint az „elit” kultúráé. Az alábbi írásban levont következtetéseket inkább „rálátásokként” érdemes értelmezni, mintsem faktualitásokként.

I. Tájékozás

A túlvilág s vele kapcsolatos jelenségek plasztikus egységben álltak a „valós” világgal. Ez a plasztikus egység volt a „valós” világ, a középkori ember hitt benne, mentalitását áthatotta ez az eszme. Később látni fogjuk, ez a világ sokban eltér korunk világfelfogásától. Ennek leszögezését azért tartom szükségesnek, mert véleményem szerint megóv bennünket a későbbiekben néhány tévedéstől. A középkori világot nem helyezhetjük mai világunk vázába, tehát korunk eszméi, ideológiái, mentalitása csak részben vagy deformáltan tudja megmagyarázni a középkori jelenségeket, hiszen minden korszakot a saját korából lehet alapvetően megérteni.¹ Persze, ez nem azt jelenti, hogy nem használhatjuk a korunkbeli tudományokat, példának okáért témánk szempontjából a pszichológia vagy a botanika által feltárt jelenségek elengedhetetlenül szükségesek.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az elit kultúra és a népi kultúra nem szakad el egymástól, sőt állandó kölcsönhatásban állnak egymással.

Kétségtelen, hogy a jelenségeket s a velük kapcsolatban felmerült problémákat nagyfokú általánosítással kell kezelni, a közösségek, s ezek összessége, a korszak vizsgálata megköveteli ezt, viszont ne feledjük, hogy a közösségek individuumokból épülnek fel – megtörténik, hogy az egyén felfogása homlokegyenest ellenkezik az adott uralkodó nézettel.

A fenti gondolatokat megvilágítandó: e világot és a túlvilágot elválasztó határ oda-vissza átjárható, mindkét világban lehet tapasztalatokat szerezni. A kereszténység a túlvilágba teszi az evilágon elrökölt életért járó büntetést vagy jutalmat, az „evilág” csak a lélek ideiglenes tartózkodási helye, igazi hazája a túlvilág.² A két világot elválasztó határ, a halál a középkorban nem volt radikális sorompó, nem jelentette a lét totális végét, a halálhoz való viszony aspektusai sokban eltértek a mai attitűdöktől.³ ELIADE szép gondolatával – a vallásos ember számára az élet megjelenése a világ legmélyebb misztériuma. Ez az élet valahonnan e világon

kívülről jön, „és végül újból visszahúzódik, hogy a túlvilágon folytatódjék”, és ott, titokzatos módon, valamilyen ismeretlen, a legtöbb élőlény számára elérhetetlen helyen maradjon fenn. Az emberi életet nem szokás két semmi közötti rövid időbeli tüneménynek érezni. Egy létezés előtti létezés előzi meg és egy létezés utáni követi.⁴

Mielőtt megismernénk a túlvilágról alkotott elképzelések rendszerét, érdemes teret szentelni a meghalásnak és az ezzel kapcsolatos attitűdöknek.

II. A halál aktusa és a Túlvilág

ARIES szerint az antik világtól a XII. századig nagyjából egységes volt a meghaláshoz való viszonyulás. A halálnak az ilyen megélését „megszelídített halálnak” nevezi; az attitűdöket irodalmi alkotásokból, hőskölteményekből ismerhetjük meg. A halandók figyelmeztetést kaptak, szinte senki sem halt meg úgy, hogy ne lett volna ideje megtudni, hogy meg fog halni – ez nem valamiféle természetfeletti figyelmeztetésből adódik, hanem spontán felismerésből és természetes meggyőződésből. Az ember mihelyt megérezte a halál közeledtét, megtette a rituális előkészületeket. Betegágyán fekve vagy a földön elterülve arcát az ég felé fordítja. Gondolatban számvetést készít, megjelenik az élet sajnálata, a kedves emlékek felidézése; ezután következik a megbocsátás a társaknak és az ágyat körülállóknak, ennek végeztével pedig itt az ideje Istenre gondolni, elfelejteni ezt a világot, és imádkozni. Ezek után lép be az egyetlen egyházi aktus, a feloldozás – ezt később, a sírba tételkor a holttesten megismételték. Az utolsó kenetet elcinte csak papi személyeknek adták ünnepélyes keretek között. A haldoklás kollektív, nyilvános és szervezett szertartás volt, a haldokló ismeri ennek rendjét, maga vezeti le, a szobába szabadon bárkinek be lehetett lépni.

Summázva: dominál az egyszerűség, mellyel a rítusokat elfogadták és elvégezték; a halál meghitt, közeli, jelentéktelen és közömbös. Az emberi faj egy nagy törvényeként fogták fel, melyet nem kell elkerülni, sem dicsőíteni – egyszerűen elfogadták.⁵

Az idők folyamán azonban fokozatos, lassú módosulások történtek a fentiekhez képest, ezt a folyamatot, mely a XI–XII. században indult, és a középkor végi haláltánc-víziókban teljesedett ki, az Utolsó Ítélet szimbolikájának a változásával lehet megközelíteni. Azt, hogy Aries ehhez folyamodott, megerősíti GUREVICS felfogása, miszerint a holtak birodalmát modellálva az emberek betelepítették saját azt vágyaikkal, látomásaikkal; tudat alatt átvetítették a túlvilág struktúrájába mindazt, ami világszemléletük paramétereit (tér, idő, személyiség, szellem és anyag) alkotta.⁶

A korai kereszténység eszkatológiájában a keresztény halottak egyszerűen alusznak a parúziáig,⁷ s ennek megtörténtével a Paradicsomban ébrednek fel. Ebben a felfogásban nem volt helye az egyéni felelősségnek, az akkori ember mélyen és közvetlenül társadalmi lény volt. A hagyományos összeszokottság a sors kollektív felfogását eredményezte, az individuumnak nem volt nagy jelentősége, ezzel a felfogással Gurevics is egyetért, azzal viszont nem, hogy a holtak álomba merültek, mert szerinte erre ellentétes bizonyítékok a látomásirodalmak. A Pokolban igenis feszült dinamizmus és izgalom uralkodik a bűnösök kínzása által, a szenvedésnek pedig semmi köze a nyugalomhoz.⁸

Aries a fentebb vázolt elgondolás megváltozásának kezdetét a XII. századra teszi, ekkor lesz erőteljesebb a végítélet eszméje, az ikonográfiában megjelenik a holtak feltámasztása, az igazak és elkárhozottak szétválasztása, vagyis maga az *ítélet*. A XIII. században a nagy, közös ébredés eszméjét szinte teljesen kiszorította a „bíróság” képe. Feltűnik a lelkek megmérése

és a szentek közbenjárása a lélekért. Minden embert tettei szerint ítélnék meg, szétválogatva a jó és rossz cselekedeteket, amelyek föl vannak jegyezve az Élet Könyvében.⁹ Itt az egyes ember megváltásának vagy elítéltetésének individuális kérdését láthatjuk. Az „individualizmus” fogalmát, ha a középkorra vonatkoztatjuk, pontosítani és korlátozni kell. A felelősség az egyéné, hogy a jó vagy a rossz ösvényt választja – ezért van ítélet, viszont szándékai és cselekedetei nem akarátának spontán megnyilvánulásai. Eredetüket a személyiségen kívül is kereshetjük; bár azok a saját gondolatai, valamiféle önálló létezőkként állnak előttünk. Erre példa egy szerzetes esete, kinek le nem vezekelt bűnei megszemélyesültek a látomásában és hangosan panaszkodtak rá.¹⁰

A XV–XVI. században az Utolsó Ítélet már nem a parúzia idején történik, hanem az egyén halálos ágyánál – megszűnt az eszkatológiai idő a halál pillanata és az idők vége között. A haldoklók körül természetfeletti lények serege jelenik meg, az egyik oldalon a Szentháromság és az égi kar, a másik oldalon a Sátán és a démonok légioja. Ebben az attitűdben Isten már nem annyira bíró, inkább tanú (bár ez a két fogalom esetünkben átfedi egymást). Isten azért van ott, hogy megfigyelje hogyan viselkedik a haldokló az utolsó megpróbáltatás során, melynek lényege az utolsó kísértés – a haldokló meglátja egész életét (ahogy az a már említett könyvben leíratott), ennek fényében tanúsított végső magatartása lesz a perdöntő. Az utolsó ítéletet az utolsó próba váltotta fel.

Jelen esetben keveredik a személyes kivizsgálás nyugtalansága és a már tárgyalt kollektív rítus biztonsága. Egy másik megállapítás szerint pedig egyre szorosabb a kapcsolat a halál és az egyes ember saját életútja között.¹¹ Ez a már említett haláltánc-víziókban teljesebben ki a középkor végén.

A meghalás erősödő „individualizációja”¹² szoros kapcsolatban áll az élet során birtokolt dolgokhoz és a lényekhez való kötődéssel. A középkor végi ember tudatában van, hogy *élete csak a halál föl függesztése*, s a halál megmérgezi örömeit, megtöri ambícióit – a romlás és felbomlás képei erre vonatkoznak. A XIII. századtól kezdve a halál víziója a tömegek tudatában is nagymértékben jelen van, jórészt a koldulórendeknek köszönhetően, ez egyre erősödik, párhuzamosan a fizikai haláltól és a felbomlástól való iszonyodással együtt.¹³ Véleményem szerint mindkét dologhoz részben hozzájárultak az 1347-től fellépő, a kontinenst újra meg újra végigsöpítő pestisjárványok is.

A halállal kapcsolatban HUIZINGA három motívumot emel ki. Az első egy kérdés: ugyan hol vannak azok most, akik egykoron híres-neves emberek voltak; a másik, már említett motívum hosszasan foglalkozik az enyészetnek indult emberi szépség látványával; a harmadik a legerőteljesebb kép – ez maga a haláltánc, a halál nem válogat, mindenféle korú és rangú embert elragad.

A haláltánc alapvető szimbóluma a „transzi” (oszlásban lévő hulla), melynek a művészetben és az ikonográfiában állandó és rögeszmeszerű ábrázolása megdöbbentette a történészeket. Huizinga a középkorvég erkölcsi válságának egyik bizonyítékát látta benne – reakciót a túlzásba vitt érzékiség ellen, valamint a halál földi oldalának tulajdonított nagy fontosságot emelte ki. Ezzel szemben TENENTI és ARIES a „teljes élet” szeretetének és a keresztény modell felbomlásának jelét véli felfedezni a haláltól való irtózásban.¹⁴

Véleményem szerint a fenti gondolatok összebékíthetőek, mivel lényegileg ugyanannak az elvnek az „extrovertált” (erkölcsi bomlás) és „introvertált” (életszeretet) változatáról van szó, vagyis *az egyén egyre jobban eltávolodik a közösségtől*.

Ezen rövid áttekintés után térjünk vissza az ítélet koncepciójára. Gurevics elismeri, hogy

Aries helyesen mutat rá a halott lelke fölötti bíraskodás és az individualitás eszméjének kapcsolatára: az egész emberiségen lefolytatott bíraskodás helyett mindenkre külön, személyes ítélet vár. Azonban Aries megalapozatlanul tolja ki a végítélet-elképzelések kialakulásának idejét a XII–XIII., sőt a XV–XVI. századra, valamint a lélek egyéni elbírálásának gondolatát – a középkor végére téve – a középkori kulturális koncepciók felbomlásával köti össze, holott a fent vázolt elképzelések és motívumok már jelen voltak a VI–VIII. századi látomás-irodalmakban, míg az Aries által vizsgált ikonográfiában tényleg később jelentek meg.¹⁵

Fölmerül egy másik probléma is ezzel kapcsolatban, éspedig a teológusok által kialakított tanítás, mely szerint az idők végén bekövetkező végítéletkor fognak ítélni a halandók fölött. A közönséges hívő nehezen tudta elképzelni, a távoli jövőbe kitolt reá váró megmérettetést. A népi tudat eltrávolodása a „hivatalos” eszkatológiától megerősítette az ítélkező „perszonalista” és a közvetlen halál utáni felfogását. Gurevics ezt paradoxnak találja, mivel az ilyesféle mentalitásbeli változásokat inkább az elit kultúrában kell keresni, nem a népben.¹⁶ A fentebbi kijelentések bizonyos problémákat vetnek fel, melyekről szó volt a bevezetésben. Az egyik kétségtől az, hogy a parasztokat, a népi kultúra képviselőit gyakran tekintik képzelőerő nélküli, nehéz felfogású, majdhogynem otromba fajankóknak, akiket alapvetően egy földhözragadt és utilitarista kereszténység hat át. Ez azonban nem igaz, sokan összetévesztik a mezőn élő ember zárkózottságát, féltékenységét, a falu csendjét a műveletlenséggel – írja LE ROY LADURIE – s hozzáteszi, hogy találkozhatunk olyan középkori parasztokkal, akik egyáltalán nem ostobák, szeretik az elvont gondolatokat, sőt még a filozófiát is; gond nélkül vitatkoznak eretnek misszionáriusokkal vagy városi jogászokkal; választóvonalat tudnak húzni a vallás és a babona között. Emellett (s az előbbiből kiindulva) tételezhetjük fel az elit kultúra és népi kultúra kölcsönös egymásra hatását, és az elit kultúra folyamatos áramlását és integrálódását a népi kultúrába. Erre bizonyíték a nép közötti prédikációs tevékenység, de tudunk az íráson keresztül (tehát könyvek segítségével) történet kapcsolódásról is.¹⁷ Az utolsó probléma, melyre fel szeretném hívni a figyelmet, a már szintén említett közösség (dogma) – individuum (vélemény) esetleges ellentéttségéből adódik. A középkori ember nagyon és mélyen vallásos volt, de nem nélkülözte az (erős) kritikai érzéket sem, ez egyes dogmák tagadásához vagy a vallás teljes elvetéséhez is vezethetett. Ez jelen volt mind az elit, mind a népi kultúrában élő egyénnél.¹⁸ Jó példa rá egy haldokló kapitány esete, aki bevallja, hogy egy szót sem hisz az egyházi tanításokból; vagy számos nemesember, akik elutasítják az utolsó kenetet, és gúnyt űznek a gyónásból. A másik példa egy montailou-i kőműves kijelentése, mely szerint nem lesz végítélet, mivel a világnak sem kezdete, sem vége nincsen, s ő egyszerűen nem hisz ebben. Említhetjük egy egyszerű axi asszony véleményét, melyben a feltámadás „hivatalos” dogmájával (testet öltés, mindenki harmincévesen támad fel) szembeni mély szkepticizmusának ad hangot. Az ellentmondások – érthetően – főként abból adódnak, hogy Gurevics és Aries elsősorban makroközösségeket és akarva-akaratlanul elit-kultúrát (látomásirodalom, ikonográfia) vizsgál, és abból akarja levezetni a népi kultúrát, míg Le Roy Ladurie egy mikroközösséget és tényleges népi kultúrát (parasztok, pásztorok kijelentései) tanulmányoz. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy ráadásul a vizsgált terület – Montailou és környéke – erősen „fertőzött” volt eretnek tanokkal, melyeknek megléte a szabadgondolkodásra való törekvést is inspirálta.

A meghalás és halál-felfogás, mint a túlvilággal való kapcsolat eszmének, azok változásainak megismerése után térjünk rá témánk következő fejezetére, mely a víziókról és látomásokról szól.

III. Álmodok, víziók, látomások – kapcsolatteremtés a Túlvilággal

A túlvilági beszámolók és szentéletrajzok voltak a középkori irodalom legnépszerűbb válfajai, a túlvilági beszámolók alapját a látomások adták, melyek víziók, álmok, hallucinációk által jelentek meg az emberi tudatban. Ezekről a „csatornákról” néhány szó röviden.

Az álmokra vonatkozóan osztályozások léteztek.¹⁹ Az egyik az antik római *Macrobiusé*, melyben az álmokat öt típusra osztja formájuk szerint. Az első a „*visum*” (tünékeny, zavaros, értelem nélküli félálom), a második az „*insomnium*” (vágy- és ingerálom, melyben az éhező ételről, a szerelmes szerelméről, az üldözött ellenségről álmodik), a harmadik az „*oraculum*” (előrelátása a jövőbeni dolgoknak, melyet egy tiszteletre méltó személy vagy génusz – ós, pap, isten – közöl), a negyedik a „*visio*” (szintén jövőbe látás, eseményekre vonatkozik, melyek nem igényelnek magyarázatot) és az utolsó a „*somnium*” (szimbolikus alakok és események szerepelnek benne, melyeket meg kell fejteni). A keresztény kultúra viszont eredetük szerint csoportosította az álmokat: eredhetnek Istentől, az ördögtől és a testtől. A *Macrobius-féle* felosztást ennek a sémának fényében vették tekintetbe. *Szent Ágoston* a látomások osztályozása során (testi, lelki és szellemi látomás) az álom valamennyi változatát a lelki látomás kategóriába sorolta – a képzelet, tehát az „*imaginatio*” által jönnek létre, lelki szemecinkkel testi valóság nélküli képzeteket látunk. Viszont *I. Gergely* pápa felosztása²⁰ sok tekintetben hasonlít *Macrobiusé*-ra: túlságos jóllakottságtól vagy idegességtől jelentkező álmok, azután következnek a komolytalan álmok, utánuk a vágyálmok, ezek után pedig a kinyilatkoztatás jellegű álmok következnek, de ezeknek is két fajtája van. Az egyik a vegyes álmok, melyek a kinyilatkoztatás és a vágyak talaján keletkeznek, a másik a valódi kinyilatkoztatás-álom.

A középkori felfogásban²¹ a látomás és az álom közé nem húztak éles határvonalat. Ha álomról volt szó, általában csak annyit tisztáztak, a vizionáló elaludt-e, vagy pedig az álom utolsó pillanatban felébredt-e. Ám mégiscsak volt különbségtétel, mert az álmokat főleg a „hamis”, tehát a ördögi megtévesztésből vagy a testtől eredő kategóriába sorolták be, a kora középkorban „népi tévelygésnek” tartották, ha hitelt adtak az álmoknak. Ez az álláspont a XII. században változott meg, egyes szerzők felhívták a figyelmet arra, hogy nem szabad lebecsülni az álmokat, mert nem mindig hamisak és hiábavalóak. *Aquinói Szt. Tamás* – arisztotelianus tanulmányai hatására – a látomás magasabbrendűségét hirdette az álom felett.

Ez tehát az elit kultúra álláspontja, ezzel szemben a középkori népi tudat régióiban megmaradtak az álomfelfogás ősi, archaikus elemei, melyek animisztikus-totemisztikus lélekhitben gyökerező attitűdöket őriztek meg. Az álom akár valóság is lehet, az álomban látott – nem túlvilági – helyeket tényleg felkeresték az álmodók, vagy pedig a lelken kívül az embernek van szelleme is, mely alvás közben elhagyja az alvó testét és ébredéskor visszatér. A szellem, többnyire állatalakban, testen kívül megélt kalandjai a tulajdonképpeni „álom-film”.²²

A másik „csatorna”, mely lehetővé teszi a látomás létrejöttét, a vízió vagy hallucináció. A vízióknak több kiváltó oka is lehet: idegi túlérzékenység, agónia, alultápláltság, betegség vagy akár hallucinogén anyagok is. Ezek természetesen együttesen is felléphetnek. A hallucinogén anyagokat és ezek hatását fontosnak tartom, mert a kutatók szinte teljes mértékben hallgatnak erről; történeti szempontból való kutatásuk is eléggé új keletű. Az egyik legfontosabb a boszorkánykenőcs, ennek elkészítéséhez használt növények jó része bőrön át is ható

pszichoaktív anyagokat is tartalmaz, de ez nem tartozik szorosan a témához. Amit viszont érdemes megjegyezni, hogy a középkorban – főleg a szegények, mivel nem volt más választásuk – nem tartózkodtak a tisztátalan, romlott ételektől és terményektől, bár erre az Egyház nyomatékosan figyelmeztet.²³ Ezek között megtaláljuk az *anyarozssal* (*Claviceps purpurea*) fertőzött gabonát vagy kenyeret is. Ez a gombafaj, amellel hogy üszkösödést és görcsöket okoz, sok hallucinációt okozó alkaloidát is tartalmaz.²⁴ Nem akarom arrogálni, hogy a középkori hallucinációkat kizárólag pszichoaktív anyagok okozták, részben figyelembe kell vennünk ennek a lehetőségét is. Ezzel szemben arra is kell figyelnünk, hogy sok vizionáló kijelenti, miszerint látomásaiknak semmi közük az érzékekhez. Teljesen éberek és öntudatuknál voltak, extázisba sem estek soha.²⁵

A látomások létrejöttében – *szellemi szempontból* – néhány fontos tényező játszott közre, amelyekről már szó volt. Az egyik maga a hit, a hitre alapozott vallásos világkép, melyben helyet kap a nem érzékelhető valóság, másrészt ez a valóság érzék feletti, harmadrészt az „evilág” és a „túlvilág” átjárható.²⁶ Ne feledjük, hogy éppen ebből fakadóan a középkori ember realitásérzete nagyobb befogadóképességű volt. Egész életmódja, világnézete, szellemi atmoszférája és pszichikuma által teljesen felkészült volt arra, hogy átélje a látomásokat s teljes komolysággal viszonyuljon hozzájuk. De ezzel együtt hibásan következtetünk, ha azt tételezzük, hogy mindent válogatás nélkül elhitt²⁷ – erre már utaltunk.

A látomás feltárt egy érzék feletti valóságot, mely meghatározott viszonyban sőt, fölérendelt helyen állt a fizikai valósággal szemben: vagyis mint egyetlen értelmes valóság az evilági siralomvölgy fölött.

A vizionálás hozzásegít, hogy az illető messzi tájakat keressen föl, vagy a túlvilág különböző helyszíneit járja be, esetleg a halál vagy az egyéni üdvözülés jövőbeni képei kelnek életre. A vízió furcsa módon, de mindig a testből indul ki, s oda tér vissza. Ezt a folyamatot felfoghatjuk egyfajta kiterjedésnek és visszahúzódásnak, hiszen az ember, mint mikrokozmosz testi és lelki valójába, tehát lényébe sűríti a világ, az anyag és a szellem összetevőit, vagyis az egész makrokozmoszt. Jó példa erre az analógiákban való gondolkodás (minden mindennel – valamilyen hierarchikus formában – kapcsolatban van); valamint a teológusok tétele a lélek „képességeiről”, melynek révén megvalósul az anyag szellemmel való alakítása.²⁸

A túlvilági utazás körülményei jeleket hagyhatnak a testen, például a pokol tüze megégeti az evilágról jött látogatót, testén élete végéig megmaradnak az égési sebek, mint az ír *Fursaén*.²⁹ Ez visszafelé is igaz: a túlvilági látogatók, halottak, démonok is itt hagyják jelenlétük bizonyítékát (lábnyom, kénköbűz, foltok a testen). Megtörténik, hogy maga a látomás hagy nyomot, képeződik le a testen – ez történik a stigmatizálódáskor. A rettegés és reménykeltés erejével a jövőbeni túlvilágot a látomások áthozzák a jelenbe; a látomások biztosítják a jelenvaló jövő átélését. A túlvilágot bejáró lélek erős megrázkódtatáson csik át, ennek eredménye, hogy teljesen megváltoztatja életét. Az igazság útjára tér, erre inti a közelállók, kolostorba vonul, többé nem követ el bűnöket.³⁰ A túlvilág a fentiekkel is igazolja létét, jelenlétét és világformáló hatását.

A látomásokat megélő személyek között a kora középkorban szinte csak szerzeteseket találunk, ám a XII. századtól a dokumentumok mind nagyobb számban tudósítanak vizionáló laikusokról. Ezekben az agonsztikus látomásokban a haldokló látja amint lelke elkülönül testétől, miközben angyalok és démonok vitatkoznak fölötte és versengenek érte. A jó és gonosz lelkek versengése során egy szent lép fel döntőbíróként. Ezt a jelenséget SCHMITT³¹ mint a látomások „demokratizálódását” értelmezi. Véleményem szerint ezt kiegészíthetjük a

„individualizálódás” fogalmával, mivel korábban már találkoztunk ezzel a problémával a halál aktusának tárgyalása folyamán.

Schmitt említ még más látomástípusokat is: misztikus látomások – ezekben szinte csak nők részesültek, jellemzője, hogy az istenivel való egyesülés során fölötté járnak minden érzékelhetőnek, minden nyelvvel kifejezhető fogalomnak, viszont paradox módon megőrzik a beszéd és a közlés képességét még a látomás kulminációjakor is.

Az irodalmi látomásban a vizionáló egy szellemi keretben illusztrálja korának és személyiségének jellemzőit, ami egyben ezek kritikáját is hordozza. A legismertebb *Dante Divina Commediája*. A látomások ezen formái az elit kultúra részei, ezért nem tartoznak szorosan a témánkhoz.

A szerző kijelenti, hogy a látomás végül az alacsony sorúak elégtétele lett. Ezt annak alapján állítja, hogy a vizionálók rangját kronológiailag vizsgálta meg.³² A korai középkorban főként a klerushoz tartozók és magas rangú világiak vizionáltak, ezzel szemben a középkor második felében a vizionálók szinte kivétel nélkül alacsony sorúak, nemritkán egyszerű parasztok, mint például Jeanne D’Arc.

A látomások rögzítésekor, írásos vagy más képzőművészeti formába öntéskor megvolt a határozott gyakorlati, nevelési, vagy politikai cél. Az effajta megközelítésben a művészeti értékek nem olyan fontosak. A klerikusok feladata volt, hogy a látomásoknak írott formát adjanak, előtte pedig természetesen, hogy kiszűrjék a „hamis” látomásokat – ezek során olyan kritériumokat vettek figyelembe, mint például a jelek kiválósága, a vizionáló magatartása és érényei, valamint a vizionáló szubjektív reakciói a látomás közben. Az írásos rögzítéskor nagymértékben támaszkodtak a hagyományos, meghatározott mintákra, toposzokra, melyeket a végtelenségig ismételtek.³³ A középkori képzőművészek, festők, kőfaragók, szobrászok számára követelmény volt, hogy maximális pontossággal jelenítsék meg a szöveget, de sejtjük, hogy mivel tényleg művészek voltak, s a művészet mindig eszmei szabadságot követel magának, alkalmaztak új motívumokat is. Merítették a népi kultúrából és a fantáziájukat is szabadon engedték – főleg amikor a bűnösök pokolbeli kínzását ábrázolták. A hit a Pokolban és a pokolbeli gyötrelmekben nem gátolta őket abban, hogy a megalakítás és megjelenítés után ne érezzenek esztétikai meglepedséget.

A klerus³⁴ erőteljesen igyekezett olyan formába önteni a szellemi dolgokat, hogy alkalmazkodjon a nép, a hallgatóság szellemi színvonalához és felfogóképességéhez. Ezért még a legműveltebb teológusok is széles körűen felhasználták a népi babonák és legendák kimeríthetetlen tárházát. I. Gergely pápa kijelenti, hogy az embereket nem a szavak, hanem inkább az eleven példák képesek meggyőzni. A való életben, birtoklásban használt fogalmakkal is ábrázolták a túlvilági képzeteket, a paradicsomi élvezeteket sokszor a „birtoklás”, „tulajdon”, „jólét” szavakkal jelölik; a kereszténység szellemi örökségét sokszor az „örökölt birtok”, „gazdaság”, „lábasszóság” szavak fejezték ki.

Ez magával hozta az eszmék vulgarizálódását, de ezzel kapcsolatban ne feledjük a már tárgyalt problémákat – népi kultúra lenézése, elitizmus arrogálása. A népi folklórban is találhatunk bőven különböző dalokat, balladákat, melyek szájhagyomány útján terjedtek s merítették a latin nyelvű irodalomból, de maguk is hatással voltak az irodalomra.³⁵ Ezzel témánk újabb fejezetéhez érkeztünk, mely már a „túlvilágon” folytatódik.

IV. Pokoljárások – a Túlvilág feltérképezése

Az evilág és túlvilág között nemcsak a tudat kapui nyílnak meg. A Földön jó néhány helyszín létezik, ahol bejuthatunk az Alvilágba.³⁶ Ezek tipikus „vadregényes” helyek: vulkánok, barlangok, messzi szigetek. Néhányan azt állítják, hogy a Pokol földi tájakon terül el, de ezzel szemben a többség a földalatti elhelyezkedés nézetét vallja.

Az Etnát és a Vezúvot évszázadokon keresztül a Pokol kapuinak tekintették, a vulkánok infernális és tellurikus jellegű fogalmakkal való összekapcsolása nagyon ősi, gondoljunk csak *Hephaistosra*. A Lipari-szigeteken fekvő vulkánt „*Theodorik Pokla*”-ként ismerték. Hírhedt helyek voltak a szicíliai vulkánok is.

A távoli szigetek, mint a Paradicsom vagy Pokol helyszíne főleg az észak-európai népek hagyományában jelenik meg. Jó példa erre *Szent Brendanus* utazása, melyet a X. században kezdtek írásba foglalni. Brendanus, aki az V–VI. században élt, valóban tett tengeri utazásokat Írország, Skócia, Britannia környékén; lehet, hogy Bretagne-ba, az Orkney-, Shetland-, Feröer-szigetekre is eljutott. A messzi földekről tett beszámolók összecolvadtak a túlvilági és eszkatologikus látomásokkal.³⁷ Ehhez hozzá kell fűzni, hogy a hajózás még a középkorban is heroikus tettetnek számított, nem csak az antik világban. Ennél csak az alvilágba való leszállás volt hősiesebb. Az antik irodalomban erre számos példát ismerünk.³⁸

Az alvilágjárás azonban az antik világnál is ősbibb hagyományokra nyúlik vissza, szinte minden népcsoport mondáiban és mítoszaiban találkozunk vele.³⁹ A legősibb alvilágjárások istenekhez kapcsolódnak és *khtonikus* vonásokat mutatnak – az isten meghalásával és feltámadásával biztosítja az örök körforgást, a meghaló és újjáéledő természet termékenységét. A legismertebbek: Istar pokolra szállása, Ozirisz legendája. A természeti népek körében a hőszok hajtják végre ezt a tettet, legmarkásabban ez a samanisztikus praxisban jelentkezik. Eliade⁴⁰ szerint ezen alvilágjárások beavatási jellegűek, veszélyesek és nagy hősiességet igényelnek (a finn Väinämöinen vagy az észti Kalevipoeg pokolra szállása), ám a kitartó hősök jutalma a titkos tudás és a feltárolt misztériumok. Ezt összekapcsolja a khtonikus jegyekkel – a beavatott, miután behatolt a *Magna Mater* méhébe, a *Terra Mater* öléből születik újjá.

Az eddigiek ismeretében láthatjuk, hogy ezen hagyományokból nem vezethetők le a középkori pokoljárások, de párhuzamba állíthatunk néhány attitűdöt. A pokoljárásokhoz kapcsolódó motívumból sok megmaradt vagy átalakult, illetve tudatosan átalakították; ezt betudhatjuk a kereszténység integrációs erőfeszítéseinek a pogány hagyományokkal kapcsolatban. Az antik irodalomból is sok toposzt átvettek.

A veszélyesség és heroizmus attitűdje a középkorban is megmaradt a hajózásokban és az alvilágjárásokban.⁴¹ A pokoljárás dicsőségét illetően eltérés mutatkozik a klerikusok és világiak között. Az *oratores* rendbeliek nem kísértik Istent, tehát csak lélekben ragadtnak el; míg a *bellatores* rend tagjai virtusból, testi valóságukban merészkednek az Alvilágba. *Szent Patrik purgatóriumába* általában kalandkereső lovagok szálltak le.⁴² Az első feljegyzett lovag az angol *Oenus vitéz* volt 1153 környékén. A Patrik Purgatóriumát járta meg *Krizsafán fia György*, aki vezekelni akart bűneiért – sok gyilkosság terhelte lelkét, valamint *Tar Lőrinc*. Ő bizonyosságot akart szerezni, mivel kételkedett a lélek létezésében.

Az archaikus és antik hagyományokkal ellentétben már nem istenek és hőszok járák az alvilágot, hanem emberek, bár ezeknek is magas kvalitásokkal kell rendelkezniük, melyek

meghaladják a közönséges emberi mértéket (szentek). Később, amint már láttuk, az utazók rangja erőteljesen közelít a közönséges emberekéhez, sőt, az alacsony sorúakéhoz.

Még egy eltérést vehetünk észre:⁴³ az ókorban a szereplő élve járta meg az alvilágot, ellenben a középkori utazónak meg kellett halnia, a halált követően járhatta be a túlvilágot, és isteni kegyelem folytán támadt fel, hogy erről beszámolhasson. Ezzel szemben Zsoldos⁴⁴ szerint az utazók nem járhatják meg az *egész* túlvilágot, nehogy meghaljanak; ugyanis a kelta hagyományban, aki a túlvilágra utazott, kiszakadt az élők sorából, maga is halott lett, és nem térhetett vissza. Tény, hogy az alvilágjárások antik hagyományait nézve sok megfelelést találunk, főleg, ha Aeneas alvilágjárásának *vergíliusi* modelljét vizsgáljuk, ide sorolhatjuk még a „Scipio álma” című *Cicero* művet, de *Lukianost* is. Gurevics a fentiekre alapozza alvilágjárásokkal és utazásokkal kapcsolatos nézeteit, ám láthatjuk, hogy a kora középkori utazások szereplői főleg írországi és britanniai emberek: Patrik, Brendanus, Barontus, Fursa. Magának az irodalmi műfajnak is ide kötődik eredete. A kelta hagyományban ezt *imramának* hívják, és: *Beda Venerabilis* volt az első, aki a látomásokból valódi irodalmi műfajt teremtett. Az ír-kelta hagyomány motívumait Gurevics csak mint izolált toposzokat értelmezi, viszont véleményem szerint Zsoldosnak van igaza, aki a kora középkori látomásirodalmakat plasztikusan a kelta hagyományból bontja ki.⁴⁵

Nézzünk meg néhány analógiát a keresztény képzelt utazások és a kelta imramák között⁴⁶. A kelta túlvilág egyik jeles helyszíne a Boldogság Szigete, melyet még Élet Szigetének, Ifjak Szigetének, Győzedelmes Országának, Élet Országának neveznek, illetve más kontextusokban Nők Szigete. Ez maga az ígért földje, itt nincs halál, betegség, éhség, lakói nem öregednek, a fák állandóan gyümölcsöt roszkadoznak, a szigeten töltött napok az evilágon évszázadoknak felelnek meg. A sziget uralkodója *Lyr* tengeristen fia, *Manannan Mac Lyr* (megfelel a wales-i Manawyddannak). Ezt a szigetet látogatja meg *Bran* királyfi és *Mael Dúin* is. E képzetekben nem nehéz felismerni a keresztény Szenteknek Ígért Földet, melyre Szent Brendanus, és egy másik szerzetes, *Barinthus* jut el fiával, *Mernoc*-kal. Ezen legendák keverednek is. Egy X. századi kézirat szerint Mael Dúin társai találkoznak Brendanus egyik szerzetesével, aki hátramaradt a szigeten. Ráadásul Mael Dúin anyja apáca volt. Ha a „Mael Dúin utazásáról” leválasztjuk a keresztény elemeket, semmiben sem különbözik az imramáktól.

A másik kapcsolat is szimbolikából származik, amit az evilágra is alkalmaztak. Szent Patrik Purgatóriuma a Stációk Szigetén található (eleinte a Szentek Szigetén volt, de a XII. században átkerült a zárandoklat színhelye), mely az ulsteri Vörös Tóban (Lough Dergh) fekszik. *Giraldus Cambrensis* zárandok híradása szerint (1188 körül) a sziget két részre van osztva, egyik oldalát angyalok látogatják, a másikat démonok zaklatják. Ez a kettéosztottság megtalálható mind a keresztény, mind a kelta mondákban. A szigetet vagy fal (Prokopiosz írása, Mael Dúin utazása), vagy gyakrabban folyó választja ketté (Mabinogion wales-i monda, Szent Brendanus utazása). Esetünkben a kettéosztott sziget az evilágot és túlvilágot is jelképezi; a Mael Dúin utazásában és a Mabinogion mondában a sziget egyik oldalán fehér, a másikon fekete bárányok vannak. Nem nehéz kitalálni, hogy ez az élöket és holtakat jelképezi. Ez akár keresztény eredetű is lehetne, de a bárányok oda-vissza megtehetik az utat. Ez talán a kelta lélek-vándorlás hit egyik szimbóluma, bár magát a lélek-vándorlás hit keltáknál való meglétét is sokan tagadják. *Julius Caesar* szerint hittek a reinkarnációban.

Láthatjuk, hogy a pogány tradíció beépült a keresztény felfogásba, és ott szilárdan és elkülöníthetően megőrizte a kelta hagyományokat. A fent említetteket később beillesztették

a Szent Patrik legendakörbe. Maga a zárándoklat előtti rítus is tartalmaz kelta elemeket. Erről már történt említés. A kelta hagyományban kardinális az a felfogás, hogy a túlvilágra utazó személy kiszakad az élők közösségéből – az utas már nem léphet az élők/evilág földjére (Bran-legenda). Ezt jelképezi a zárándoklat előtti halotti szertartás végrehajtása az élő zárándokon, aki ezután száll alá Szent Patrik Purgatóriumába.

Zsoldos szerint a kereszténység a kelta túlvilághitét és egy helyi szigetkultuszt egyesített és formált át szemléletének megfelelően a Szent Patrik Purgatórium intézményéhez. Ezen toleráns krisztianizáció alapját valószínűleg a „lélek természeténél fogva keresztény”-elv adta, mely szerint a pogányok csak szerencsétlen és tudatlan tévelygők. Valamint az, hogy hiányzott az erős, központosított világi hatalom (lásd a százok erőszakos megtérítését). A kelta tradícióra „rátelepedett” a keresztény hagyomány. A menhirekre és dolmenekre templomok és kolostorok épültek – a szent helyek továbbra is szakrálisak voltak, csak más kontösben. A középkori Avebury-ben ismert volt egy misztériumjáték, melynek során keresztény szentek indultak hadba a pogányságot jelképező kötömbök ellen.⁴⁷ A hagyományok összefonódásának egyik legszebb példája: Szent Patrikot, a térítőt Osszián és egyik vitéze vezeti végig az ír szigeten, elmesélve neki a tájához fűződő legendákat és történeteket.

* * *

A kelta kapcsolatok megismerése után magát a túlvilágot vázoljuk fel, vagyis azt, ami az eddigi ismertetések során kimaradt. A különböző fejezetekben már kaptunk egyfajta képet a Túlvilágról. Megvizsgáltuk, hogyan jelenik meg a Túlvilág különböző attitűdökön keresztül, továbbá a különböző aspektusokból való rálátás során melyek a sarkalatos jellemzői. Az eddig megtárgyalt problémák ismeretének fényében kijelenthetjük, hogy a Túlvilág jelenségének megvilágítása során egy komplex képet kaptunk. A következő állomás során magát a Túlvilágot vizsgáljuk, onnan tekintünk ki az evilági jelenségekre.

Az emberi cselekedetek mérlegelésének eszméje sokkal régebbi a kereszténységnél, megvolt az ókori Egyiptomban is.⁴⁸ A megmérgetetés után, mely bekövetkezhet a meghaláskor vagy a végítéletkor, a lélek a Pokolba vagy a mennyországba kerül. Ezen dualista felfogás közé ékelődött a Purgatórium, mint köztes állomás eszméje. Ez egy kései jelenség; Gurevics szerint a XII–XIII. századi képzőművészet még nem ismeri a tisztítótüzet, bár a korai látomásirodalmak utalnak rá. Ez azonban nem teljesen van így, a Purgatórium gondolata már a patrisztikus korban (Kr. u. 100–451) létezett; *Alexandriai Kelemen és Origenész* egyaránt tanította, hogy azok, akiknek nem volt idejük levelezekelni bűneiket, „tűz által tisztulnak meg”.⁴⁹ A Purgatórium nagyon hasonlít a Pokolhoz, mind az „éghajlat”, mind a büntetések és kínzások terén, viszont a fentiek enyhébbek, illetve nem véglegesek.⁵⁰

A Pokol és a Menny eszméje fokozatosan színesedett és telt meg. A VI. században a legfelsőbb papság körében sem alakult ki általános kép a fentiekről. I. Gergely Dialógusai-ban csak annyit jegyez meg a Pokollal kapcsolatban, hogy tűz ég benne, és a bűnösök vétkeiknek megfelelően szenvednek az idők végezetéig. Nagyra értékelte a „túloldalról” visszatértek beszámolóit, hiszen így „tapasztalatok” alapján bebizonyosodik a Túlvilág és a számonkérés valóságossága; ennek didaktikai céljáról már volt szó. A pokolbéli megtorlásokat a látomásirodalmak nagyfokú fantáziával (és elégtétellel) ábrázolják.⁵¹ A Pokolban „kategorizálnak” is, egybegyűjtik a hasonló bűnöket elkövetőket. A másvilágon sok parallel hasonlóság található az evilággal kapcsolatban.⁵² Az emberek a haláluk után is megtartják

hierarchikus rangjukat, mesterségüknek, származásuknak megfelelő ruhát viselnek és evilági helyüknek megfelelő körökben forognak. Nem ritka, hogy haláluk oka is rajta van testükön. Különösen rájár a rúd az uzsorásokra, fösvényekre, gazdagokra és a zsidókra.

Egy érdekes aspektus az evilág és túlvilág kapcsolatáról: erős volt a hit abban, hogy a túlvilági híradások hatására az élők jó cselekedetei és a bűnösökért való imái megkönnyíthetik azok pokol- vagy purgatóriumbeli szenvedéseit.⁵³ A kegyes adományok jelensége is ebben a felfogásban gyökerezik. Ennek leginkább kidomborított példáját a *Reimsi Hinkmar* lejegyezte *Bernoldinus* látomásaiban, és a Beda Venerabilis által leírt Dirktelm látomásában találjuk meg.

A következő jelenséget is említettük már futólag.⁵⁴ A toposzokról és mintákról van szó. A középkorban nagyfokú a hagyományokra való törekvés az ábrázolásban, a közismert és tekintélynek örvendő szerzőkre és írásokra hagyatkozás. A szerzők ezzel is „verifikálták”, hitelessé tették írásaikat. A középkori emberek, ha értékelni akarták valamely gyakorlati vagy szellemi tapasztalatukat, a hagyományokhoz kellett, hogy viszonyítsák, mutat rá Gurevics. Saját tapasztalataikat a kollektív tudati kategóriákkal hasonlították össze. Ezek a kategóriák vallási, társadalmi rítusokban, viselkedési modellekben, vagy a fenti irodalmi „etikettben” testesültek meg. Az akkori embernek megadatott, hogy biztos alapról építhesse föl létét.

A következőkben a leggyakoribb toposzokról lesz szó. Egy vékony, nehezen járható híd, mely összeköti a boldogok világát a kárhozottak síralomvölgyével; nagyon gyakori motívum, ráadásul a kereszténységtől távol álló tradíciókban is megtaláljuk, az iráni Csin híd, Szent Pál látomásának „hajszálvékony hídja”, az arab misztikusok hídja, Lancelot „sarlónál is élesebb” hídja. A finn halottak és sámánok borotvával és tűkkel borított hídon közlekednek, mely a Pokol felett feszül. Ezek a képek azt szimbolizálják, hogy milyen nehéz eljutni a metafizikai megismeréshez, vagy esetünkben, a kereszténység szemszögéből nézve, a hithez (üdvözléshez)⁵⁵. A további toposzokat csak felsorolás szintjén ismertetem, a látomásirodalmak fejlődését, íróik attitűdjeit a téma szempontjából nem tartom annyira fontosnak, legfőképpen azért, mert ezek kivétel nélkül az elit kultúrához tartoznak. Könyvek, melybe rögzítik az emberi cselekedeteket. Harc a lelkekért a szent és tisztátalan erők között. Kút, melyből a bűnösöket perzselő láng tör elő. Szenvadás az iszonyú hőségtől és a dermesztő hidegtől. Találkozás a bűnösökkel, köztük konkrét személyekkel. A mennyországban a kiválasztottak kórusának éneke, mennyei illatok, az égi Jeruzsálem gyönyörűsége.

A túlvilágra vonatkozó népi hiedelmekkel kapcsolatban Gurevics Le Roy Ladurie-t idézi⁵⁶, aki megállapítja, hogy Montaillou lakói nagyon eltérő és heterogén nézeteket vallanak a túlvilági életet illetően, erre már láttunk néhány példát; ezeket kiegészíthetjük a lélekvandorlással, haláluk után kísértetként „tevékenykedő” boldogtalanokkal, akiket démonok üldöznek – de a való világban. Főlösképp ismételni, hogy a fentiek tudomásul vétele után újra eljutunk a bevezetőben vázolt problémákhoz...

Zárszóként annyit jegyezni meg, hogy a középkor túlvilágfelfogásának vizsgálatakor általában az erről szóló tanításokat és szellemi aspektusokat, szinte kivétel nélkül az Egyház manipulatív tevékenységének, és a saját céljainak megfelelő társadalmi rend megszilárdításáért vívott harcnak tudják be.

* * *

Ez nagyrészt így van, de szükségesnek tartom azt elmondani, hogy véleményem szerint a Túlvilág mint *fenomén és létező valóság* a középkori ember figyelmét a transzcendensre és az isteni világra – vagyis saját lelkének birodalmára, s nem a pusztán anyagi dolgok jelenségeire – terelte, előrevetítve ezzel egy áhitattal és harmóniával áthatott lélekvilágot.

Bibliográfia

- ARIES, PHILIPPE: *Gyermek, család, halál*. Budapest, 1987.
- DEKORNE, JIM: *Pszichedelikus sámánizmus*. Budapest, 1997.
- ELIADE, MIRCEA: *Vallási eszmék és hiedelmek története*. III. köt. Budapest, 1996.
- ELIADE, MIRCEA: *A szent és a profán*. Budapest, 1999, Osiris.
- ELIADE, MIRCEA: *Misztikus születések*. Budapest, 1999.
- EVOLA, JULIUS: *Lázadás a modern világ ellen*. Budapest–Nyíregyháza, 1997.
- FRAZER, JAMES GEORGE: *Az Aranyág*. Budapest, 1993, Osiris.
- FÓNAGY IVÁN: *A mágia és a titkos tudományok története*. Budapest, 1943.
- DÖMÖTÖR TEKLA (feldolgozta): *Germán, kelta regék és mondák*. 1965.
- GUREVICS, ARON JAKOVLEVICS: *A középkori népi kultúra*. Budapest, 1987.
- HUIZINGA, JOHAN: *A középkor alkonya*. Budapest, 1996.
- KOLONICS ISTVÁN–KOLONICS GABRIELLA (DALETH, YLIASTER–GWYDDBYLL, RHIANNON): *A tiündérek hagyatéka*. Budapest, 1994.
- LE ROY LADURIE, EMMANUEL: *Montaillou, egy oksztán falu életrajza*. Budapest, 1997.
- MÁDY ZOLTÁN: A kelták. in: *Mitológiai ábécé*. Budapest, 1978.
- MCGRATH, ALISTER: *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest, 1995.
- SCHMITT, JEAN-CLAUDE: A látomások a középkorban. in: *Világosság*, 1987.
- SPENGLER, OSWALD: *A Nyugat alkonya* I. Budapest, 1995
- V. KOVÁCS SÁNDOR: *Tar Lőrinc pokoljárása – középkori magyar víziók*. Budapest, 1985.
- ZSOLDOS ATTILA: A kettéosztott sziget. In *Világosság*, 1986.

Jegyzetek

- ¹ Spengler: i. m. 51–52.
- ² Gurevics: i. m. 188, 222.
- ³ Uo. 199.
- ⁴ Eliade: *A szent...*, 139.
- ⁵ Aries: i. m. 353–361.
- ⁶ Gurevics: i. m. 188–189.
- ⁷ E felfogást talán a zsidók sötét és néma *Sheol*-jára lehet visszavezetni, ahol a holtak lelkei – beleértve az atyákat is (Dávid, Ábrahám) – öntudatlan és személytelen egzisztenciát folytatnak. Lásd Evola: i. m. 77.
- ⁸ Aries: i. m. 368–369. és Gurevics: i. m. 215, 218.
- ⁹ Aries: i. m. 370–371. és Gurevics: i. m. 213, 258.
- ¹⁰ Gurevics: i. m. 216–218.
- ¹¹ Aries: i. m. 370–373. és Gurevics: i. m. 248–249.

- ¹² Ez megfigyelhető a temetkezésben is, melyek a tárgyalt századok folyamán a meghalással párhuzamosan egyedivé válnak. Lásd bővebben: Aries: i. m. 378–381.
- ¹³ Aries: i. m. 374–377.
- ¹⁴ Huizinga: i. m. 106, 108. és Aries: i. m. 374–375.
- ¹⁵ Gurevics: i. m. 215–216, 248.
- ¹⁶ Az Evangéliumokban is megtalálható az idők végzetekor bekövetkező ítélet eszméje (*Máté*) és az azonnali individuális megítéltetés gondolata (*Lukács*). Ezek ellentmondásossága is megnehezítette a dogmák kialakítását és maga a „tény” felfogását és megértését. Lásd Gurevics: i. m. 247–250.
- ¹⁷ Le Roy Ladurie: i. m. 333–341, 441–442.
- ¹⁸ Gurevics: i. m. 141, 223, 253.; Huizinga: i. m. 125. és Le Roy Ladurie: i. m. 497–498.
- ¹⁹ Schmitt: i. m. 255–256.
- ²⁰ Gurevics: i. m. 223.
- ²¹ Schmitt: i. m. 257–258. és Gurevics: i. m. 153.
- ²² Fónagy: i. m. 455–456.; Le Roy Ladurie: i. m. 579–580.; Frazer: i. m. 117–128. és Schmitt: i. m. 259.
- ²³ Gurevics: i. m. 165.
- ²⁴ Az anyarozs alkaloidáinak nagy része lizergsav és D-lizergsavamid alapúak. Ez utóbbi erős hallucinogén. *Albert Hoffman* ebből a gombából vonta ki a természetes LSD-t. Lásd De-korne: i. m. 70.
- ²⁵ Schmitt: i. m. 259.
- ²⁶ Uo. 254.
- ²⁷ Gurevics: i. m. 222–223.
- ²⁸ Schmitt: i. m. 254–256, 259.
- ²⁹ Gurevics: i. m. 209.
- ³⁰ Uo. 244, 251.
- ³¹ Schmitt: i. m. 258–259.
- ³² Uo. 260–261.
- ³³ Gurevics: i. m. 189–190, 194, 199–200, 220.
- ³⁴ Uo. 202–203, 226–227, 254–255.
- ³⁵ Uo. 227.
- ³⁶ Uo. 233–234, 257.
- ³⁷ Schmitt: i. m. 259. és Gurevics: i. m. 235.
- ³⁸ Odüsszeusz története, Orpheusz Hádészbe menetele, Héraklész legendája, az Argonautica; bőséges irodalmat találunk a rómaiaknál is: *Horatius*, *Vergilius* Aeneise, *Andronicus* Homérosz-fordítása, *Flaccus* Apolloniosz-fordítása. Lásd V. Kovács: i. m. 7–12.
- ³⁹ Lásd bővebben Frazer és Eliade ide vonatkozó munkáiban.
- ⁴⁰ Eliade: *Misztikus...* 123–127.
- ⁴¹ V. Kovács: i. m. 11–13.
- ⁴² Uo. 15.
- ⁴³ Gurevics: i. m. 197–198.

- ⁴⁴ Zsoldos: i. m. 119. és V. Kovács: i. m. 139–140, 172.
- ⁴⁵ V. Kovács: i. m. 231–232, 235–236.; Schmitt: i. m. 259. és Zsoldos: i. m. 117–118.
- ⁴⁶ Zsoldos: i. m. 115–120.; V. Kovács: i. m. 13, 47–50, 228–232.; Mády: i. m. 310–339.; Germán... 9–10, 144–145, 159–171.; Gurevics: i. m. 234–236, 241–242. és Evola: i. m. 232–233.
- ⁴⁷ Kolonics: A tündérek... 261–262.
- ⁴⁸ Gurevics: i. m. 191, 196, 202–204.
- ⁴⁹ McGrath: i. m. 415.
- ⁵⁰ V. Kovács: i. m. 104–122.
- ⁵¹ Uo. 123–134.
- ⁵² Le Roy Ladurie: i. m. 564–565.
- ⁵³ Gurevics: i. m. 205–206, 211–212. és V. Kovács: i. m. 173–178.
- ⁵⁴ Gurevics: i. m. 220–221, 224–226.
- ⁵⁵ Eliade: A szent... 172.
- ⁵⁶ Gurevics: i. m. 227–228. és Le Roy Ladurie: i. m. 566–572.

KASZA PÉTER – KOHÁRI NÁNDOR

A szlavofilok

„Különös dolog! Ugyanazon kontinensen néhány nép által elválasztva Európa és Oroszország sok évszázadot élt egymás mellett, egymástól idegenkedve, mintegy szándékosan kerülve minden közeli érintkezést. Európa rólunk semmit sem tudott és tudni sem akart, és mi sem akartunk tudni semmit Európáról. Voltak találkozások, de ritkák, hivatalosak, bizalmatlanok és túlságosan kényszeredettek ahhoz, hogy valóságos közeledést eredményezzenek. Még most is, amikor sok minden megváltozott, Európa többet tud valamiféle Karibi szigetekről, mint Oroszországról. Van valami furcsa, rejtélyes ebben a tényben!”
(K. D. Kavelin)

Bevezetés

Furcsa fitorokat produkál néha a történelem. Igazat kell ugyanis adnunk Mihail Helernek, amikor azt írja, hogy Lenin, saját forradalma genealógiájának felvázolásakor, a következő tételt állította fel: „A dekabristák felébresztették Herzent, Herzen pedig (...) a narodnyikokat, aztán már csak Lenin ébredésére kellett várni”.

A „Lenin ébredése” után létrejött Szovjet-Oroszország pedig forradalmi genealógiájához híven üldözött és elutasított minden olyan intézményt, embert vagy eszmét, amely a régi rendszerhez tartozott, azt támogatta, vagy nem volt eléggé forradalmi. Az ilyen embereket halálra vagy száműzésre, az intézményeket pusztulásra, az eszméket pedig feledésre ítélték. Az új, szocialista Oroszország számára ilyen eszmének minősült a régi Oroszország nagyságát, a cárok dicsőségét és a romlott Nyugattól való elfordulást és elzárkózást a világ megmentésére hivatott orosz küldetéstudattal együtt hirdető szlavofil eszmerendszer is. Megtagadták, mert kiszolgálta a cárokat és a cárizmust, megtagadták, mert reakciós volt. A kom-

munisták megtagadták, sőt letagadták a szlavofilok szellemi örökségét, miközben hirdették az új Oroszország nagyságát, a diktátorok dicsőségét és a romlott Nyugattól való elfordulást és elzárkózást a világ felszabadítására hivatott szovjet küldetéstudattal együtt.

Kik is voltak hát valójában a szlavofilok? Cárók talpnyalói vagy országukért aggódó gondolkodók? Reakciós arisztokraták vagy harcos reformerek? Mi volt a probléma? Az alábbi dolgozatban megkíséreljük megválaszolni ezeket a kérdéseket. Ehhez meg kell vizsgálnunk az eszmék gyökerét, keletkezésének körülményeit, és a szlavofilok gondolatainak legfontosabb összetevőit. Közben esetleg az is kiderül, hogy nem a szlavofilokban volt a hiba, csupán Lenin felejtette el, hogy a dekabristák nem csak Herzent ébresztették fel. Mindenekelőtt azonban azt az Oroszországot kell görcső alá vennünk, amelyben a szlavofil eszmék megszülettek és kivirágoztak.

A háttér

A szlavofilizmus kialakulása és virágkora a legzsarnokibb orosz cár, I. Miklós uralkodásának idejére esett, aki a kontinens legerősebb hadseregének birtokában és a Szent Szövetség oszlopaként Európa csendőrének szerepét játszotta. Ez a roppant birodalom azonban óriási jobbágytömegeivel, despotikus uralkodójával és nehézkes, feudális szerkezetével, merő anarkonizmus volt, még Európa elmaradottabb, keleti felén is. Úgy tűnt, az idő megállt az orosz határoknál, a történelem viharai leperegnek róla, a gondolat pedig szárnyaszegetten hullik a földre, mihelyt átlépte azt. Ez a légkör pedig nem utolsósorban I. Miklós személyes „érdeme” volt. I. Miklós egész életét meghatározták trónra lépésének körülményei. A dekabrista felkelésről van szó, amely az első kísérlet volt az orosz államrendszer átalakítására, radikális társadalmi reformokra, az orosz állóvíz megpezsztítésére. Sajátos, kései bosszúja volt ez egy eltiport forradalomnak. Az 1812–14 közötti időszak a Nyugatot megjáró orosz nemesi tisztikar számára az eszmélkedés éveit jelentette. Rádöbrentek hazájuk elmaradottságára, látták és megélték a kontrasztot. Megismerkedtek a felvilágosodás eszmerendszerével, ami az általuk eltiport francia forradalom ihletője volt, és a változtatás igényével tértek haza. Tulajdonképpen Oroszország megkésettége még a dekabristák esetében is szimbolikus. Késői, XIX. századi és egyben utolsó örökösei ők egy XVIII. században uralkodó ideológiának. A XIX. század mozgalmái ugyanis szellemi gyökerüket sokkal inkább a német ihletésű, romantikus nemzeti filozófiákban találják majd meg.

A dekabristák az I. Sándor halálát követő trónválság idején látták elérkezettnek a pillanatot a cselekvésre. A trónját fenyegetve érző I. Miklós azonban gyorsan cselekedett. A lázadókat szétzavarták, az országon letartóztatási hullám söpört végig. A főbb vezetőket kivégezték, a többieket száműzték, vagy besorozták kaukázusi ezredekbe.² A rosszul szervezett felkelés tehát szinte kirobbanásának pillanatában bukásra ítéltetett, pusztán ténye azonban meghatározta az új cár egész későbbi belpolitikáját. I. Miklós paranoid féltelme a forradalomtól összekapcsolódott a nyugati eszmék rendzavaró és államrend-bomlasztó hatásáról vallott nézeteivel. Ebben, ha a dekabrista felkelés szellemi hátterét tekintjük, a cár nem is tévedett túlságosan nagyot. Uralkodását tehát a továbbiakban az határozta meg, hogy minden lehetséges módon igyekezett *távol tartani* országától a külföldről jövő káros befolyást. A miklósi rendőrállam tehát elsősorban azt a célt szolgálta, hogy csírájában elfojtsa minden rendszerellenes megmozdulást, és meggátolja a forradalmat gerjesztő ártalmas eszmék terjedését. Az elnyomás eszköze mindenekelőtt az államapparátus volt, elsősorban az I. Miklós által létre-

hozott Kancellária III. ügyosztálya. A hamarosan hírhedté váló III. ügyosztály elnevezés lényegében a politikai rendőrséget takarta, amelynek élén a korlátolt Benkendorf tábornok állt. Minthogy a cár személyes hivatala volt, minden a hatáskörébe a tartozott, amit az uralkodó jónak látott rábízni: börtönök, cenzúra, az egész államgépezet ellenőrzése. A besúgók mindenütt ott voltak, mindenről tudtak és mindenről jelentést írtak.

A másik módszer az utazási korlátozások bevezetése volt. A cár, okulva a dekabristák példájából, igyekezett minél kisebbre szorítani azon alattvalói számát, akik valamilyen módon külföldön tartózkodhattak (tudósként, hivatalnokként, diákként), hogy ezáltal is kevesebb embert fertőzhessenek meg gyanús külföldi teóriák. Harmadsorban pedig ott volt a cenzúra fojtogató szorítása. Szabad véleménynyilvánításról vagy vitáról szó sem lehetett. Hírhedt példa a cenzúra működésére a nagy gondolkodó, Csaadajev esete. *Pjotr Csaadajev* (1794–1855) fényes karrierjét megszakító, Nyugat-Európát beutazó nemes, aki fikatív levelekben fejtette ki nézeteit, melyeket kézzől kézre adtak, másoltak, társasági felolvasásokon vitattak meg. Legnagyobb hatású írása 1836-ban a „Tyeleszkop” című folyóiratban jelent „Filozófiai levél” volt, amihez az engedélyt a főszerkesztő a kártyapartijába belefedkező cenzortól szerezte meg. Miután a cár elolvasta az írást, a lapot azonnal betiltották, Csaadajevet pedig örültnek nyilvánították, és elrendelték, hogy „mindennap nézzen be hozzá az orvos, és érdeklődjék állapota felől”³ – mintát adva ezzel későbbi korok zsarnokainak. A hatalom brutális fellépésének oka, hogy Csaadajev kemény kritikával bírálta Oroszországot, elismerőleg írt az európai (nyugati) fejlődésről, és eszményítette a régi, katolikus Európát, helytelenítette a még mindig fennálló jobbágyrendszert. Katolikus megközelítésből ellenezte a nemzeti egyházat, továbbá veszélyesnek tartotta az állam és egyház összefonódását. A pravoszlávia bírálatával azonban az orosz nemzeti önmeghatározás legfontosabb oszlopát vette célba, hiszen aki megkérdőjelezte az ortodox egyház elveit, gyakorlatát, az ez által az orosz nemzeti egység bomlasztójává vált.⁴

A cenzúrával még Uvarov grófnak, az egykori népművelésügyi miniszternek – személyével később még részletesebben foglalkozunk – is meggyűlt a baja 1852-ben. Egy archeológiai (!) tárgyú munkájában a cenzor kifogásolta a „demosz” szó előfordulását, illetve kijelentette, hogy római császárok *megölése* helyett csak azok *pusztulásáról* írhat.⁵ Teljesen nyilvánvaló, hogy az elnyomásnak és a rendőrterrornak ez a légköre mindennek kedvezett, csak a termékeny gondolkodásnak vagy bármilyen politikai vita kialakulásának nem. Paradox módon azonban mégis ez a korszak vált a XIX. századi orosz szellemi élet legpezsgőbb és legvirágzóbb szakaszává, mind a politikai filozófiák és viták, mind az irodalom terén. Történt ez annak ellenére, hogy még I. Miklós is rájött, hogy eszméket és gondolatokat *pusztán* rendőri eszközökkel lehetetlen tökéletesen elnyomni és kiirtani.

Egy ideológiával csak egy más ideológiát lehet igazán hatékonyan szembeállítani. A fentebb már említett Uvarov gróf személyében aztán meg is találta a megfelelő embert a hivatalos, állami „ellenideológia” megalkotására. Az Uvarov-féle ideológia céljainak és gondolatainak vizsgálata azonban már átvezet minket a szlavofilizmus eszmei gyökereinek kérdéseihez.

Az eredet

Ha a szlavofil ideológia gyökerét keressük, három fontos tényezőt kell megvizsgálni. Az első a német filozófia, azon belül is elsősorban Schelling hatása. A másik az Uvarov nevével

fémjelzett hivatalos állami ideológia. A harmadik pedig valami, ami évszázadok óta benne rejtett az orosz közgondolkodásban, Nagy Péter előtt éppúgy, mint utána: az a gondolat, hogy Oroszország – bár földrajzilag Európához tartozik – mégis valami más: sajátos, egyedi és összehasonlíthatatlan. Ezt a gondolatot vagy inkább érzést nem a szlavofilok találták ki, ott bujkált már a mongol igából kiemelkedő moszkvai állam zsigereiben is, de kétségtelen, hogy egész, összefüggő eszmerendszerré ők fejlesztették. Ez a gondolat volt az a kovász, ami a másik két hatást, az idegen külföldit és a hamisan csengő hazait úgy tudta ötvözni, hogy abból egy új, orosz testre szabott ideológiát faragott.

Nézzük először a német filozófia hatását. Tulajdonképpen furcsa paradoxona a szlavofil ideológiának, hogy miközben a tiszta orosz lélek megőrzése érdekében a Nyugattól való elzárkózást hirdette, addig szellemiségének bölcsője Európában ringott. Sokkal kevésbé meglepő ez azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a szlavofilizmus legjelesebb képviselői művelt, több nyelvet beszélő nemesek voltak, akik tanulmányaik egy részét Németországban végezték. Az épp virágkorát élő német filozófiából, mint már utaltunk rá, Schelling gyakorlatra rájuk a legnagyobb hatást. Schelling gondolatai közül különösen kettő ragadta meg a szlavofilokat. Az egyik, mely szerint a kollektív individualitás lép az elszigetelt Egyed helyére, könnyen volt úgy értelmezhető, hogy a romantikus értelemben vett Nemzet jelenik meg kulcsfogalomként az Egyén helyén. Azaz a francia felvilágosodás, illetve racionalizmus individualista felfogását felváltotta egyfajta kollektivistá filozófia. A másik Schelling történelemszemlélete. A német filozófus szerint a történelem nem más, mint a Szellem fokozatos önkifejeződése. Ez számos formában történik, de csak visszatekintve, *utólag* derül ki, melyik volt kerülő út és melyik gyorsító tényező. Ebben az esetben viszont tág tere nyílik a tradicionalizmusnak, mivel az értékvesztés szempontjából kisebb kockázatot jelent, mint az újítás, a reform. Az átvételt jelentősen megkönnyítette az, hogy a tradicionalizmus mellett a schellingi filozófia egyéb fontos kategóriái is (historizmus, nacionalizmus, vallási miszticizmus), mind megtalálhatók voltak az orosz (köz)gondolkodásban is. A kérdés csak az, hogy lehet alkalmazni Oroszországban egy Németországra szabott filozófiát.

Németország számára ugyanis a nem létező politikai, gazdasági keretek helyett, kellett egy kulturális, szellemi összetartó erő. Valami, ami egységes állam hiányában is „némettész”. Ezért találják ki Németországban a kultúrnemzet fogalmát. Mindez azonban egy egységes politikai keretekkel rendelkező állam számára felesleges, és Nyugat-Európa országaihoz hasonlóan Oroszország is ilyen állam volt. Legalábbis Pétervárról így látták. Pétervár volt Oroszország Európára vágott ablaka, múlt és történelem nélküli új főváros. Innen nézve a nemzet politikai kategória volt. Aki az államhatárokon belül él: orosz.

A régi fővárosban, Moszkvában egész másként gondolkodtak erről. Számukra orosznak lenni valami kulturálisan, tradicionálisan fölépülő történetiséghez tartozás. Korántsem véletlen hát, hogy itt alakul meg 1823-ban a Bölcsesség Szeretőinek Titkos Társasága, amely a német filozófia oroszországi bástyája lesz. Tagjai művelt arisztokraták, Odojevskij, Venevityinov, de itt találjuk a későbbi szlavofilok közül Ivan Kirejevskijt is.

A társaság tagjait és követőiket nem elégítette ki a nemzeti együvé tartozásra kínált pétervári politikai garancia. Ők valami „mélyebb”, „igazabb” okot kerestek, és ezt meg is találták a német historizmusban. Ez azonban óhatatlanul irracionalizmust szült. Számukra ugyanis a nemzet nem egy adott keretek közt tartósan együtt élő és emiatt azonosságtudattal rendelkező közösségből alakul ki. A nemzet organikus elv alapján létezik, nem a közös sors

hozza létre, hanem valami mélyebb lelki azonosság, ami „megnyilvánul”. Ez pedig ésszel föl nem fogható.

Bár a Bölcsesség Szeretőinek Titkos Társasága 1827-ben feloszlott, nézeteik termékeny talajra hullottak. Történelemtől, nemzetről, összetartó erőről vallott eszméik jól nyomon követhetők és felismerhetők a szlavofilok gondolatai között.

A szlavofil gondolkodás másik gyökere az állami ideológiába nyúlt, amelynek atyja *Szergej Szemjonovics Uvarov* gróf volt. Uvarov művelt ember volt, de karrierista is, és hajlékony gerincének köszönhetően szép pályát futott be I. Miklós Oroszországában. A vezető körök ugyanis felismerték, hogy tisztán represszióval nem lehet tartósan kormányozni. Szükséges az elnyomott eszméket helyettesíteni egy „pozitív” ideológiával, ami meghatározott, és az állam számára hasznos keretek közé szorítja az alattvalók szabadon tévelygő gondolatait. Ahogy Köves Erzsébet írja: I. Miklós volt az első, aki „megpróbálta egységesíteni és központilag kordában tartani alattvalóinak gondolkodását”.⁶ Ehhez pedig a népművelésügyi miniszterré avanszált Uvarov szolgáltatta az ideológiát.

Uvarov végtelenül egyszerűen alapozta meg ezt a gondolkort. A *szabadság–egyenlőség–testvériség* gyűlöletes és veszélyes hármasság helyébe a *pravoszlávia–egyeduralom–népesség* jelszót állította. Ebben az elképzelésben a pravoszlávia felelt volna az orosz lélek romlatlan tisztaságáért, az egyeduralom Oroszország nagyságáért, a népesség pedig a cár és alattvalói összhangját fejezte volna ki.

Az uvarovi elvet aztán két bértollnok, Bulgarin és Grecs magasztalta az első kormányhírlap, a „*Szevernaja pesela*” hasábjain, és két egyetemi tanár, Sevrijov és Pogogyin kovácsolt belőle egységes világnézetet.

Igazi sikert mégsem értek el. Túl nyilvánvaló volt a szándék és a megvalósítás is eléggé sekélyesre sikerült, így hivatalos formában kevés híve akadt. A szlavofilok azonban átvették és át is formálták a jelszavakat. Új értelmezést adtak nekik és ebben a formájukban az egykor semmitmondó frázisok olyan vitát kavartak, amely végre kilökte az orosz szellemi életet hosszan tartó respektusából. Ez volt a szlavofilok és nyugatosok 1839-ben kezdődő híres vitája, amelyben a szlavofil gondolatok egységes eszmerendszerré álltak össze.

A szlavofil ideológia harmadik fontos tényezője az orosz egyházi gondolkodás és messiáizmus. Az idegenellenesség, a szellemi elzárkózás és a világ megváltásának tudata nem volt új keletű az orosz történelemben, sőt jelentős hagyománnyá vált a közgondolkodásra óriási befolyással bíró orosz ortodox egyházban.

Az orosz ortodoxia még viszonylag friss alapítású, számos missziós nehézséggel küszködő egyház volt, amikor 1054-ben bekövetkezett a végleges szakítás a görög és latin kereszténység között. Az ehhez vezető, majd az ebből fakadó indulatokat híven tolmácsolta és adaptálta orosz földbe az a nagyszámú görög szerzetes, akik a XI–XII. században érkeztek az orosz területekre. A katolicizmustól, azaz a Nyugattól való fenyegetettség érzése egyházi körökben a kezdetektől kimutatható. A XI. században élt Feodoszj szerzetes, aki „*A keresztény és latin hitről*” című munkájában az amúgy szintén megvetett zsidó hitnél is rosszabbnak tartotta a katolikus vallást. „*Ha egy latinnak vizet, vagy ételmet kell adnod, utána mosd el az edényt és tisztítsd meg imával.*”⁷

A nyugati kereszténység ezáltal a pogányság szintjére süllyesztetett le, míg Bizánc hite az egyetlen megőrzött, igaz hit fényében ründökölt. Csakhogy az egyház nemcsak vallási szerepkört töltött be, hanem az államhatalom teljes támogatását élvezve társadalomszervező,

rendfenntartó erőt is jelentett a Kijevi Rusz szétesését követően. A hatalomnak magasabb rendű legitimációt biztosítva, Cirill és Metód nyelvén rakták le az orosz kultúra alapjait. Az így kialakult óriási egyházi tekintély az elszigeteltség irányába taszította az orosz földeket. Nyikofor metropolita élesen elítélte Vlagyimir Monomahhot, mert az katolikusokkal tartott fenn kapcsolatot. Hasonlóképpen II. Joann kijevi metropolita ellenezte, hogy nyugati hercegekhez adják feleségül a Rurik-dinasztia lányait. Az egyházi nyomás hatásos: a dinasztikus szálak, és ezzel a kulturális érintkezés lehetséges útjai elnyíródtak, a szétforgácsolódott, majd idegen uralom alá került orosz földek bezáródnak bármely nyugati szellemiség előtt.

A XV. század újabb döntő változásokat hoz magával. Az orosz egyház autokefál lesz, miközben Bizánc tekintélyére súlyos csapást mér az 1438-as firenzei unió. Tizenöt évet kell csak várni arra, hogy az orosz ortodox gondolkodás szerint várt isteni büntetés bekövetkezzék: a törökök elfoglalják Bizáncot, egyebek mellett mecsetté alakítva a Hagia Sophia székesegyházat. Az már régóta nem kérdéses, hogy az egyetlen igaz hit a pravoszlávia, de az újdonság, hogy a hit egyetlen védelmezőjének Moszkva maradt. Joszif Volockif megalkotja a teokratikus abszolutizmus elméletét, egy tanítványa Filofej már egyenesen harmadik Rómaként aposztrofálja az új rendszert, melynek egyenes következménye, hogy 1547-ben IV. Iván cárrá koronáztatja magát. A cári hatalom isteni eredetűvé válik, annak totalitását az egyház is biztosítja, minden rendelkezésre álló eszközzel.

A Nyugattal szembeni ellentét és a messianisztikus elhivatottság egyaránt az orosz kultúra legrégibb, legmélyebben meggyökeresedett hagyományai közé sorolhatók. Az elzárkózás és az idegenellenességen való változtatásra csak a legnagyobb szükség, majd pedig Nagy Péter brutális terrorja bírja rá az oroszokat. Jól példázza ezt a moszkvai idegen (német) negyed többszöri felégetése, a tehetséges, cárrá avanszált, ám főképp a lengyelek által támogatott kalandor, I. (Ál) Dimitrij bukása, és sorolhatnánk még a példákat.

Csak hogy az orosz messianizmus óriási önellentmondást hordoz magában. A nagyratörő birodalmi elképzelések megvalósítását csak a nyugati technológiák, szakemberek átvételével lehet a siker reményében megpróbálni. Ez a helyzet nem egyedi, hiszen gondoljunk csak arra, hogy I. Mehmed is itáliai és magyar tüzérrel löveti szét Bizánc falait 1453-ban. Ezt az állandó személyi és technikai importot szükségessé tevő elmaradottságot és egyúttal kiszolgáltatottságot ismeri fel Nagy Péter, aki véres rendet vágva jelöli ki az Európával való együtt haladás útját. A péteri reform választóvonal Oroszország történelmében. Erőszakos, gyakran barbár eszközökkel véghezvitt modernizációja új európai katonai hatalmat hozott létre, de súlyos csapást mért a pravoszláviába burkolózó orosz azonosságtudatra. A formai, technológiai modernizáció erősítette az államot, a cári hatalmat, de a Nyugathoz kötődő eddigi viszonyt ambivalenssé tette: az eddigi megvetés és gyűlölködés mellé irigység és csodálat kapcsolódott, és a felsőbbrendűség mellett megjelent az alsőbbrendűség érzete is.

A „csodálatos évtized”

Majdnem minden nép életében találhatók olyan időszakok, amikor – általában nagy horderejű változások előtt – megpezszen és szinte forrni kezd a szellemi élet levegője, mintegy előkészítve és egyben indukálva is az eljövendő jelentős változásokat. Ilyen időszak előzte meg a nagy francia forradalmat a XVIII. század 70-es, 80-as éveiben, vagy ilyen volt a magyar reformkor légköre is 1848 előtt. Bizonyos értelemben hasonló szerepet töltött be Oroszországban a „csodálatos évtized”. Az 1830-as évek végére ugyanis bizonyos enyhülés

mutatkozott a rendőrállam szigorában, és ez a szabadabb szellemi mozgástér tette lehetővé a szlavofilizmus kibontakozását.

Természetesen a cári Oroszország fentebb vázolt viszonyai között még ekkor sem lehetett szó semmilyen politikai mozgalomról, akár a legcsekélyebb ellenzékiről sem. A szlavofil írók zöme eredetileg nem is Oroszországban jelent meg, hanem többnyire külföldön – mindenekelőtt francia nyelven – de ha mégis kiadták odahaza, akkor vagy jó néhány évvel I. Miklós halála és egyben a szlavofília nagy korszakának lezárulása után, vagy csak szigorúan cenzúrázva. Néha még így is bajt hoztak íróik fejére.⁸ Ebben a helyzetben, ahol a szellemi gondolkodásnak a legcsekélyebb esélye sem volt arra, hogy a gyakorlatban is kipróbálódjék, tág tere nyílt az álmodozásnak, az elvakult dogmatizmusnak, az utópikus felfogásoknak. Ez határozza meg a XIX. század harmincas-egyvenes éveiben megjelenő kis csoportok, irodalmi szalonok működésétől kezdve egészen a bolsevik forradalomig az orosz értelmiség állásfoglalásait.⁹

Ilyen körülmények között a politikai viták nem nyílt fórumokon zajlottak (újság, röpirat), hanem előkelő szalonokban, irodalmi vagy esztétikai köntösbe öltöztetett magánbeszélgetések formájában. A vita szót egyébként ebben az esetben tényleg szó szerint kell értenünk, mivel a szlavofil gondolatok kikristályosodása elválaszthatatlan attól a tíz éves szellemi párbajtól, amit az Oroszország sorsáért nem kevésbé aggódó, úgynevezett nyugatos irányzattal folytattak.

A vita gyökerét ott kell keresnünk, hogy mind a két tábor számára világos volt: Oroszország súlyos problémákkal küszködik. Mindkét fél esetében művelt emberekről lévén szó, érzékelték a rohamosan fejlődő Európából érkező nyomást, ami a nagyhatalomként viselkedő Oroszország elavult államberendezkedésére, társadalmi és gazdasági struktúrájára nehezedett. Közös célokért küzdöttek. Mindkét tábor számára Oroszország felemelése, dicsőségének megtartása és növelése volt a cél, csupán az a cél felé vezető utak és módszerek voltak teljesen különbözőek. Természetesen egy ilyen dolgozat terjedelme nem teszi lehetővé, hogy pontról pontra haladva összevegyük a két csoport annyira eltérő, mégis egymást bizonyos értelemben kiegészítő álláspontját. A szlavofil nézetek bemutatásakor azonban igyekszünk majd jelezni azokat a pontokat, ahol az eltérések, hangsúlyeltolódások a legmarkánsabban jelentkeztek.

Mi sem bizonyítja jobban ugyanis a két tábor szinte elválaszthatatlan összetartozását, mint az, hogy a szlavofilok még nevüket is a nyugatosoktól kapták. A „szlavjonofil” (= szláv szerető, szláv szerető) szót az egyik legkiemelkedőbb nyugatos személyiség, *Visszarion Belinszkij*, az orosz irodalomkritika atyja használta először 1844-ben, öt évvel azután, hogy Homjakov és Ivan Kirejevskij cikkeivel elkezdődött a „csodálatos évtized” legfontosabb vitája. Homjakov aztán átvette ezt az elnevezést, ami hamarosan közhasználatúvá vált annak ellenére, hogy a korábbi, moszkvai iskolaként való önmeghatározás jóval pontosabb volt. A szlavofilizmus ugyanis korántsem pánszláv, hanem sokkal inkább orosz nemzeti ideológia volt¹⁰, a hagyományos orosz gondolkodásnak pedig a régi főváros, Moszkva volt a szellemi központja, egyben pedig a szlavofil államideál megtestesítője is.

A klasszikus szlavofilizmus tehát 1839-ben kezdődik, Alekszej Homjakov a Régről és az Újról című vitaindító cikkével, és első nagy korszaka 1848-ban a „csodálatos évtized” végén zárul le. Ekkorra Herzen emigrációja és Belinszkij halála következtében lényegében széthullik a nyugatosok tábora, a szlavofilokra pedig ráborul az európai forradalmi hullámtól megrettent miklósi rezsim fojtogató éjszakája. A hét évig tartó dermedtség még a cárizmus-

hoz mindig lojális szlavofilok számára is nehéz időszak volt. Rövid életű és egyben utolsó másodvirágzásukra, az I. Miklós 1855-ben bekövetkező halála utáni „olvadás” adta meg a lehetőséget.

A Perry Anderson szerint Oroszország Jénáját jelentő krími háború elodázhatatlanná tette az ország belső átalakítását és modernizációját.¹¹ A reformok gyakorlati megvalósítása, illetve mélysége körül kibontakozó vitában még egyszer felvirágzik a szlavofil irodalom. Szinte jelképesnek tekinthető azonban, hogy az 1861-ben felemás eredményekkel záruló reformidőszakot a jelentősebb, élvonalbeli szlavofil gondolkodók közül egyetlenegy sem éli túl.

A szereplők

A szlavofilok kapcsán az eszmerendszer hat jelentős képviselőjével kell megismerkednünk. A két karizmatikus Akszakov testvérrel, a Kirejevskij fivérekkal, Alekszej Homjakovval, a szlavofilizmus „apostolával”, és a nagy túlélő Jurij Szamarinnal.

Konsztantyin Akszakov (1817–1860) a legkarizmatikusabb és legfanatikusabb szlavofil. Számára a szlavofilizmus nem csupán ideológia, hanem életforma, hit és rendezőelv is. Teljes lényével átéli az eszmét, épp ezért sokkal inkább személyes varázsával, mint érvei meggyőző erejével képes hatni az emberekre. Egész életét a szülői ház védettségében éli le Moszkvában, amelyhez megszállottan ragaszkodik. Olyan emberrel, aki Pétervárt dicséri a jelenlétében, még kezet sem fog.

Ivan Akszakov (1823–1883) a fiatalabb fivér. Bátyjánál jóval gyakorlatiasabb, életrevalóbb figura. Jogi diplomát szerez és hivatalnoki pályára lép, hogy megismerje az orosz életet. A krími háborúban önkéntesként vesz részt. Szamarin mellett az egyetlen, aki túléli a klasszikus szlavofilizmus alkonyát és levonja a szükséges konzekvenciát: „... mindaz, ami Oroszországot mozgásban tartja (...) nem tőlünk, hanem a nyugatosoktól indult ki.”¹² Élete utolsó két évtizedében a szlavofilizmussal felszínesen rokonítható pánszláv sovinizmus szószólója és apológétája lesz.

Alekszej Homjakov (1804–1860) a szlavofil gondolkodás alapító atyja és vezéregyénisége. Sokoldalú tehetség, nagy műveltségű, mélyen vallásos nemes. A szópárbaj virtuóza, otthona a szlavofilok fellegetője. Szédületes memóriáját és roppant ismeretanyagát lenyűgöző magabiztossággal, de kissé önkényesen veti latba. A teológia és az orosz történelem szakértője, de hatalmas jegyzettömegét csak halála után rendszerezik és jelentetik meg.

Ivan Kirejevskij (1806–1856) Homjakov mellett a szlavofilizmus másik úttörője. Az egyik legkülönösebb sorsú szlavofil. Alapító tagja a már említett Bölcsesség Szeretőinek Titkos Társaságának, amely a német filozófia és a hagyományos orosz gondolkodás központja volt. Pár évvel később európai körútjáról „nyugatos” nézetekkel tér haza, és megalapítja a második szám után betiltott *„Jevropejec”* (Az európai) című folyóiratot. Birtokára vonul vissza, ahol szerzetesek befolyása alá kerül és „moszkvaiként támad fel”.

Pjotr Kirejevskij (1808–1856) szintén harcos szlavofil. Annyira gyűlöli I. Pétert, hogy még azt is bánja, hogy őt Péternek keresztelték. Az egyetlen szlavofil, aki igazi gyakorlati munkát folytat: orosz népdalokat gyűjt. Személyes tragédiája, hogy az általa képviselt ideológia, paraszt-képzete eltér a népdalok által közvetített viszonyoktól. Meggyőződése és tudása közti dilemmát képtelen feloldani, egész életében nem adja ki gyűjteményét (a cenzúra sem engedte). Fivéréhez hasonlóan ő is az új korszak hajnalán hal meg.

Jurij Szamarin némileg rendhagyó sorsú szlavofil. 1856-ig inkább másodvonalbeli szereplő, aki a többiekől eltérően hivatalt is vállalt. 1856 után aktívan részt vesz a jobbágyfelszabadítás körüli vitákban, bizottsági tag, számos vitairat szerzője. Ivan Akszakov mellett a másik szlavofil, aki túléli 1860-at. Meggyőződéses híve az egyeduralomnak, annak mindenféle korlátozását felelőtlenységnek tartja. 1877-ben hal meg Berlinben.¹³

Az eszme

Mint fentebb láttuk, a szlavofilizmus eszméi részint a német filozófiára, részint az Uvarov gróf által kiagyalt állami ideológiára alapultak. Az alapvető probléma azonban, ami köré a szlavofil ideológia fölépült, Oroszország helyzetének, illetve további sorsának kérdésköre volt. Még a szlavofilok számára is világos volt, hogy saját korszakuk Oroszországának az állapota akár a társadalmi, akár a gazdasági, akár a jogi viszonyokat nézzük elmarad az európai államokkal történő összehasonlítás során. Számukra is nyilvánvaló volt, hogy Oroszország pillanatnyilag nem versenyképes, és hogy azzá legyen, ahhoz valamin változtatni kell. Mindenekelőtt le kell tehát szögezünk, hogy a változás szükségességét illetően feltétlenül egyetértettek a nyugatosokkal, azaz a fennálló rendszerrel ők sem voltak elégedettek. Éppen ennek az elégedetlenségnek köszönhető aztán, hogy minden konzervativizmusuk és lojalitásuk dacára sem válhattak a miklósi rezsim, Bulgarinhoz és Grecshez hasonló, bértollnok apologetájává, és épp emiatt nézett rájuk gyakran igen gyanakodva az államhatárolom. Hűségük folyamatos hangoztatása mellett ugyanis mertek *némely* kérdésben *némileg* eltérő véleményt megfogalmazni.

Nem a cári rendszer alázatos kiszolgálása és minden változás szükségességének tagadása választotta el tehát a szlavofilokat a nyugatosoktól, hanem az *amin* változtatni akartak. A két tábor szembenállásának kulcsa az Európához való viszony. Míg a nyugatosok szerint Oroszország túlságosan ázsiai maradt, túlságosan kevés európai szokást és struktúrát épített be a sajátjába, addig a szlavofil elképzelés szerint pont az ősi, romlatlan és tisztán orosz erények idegen európai elemekkel való megfertőzése jelentette a problémát. A szlavofilok szerint tehát Oroszország rögvest újra szilárd, egységes és legyőzhetetlen állammá válik, mihelyt megisztítják az ártalmas külföldi befolyástól. De melyik az ideális orosz állam?

A szlavofil gondolkodók I. Péter cár idejében látják a törést a régi, tiszta és az új, európaizált, azaz romlott Oroszország között. I. Péter az, aki ablakot nyit Európára, felépíti ennek védőbástyáját Pétervárt, idegeneket hív Oroszthonba és segítségükkel egy bürokratikus államapparátust épít ki. Ha tehát jövőképet keresünk, nincs más teendőnk – mondják a szlavofilok –, mint elfelejteni Pétert és cselekedeteit, és visszatérni a Péter előtti régi Oroszország szellemiségéhez.

Persze az a múlt, amit ők lefestenek soha nem létezett és ebben az értelemben beszélhet Köves Erzsébet egy retrospektív jellegű kettős utópiáról.¹⁴ Egyrészt ugyanis a szlavofilok egy már letűnt és így visszahozhatatlan korszakot emelnek jövőképpé, ráadásul teszik ezt egy olyan múlttal, amely ebben a formájában *de facto* soha nem létezett. Az ezt bizonyító tényeket, lévén járatosak az orosz történelemben (gondoljunk csak Kirejevskijre, aki levéltárosként dolgozott, vagy Homjakov kiadatlan jegyzetmegére), természetesen ők is jól ismerték. Gondos válogatással azonban csak azokat az adatokat használták fel, amelyek az ő prekoncepciójukat igazolták. A szlavofil történet szemlélet szerint tehát „*már nem is az a fontos, hogy valójában mi történt, hanem az, hogyan látjuk ma az elmúlt eseményeket*”.¹⁵

Ideológiájuk alapját tehát egy kettős értelemben is utópisztikus múltképzetre építik. Megrajzolják az organikus alapokon álló, a közösségi létben kiteljesedő, mélyen hívő orosz társadalom képét az „Országét” (*Zemlja*), amely legteljesebb harmóniában él az önként maga fölé emelt, és rajta patriarchális módon uralkodó hatalommal, az „állammal” (*Goszudarsztvo*). Ezt a harmóniát pedig nem zavarja meg az ész és a hit harca, az államot nem rázzák meg forradalmak és lázongások, itt a szokás áldása uralkodik, nem pedig a törvény szigora. Ennek az idealizált Oroszországnak az erkölcsi magaslatáról mondanak ítéletet a valós Európa, és az új Oroszország felett. De ugyanennek az utópiának a nevében dolgozzák át és töltik meg új tartalommal Uvarov gróf hármasszavát. Így lesz az állam számára kitalált és így teljesen elfogadható pravoszlávia–egyeduralom–népiség ideológiából „szlavofil szentháromság”, amely az új tartalommal megtöltve gyakran lesz szálka a rezsim szemében.¹⁶

A cár számára az egyeduralom az egyedül elképzelhető kormányzási formát jelentette, megkérdőjelezhetetlen és korlátlan volt, az alattvalóktól – jobbágytól a hercegig – teljes és feltétlen engedelmességet kívánt, miközben maga fölött nem ismert el semmilyen emberi joghatóságot. A monarchia alapját és biztonságát az egyre duzzadó bürokrácia és a hadsereg jelentette. Mint korábban láthattuk, ezekre hárult a feladat, hogy figyelemmel kísérjenek és lehetőleg még csírájában elnyomjanak minden mozgolódást. I. Miklós tehát semmilyen szinten nem tekintette partnerének a társadalmat, vagy annak bármely csoportját. Neki csak alávetett szolgái voltak, a népben pedig olyan veszedelmes ellenfelet látott, akit ha nem tart vaskézrel kordában, könnyen letaszíthatja a trónjáról. Az állami ideológia számára ezt jelentette az egyeduralom, az alattvalók számára egyetlen lehetőségként kínálva fel ennek ellenvetés és kritika nélküli elfogadását.

A szlavofil értelmezés szerinti egyeduralom egészen más jelleget ölt. Soha egy pillanatig sem merült fel egyetlen szlavofil szerzőben sem, hogy megkérdőjelezze Oroszország monarchikus berendezkedését. Elképzelésük szerint csak egy tekintélyelvű állam képes azt az erőt és belső szilárdságot biztosítani, amely a nemzeti siker záloga. Csak az egyeduralom fennmaradása és megőrzése háríthatja el a nyugati köztársaságokra és demokráciákra oly jellemző belső viszályokat és pártoskodásokat. A nyugatosokkal ellentétben a szlavofilok a bürokratikus önkényuralomból nem az önkényuralmat sérelmezték, hanem a bürokratizmust. Bár teljes mélysélességgel álltak ki az abszolutizmus mellett, de elutasították annak I. Péter uralmát követően kialakult „nemzetietlen” formáját, amely rabságba taszítja az orosz népet.

A szlavofil eszményt az egyeduralom patriarchális változata jelentette. Ez a fajta patriarchális egyeduralom egy olyan harmonikus hatalommegosztási formát takart, a szlavofil elképzelések szerint, amelynek létrejötté az orosz állam kialakulásának idejére nyúlik vissza. Ennek lényege az, hogy az európai államokkal ellentétben Oroszország nem hódítás útján jött létre. Nem hódítók egy szűk csoportja hozta létre az államhatalmat, leigázva és alávetve az őslakos társadalmat, hanem saját biztonsága és nyugalma érdekében, mintegy a külső és belső ellenségek ellen védelmezőt keresve, a társadalom, az Ország önként emelte maga fölé az Államot. Ez az állam pedig nem láthat ellenfelet a társadalomban, amely természetből fogva apolitikus, így nem veszélyezteti azt. Az állam feladata védeni és óvni az Országot, és ehhez teljesen szabad kezét kap. Ez a hatalom azonban nem fenyegeti az emberek szabadságát, hiszen ahogy Konsztantyin Akszakov írja: „Az orosz állam a hatalmat ésszerű okokból önként behívók szabadságára épül”.¹⁷ Miután pedig a hatalom elfogadásának önkéntessége jelenti a szabadságot, nincs ok az állam ellen való lázadásra. „Mert lázadni csak a rab tud, szabad ember sohasem”.¹⁸

Az általuk ideálisnak tekintett viszony egy kölcsönösségre és bizalomra épülő kapcsolat, ahol mind a két fél tiszteli a másikat. *„A nép nem igényelte, hogy az uralkodó kikérje a véleményét. Az uralkodó nem félt kikérni a nép véleményét.”*¹⁹ A nép tehát alapvető apolitikussága, és ebből következő feltétlen lojalitása miatt nem ellenfele, hanem partnere a hatalomnak. Támasza és háttere. Konsztantyin Akszakov szerint nincs erre ékesebb bizonyíték, mint az, hogy 1612-ben a Rurik-dinasztia bukása után adva volt a lehetőség, hogy az Ország lerázza magáról a monarchikus hatalmat, és nyugati mintára kezébe vegye saját sorsa irányítását. A nép azonban sietett új cárt választani Mihail Romanov személyében, jól tudván, hogy a monarchia az egyedül üdvözítő uralmi forma.

Nem a nép árulta el tehát a hatalmat, hanem az I. Péter uralmát követően megjelenő és folyamatosan erősödő külföldi befolyás idegenítette el a szó szoros értelmében az Országtól az Államot. Megrendült a bizalom: a nép már nem hisz a kormánynak, az pedig gyanakvással tekint a népre. Ez pedig meghasonlást, majd gyengeséget szül.

Az egyeduralom tehát feltétlen záloga Oroszország eljövendő nagyságának, de csak akkor – mondják a szlavofil szerzők – ha meg tud tisztulni a nyugati fertőzésektől és újra megtalálja a hangot a néppel. A szlavofilok az alkotmányos monarchiának még a gondolatától is visszaborzadtak, de az általuk propagált és követelt patriarchális monarchia az államhatalom szemszögéből nézve ugyanolyan elfogadhatatlan volt.

A szabadság szó helyére kerülő pravoszlávia jelszavával a kormányzat egy olyan eszmrendszerrel igyekezett mozgósítani, amely a régi feudális struktúrák szabályai szerint az államhatalom hatékony támasza lehet. Ha meggondoljuk, hogy a Szent Szinódus létrehozása óta az orosz egyház lényegében államegyházként funkcionált, erre volt is némi alap.

A szlavofilok a pravoszláv egyházban, mint az igaz keresztény hit letéteményesében a tiszta, romlatlan orosz lélek megőrzésének eszközét látták. Minden szempontból magasabb rendűnek tartották az ortodoxiát, mint a skolasztikus²⁰ vitáktól és a racionalizmus romboló hatásától erkölcsileg megroppant nyugati, elsősorban katolikus egyházat. A nyugati hitszakadásban is az Európára oly jellemző lázongás és forradalmiság egy szlavofil számára gyűlöletes példáit látták.

Az ellentét gyökere az alapvetően eltérő kulturális tradíciókból eredeztethető, főként abból, hogy Oroszországot nem érintette az antik római civilizáció öröksége, ami a Nyugatot teljesen áthatotta. Ez az antik-pogány hatás a jog, a külső formák, racionalitás irányába terelte a nyugati kereszténységet, elszakítva azt eredeti szellemi küldetésétől. Csak a görög-bizánci kereszténység őrizte meg az eredeti krisztusi szellemiséget és adta tovább Oroszországnak, ami elszigeteltségében háborítatlanul megőrizte azt. Tehát adott két szembenálló tábor, a belső lelki tisztaságát megőrző, és az örök igazságokat átörökítő civilizáció, mialatt a nyugati kereszténység a külső világba, a politikai küzdőterre való kilépéssel kiüresedett, csak rituális és ceremoniális részletekben elmerülővé vált. *„Ez vezetett oda, hogy a Nyugat történelmi életének hamis alapelvei óhatatlanul hitetlenségbe, anarchiába, proletármozgalomba, forradalmakba, kizárólagosan anyagi haszonélvezetbe torkollottak, és oly fennhéjázó esztelen bizalmat keltettek az emberi erők iránt, mintha azok képesek lennének az emberi intézményekkel helyettesíteni az isteni elrendelést.”*²¹

Nem véletlen, hogy a pravoszláv egyház problematikája az a pont, ahol a szlavofil elképzelések leginkább összhangban maradtak a hivatalos kormányzati ideológia célkitűzéseivel. Legfőbb pravoszláv erénnyé emelték ugyanis az egyháznak való engedelmességet, amely viszont a hatalommal szembeni alázatot hirdette. Az istenfélő orosz paraszt pedig nyilván

veszélytelen az államhatalomra, hiszen híven követi a krisztusi ígét: Adjátok meg a császárnak ami a császáré, az Istennek ami az Istené.

Ráadásul a Hit tartja vissza a népet a politikai szabadságjogok követelésétől is (még abban a korban is, amikor már megbomlott a hatalommal való harmónia és a nép elvesztette a főtebb már tárgyalt „önkéntes vállalás” szabadságát, leigáztatván az új típusú egyeduradalom által), amikor csalóka földi célok helyett a lélek belső függetlenségét határozza meg szabadságként.

Így tehát azon jelentéktelen probléma ellenére, hogy a szlavofilok nehezményezték az egyház állami függését, valamint hogy a pravoszláviával kapcsolatos nézeteiket természetesen a patriarchális egyeduradalom és az ősi orosz értékek támogatására kívánták használni, az alázat erénnyé magasztosítása, valamint ez a sajátosan értelmezett „teológiai” szabadságfogalom pontosan betöltötte azt a szerepkört, amit a hivatalos ideológia szánt a pravoszláv vallásnak.

Nem véletlenül kell időznünk a kérdés körül, mivel a szlavofilizmus elemei közül első helyen a vallásos hit megújítása áll, ami összekapcsolódik egy európai küldetéstudattal. A túlságosan az antik Róma befolyása alá került kereszténység törést szenvedett, számára az állami szempontok váltak irányadóvá. Szlavofil megközelítésben a nagy péteri reláció – vallási alapokról kiindulva – teljesen megfordul. Nem Oroszországnak kell tanulnia a Nyugattól, hanem a Nyugatnak Oroszországtól. A fáradt nyugati civilizációt ki kell egészíteni a törésmentes, igazi, Keleten fennmaradt tiszta kereszténységgel. Ugyanakkor a hangsúlyozott népn nyugtató alázat segítségével bárki eljuthatott az állam számára veszélytelen, az egyedül igaz és értékes teológiai szabadsághoz, miközben felhagyott az államrend biztonság szempontjából oly veszedelmes politikai szabadság követelésével. Így ebben az esetben a szlavofilok akarataikon kívül a miklósi rendszert támogatták.²²

A népiség kérdése a legnehezebben értelmezhető problémakör. Ebben az esetben volt ugyanis a leghomályosabb a hivatalos ideológia célkitűzése és a legelnagyoltabb a fogalom jelentésének meghatározása is. A hivatalos népiség elsősorban a bomlófélben lévő nyugati civilizációval szemben a friss, életerős, fiatal Oroszország erejét jelentette, amely „jóságos cár atyuska” egyeduralmában jutott kifejezésre. A szlavofil elképzelés szerint a népiség elsősorban erkölcsi kategóriát jelentett. Az ősi orosz lélek ugyanis legtisztább formájában, az orosz parasztban őrződött meg, amely így kvázi példaképpé emelkedik. Az istenfélelemben, cártiszteletben, alázatban, hagyományőrzésben megnyilvánuló néplélek, valamiféle nép szubsztancia jelenti a régi orosz társadalom és hatalom harmóniájának zálogát. A parasztság valamiféle erkölcsi ideállá emelése persze ingerelte az államhatalmat, így ha a szlavofil népiség-elképzelés helyzetét vizsgáljuk az inkább ütközött, mint azonosult a központi ideológiával.

A népiség, illetve a parasztság kapcsán kell még kitérniünk a szlavofilok jobbágysággal kapcsolatos nézeteire. Nem csak azért, mert a XIX. század első felében a jobbágyság volt Oroszország egyik legakutabb problémája, hanem azért is, mert az egyébként meglehetősen konzervatív és a földtől kissé elrugaskodott szlavofilok, ebben a kérdésben meglepően progresszív és igen gyakorlatias álláspontot képviseltek.

I. Miklós életében ugyanis a hivatalos Oroszország – Uvarov gróf szavaival élve – politikai vallása és dogmája volt az egyeduradalom és a jobbágyság.²³ Ezzel szemben a szlavofilok, elsősorban a keresztényi erkölcs és a filantropia alapján, kiálltak a jobbágyság felszabadítás mellett, sőt azt földdel együtt képelték el. Alekszej Homjakov például már 1839-ben „szemérmetlen és totális jogsértésnek” nevezte a jobbágyság intézményét.²⁴

A vesztett krími háború után a jobbágyság eltörlése az erkölcsi kérdéseken túl gazdasági, hatalmi, sőt belső stabilitási szempontból is megkerülhetetlen problémává vált. A II. Sándor nevével fémjelzett „olvadás” időszakának ez volt az egyik legégetőbb és legtöbbet vitatott kérdése. A *miként* és a *hogyan* körül folytatott vitába – mint ezt fentebb már említettük – a szlavofilok is bekapcsolódtak. Ezekben az években kerül az élvonalbeli szlavofil gondolkodók közé Jurij Szamarin, aki bizottsági tagként a legaktívabban foglalkozik a jobbágyszabadítás problematikájával.

Ugyanakkor némileg levon a szlavofil elképzelések értékéből hogy az átmenet kedvéért fontosnak tartották volna az obscsina, az ősi orosz földközösség intézményének fenntartását, azaz a parasztok nem váltak volna rögtön önálló birtokosokká. Az obscsina fönntartása mellett szóltak még az ezekhez kapcsolódó utópisztikus elképzelések, elsősorban pedig az, hogy a szlavofilok az obscsina intézményében látták a hagyományos orosz társadalom alapját. Figyelembe véve azonban azt, hogy az átlagos orosz nemes nem értett egyet a jobbágyszabadítás semmilyen formájával, a szlavofil elképzeléseket ebben a kérdésben haladóaknak kell tekintenünk.²⁵

Összegzés

A fentebbiekben megpróbáltuk nagy vonalakban áttekinteni a szlavofilizmus kialakulását, eszmetörténeti és politikai hátterét, virágzásának időszakát, fölillantva legfontosabb képviselőit, illetve megkíséreltük bemutatni az eszmerendszer legfontosabb pontjait, irányelveit és tendenciáit. Nem marad más hátra, mint a szlavofilok értékelése gyanánt megtalálni helyüket és szerepüket az orosz gondolkodásban és az orosz történelemben.

A szlavofilizmus egyfajta konzervatív jellegű válaszadási kísérlet volt Oroszország mind súlyosabbá váló problémáira. A szlavofilok tragédiáját egyrészt az jelentette, hogy egy olyan autoriter rendszerben éltek, ami szinte még a minimális mozgásszabadságot sem engedélyezte, így folyamatosan hangoztatott lojalitásuk ellenére is igen gyakran ellenzékként kezelte őket. Másrészt nemcsak jövőképük, de eszméik alapjai is egy sohasem volt fantáziavilág köré épültek föl, amely természetesen nem állhatta ki tartósan az idő és a valóság próbáját. Eszerint komolyan semmiképpen sem vehető fantaszták lettek volna csupán, akikre kár szót vesztegetni?

Kétségtelen, hogy elgondolásaikban elég sok volt az irracionális-utópisztikus, sőt kifejezetten valótlan elem és az orosz viszonyokra gyakorolt közvetlen hatásuk is megkérdőjelezhető. Az adott keretek között sem politikai, sem gazdasági, sem társadalmi kérdésekben nem formálhattak nyíltan véleményt. Felelős döntéshozó szervnek pedig még a közelébe sem jutottak. A valós közéletből való kirekesztettség pedig visszahatott eszméikre is, erősítve abban az utópikus-illuzórikus vonásokat. A szellemi életre és az orosz történelemre gyakorolt hatásuk azonban mégsem csekély.

Eszmetörténeti utóéletüket tekintve a Nyugattal való szembenállást, az elzárkózást, az egyszemélyi uralmat, az ideológiai kizárólagosságot, az orosz küldetésstudatot gyakran sovíniszta alapon hirdető tanaik, éppúgy fellelhetők a XIX. század második felének pánszláv ideológiájában, mint a kommunizmusnak elsősorban sztálini változatában. De történeti szempontból is fontos szerepük van. Mert még ha irreális dolgokról is, de *gondolkodtak* a miklósi Oroszország szellemi posványában. Működésükkel a nyugatosok táborát is aktivizálták. Eszmeiségükből fakadóan értékes alkotások születtek a teológia, a néprajz és a nyelv-

vészter területén. Ugyanakkor utópiájuk tarthatatlanságát jól mutatta esztétikájuk, mely nem az igazi valóság, hanem az elérendő célok érdekében annak pozitív életszemlélettel való idealisztikus ábrázolását tartotta fontosnak. Később ez még visszaköszön az orosz történelemben. A szlavofilok talán legnagyobb tragédiája az volt, hogy saját elképzelt múltjukban és a saját elképzelt jövőjükben éltek, miközben jelenük nem volt.

Bibliográfia

- ANDERSON, PERRY: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989.
- BERKI FERIZ (szerk.): *Az orthodox kereszténység*. Budapest, 1984.
- ERDÉLYI ÁGNES: Natio vagy ratio. In *Világosság* 1982/3.
- HELLER, MIHAIL: *Az Orosz Birodalom története*. Budapest, 1996.
- KISS ILONA (szerk.): *A megváltó Oroszország*. Válogatás a szlavofil gondolkodók írásaiból. Budapest, 1992.
- KÖVES ERZSÉBET: *Kelet és Nyugat*. Orosz eszmék I. Miklós korában. Budapest, 1982.
- KÖVES ERZSÉBET: A szlavofil ideológia keletkezése. In *Valóság* 1977/8.
- KÖVES ERZSÉBET: *Az orosz dilemma*. Csaadajev élete és nézetei. Budapest, 1987.
- KRAUSZ TAMÁS–SZVÁK GYULA (szerk.): *Az orosz történelem egyetemesége és különlegessége*. Budapest, 1982.
- KUN MIKLÓS: *Gyónás vagy vallomás*. Budapest, 1982.
- NIEDERHAUSER EMIL: A szlavofilok. In *A haladó orosz gondolat fejlődése a forradalmi demokratizmustól a marxizmusig*. Szerk.: Honfi József–Domonkos Anna. Budapest, 1980.
- NIEDERHAUSER EMIL: A szlavofilok történetiszemléletéhez. In *Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae, Series Historica*. Debrecen, 1966.
- NIEDERHAUSER EMIL: A szlavofilok és az oroszországi jobbágyszabadság. In *Agrártörténeti Szemle*. 1966/4.
- NIEDERHAUSER EMIL: *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest, 1995.
- SZVÁK GYULA: *Cárok és kalandorok*. Budapest, 1986.
- SZVÁK GYULA: *Iván, a Rettenetes*. Budapest, 1985.
- SZVÁK GYULA: *Moszkóvia és a Nyugat*. Budapest, 1988.
- TALLAR FERENC: *Utópiák igazságában*. „Sajátos orosz fejlődés” és az orosz regényforma a XIX. század első felében. Budapest, 1984.

Jegyzetek

- ¹ Heller: i. m. 447.
- ² A trónváltásról és a dekabrista felkelésről bővebben lásd: Heller: i. m. 445–452.
- ³ Heller: i. m. 463.
- ⁴ Csaadajev életéről bővebben: Köves: *Az orosz dilemma*.
- ⁵ Köves: *Kelet és Nyugat*... 43. [A továbbiakban: Köves.]
- ⁶ Köves: i. m. 48.
- ⁷ Heller: i. m. 43.

- ⁸ Jurij Szamarint például, egy, az oroszországi németek különleges helyzetét bíráló, kéziratban terjedő levele miatt, I. Miklós 20 napra várbörtönbe záratta, majd személyesen vonta felelősségre.
- ⁹ Bővebben lásd BERGYAJEV, NYIKOLAJ: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Budapest, 1989.
- ¹⁰ Jól tükröződik ez a szlavofil történetírásban is, ahol az orosz állam eredetének normann elmélet egyszerűen mesévé válik. E. Glinka pedig azt fejtegette, hogy Napoléon voltaképpen Kutuzovtól tanulta hadászati elveit. Erről bővebben: Niederhauser: *A történetírás története...*
- ¹¹ Anderson: i. m. 447.
- ¹² Köves: i. m. 102.
- ¹³ A szlavofil szerzők életéről bővebben: Köves: Kelet és Nyugat... 93-107.; valamint *A megváltó Oroszország. Válogatás a szlavofil gondolkodók írásaiból*. Budapest, 1992, 367–377.
- ¹⁴ Köves: i. m. 73.
- ¹⁵ Niederhauser: A szlavofilok. 27.
- ¹⁶ Köves: i. m. 76.
- ¹⁷ AKSZAKOV, KONSZTANTYIN: Az orosz történelem alapelvei. in *A megváltó Oroszország*, 178.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Uo. 180.
- ²⁰ Ivan Kirejevskij a *Válasz Homjakovnak* című írásában úgy fogalmazott, hogy a skolasztika csupán szánalmas kísérlet a hit logikai úton történő bizonyítására. Lényegében nem más, mint az ész logikai úton történő tagadása. A skolasztika segítségével elnyomott, de a hit igazolásához szükséges ráció, így az egyház legnagyobb ellenfele lesz, és amelynek feltámadása a felvilágosodás korszakában a hit totális vereségét eredményezi Nyugaton.
- ²¹ Idézet Ivan Akszakov kihallgatási jegyzőkönyvéből. (I. Miklós széljegyzete: „Milyen igaz!”) lásd *A megváltó Oroszország*, 310.
- ²² A pravoszlávia szerepe később a pánszlávizmusban, annak is főleg a sovinszta irányzatában válik különösen jelentőssé. A pánszlávizmushoz közelítő I. Akszakov fogalmazza meg azt a tételt miszerint az ortodox egyházhoz tartozás fontosabb, mint a szlávság. Ez a gondolat teremt jogalapot a lengyel kérdés drasztikus rendezésére, lévén a lengyelek cretnekek, akik nem lehetnek tagjai a pravoszlávián alapuló szláv testvériségnek.
- ²³ Köves: i. m. 53.
- ²⁴ HOMJAKOV, ALEKSZEJ: A Régről és az Újról. In *A megváltó Oroszország*. 11.
- ²⁵ A témáról bővebben: Niederhauser in *Agrártörténeti Szemle* 1966/4.

PAPP GÁBOR

Végtelen döntetlen

Az ETA baszk terrorszervezet története (2. rész)

III. fejezet

3.1. Az ETA: megalakulás, kezdeti lépések

Az ETA megalakulása a Franco-diktatúra idejére nyúlik vissza. Az előző részben már szó esett arról, hogy a diktatúra terrorja miatt a baszkföldi hagyományos nacionalista pártok illegálisba, illetve emigrációba kényszerültek, de tovább működtek. „Élükön a polgári liberális alapon álló Baszk Nacionalista Párt, a Partido Nacionalista Vasco (PNV) állt¹. A párt ma is Baszkföld vezetői politikai ereje.² 1953–1959 között a nacionalista pártról levált a radikális, elszakadást célul kitűző szárny. A PNV ifjúsági szekciójának az Eusco-Guztedinak egyik csoportja 1957-ben Párizsba utazott, hogy a párt felső vezetését meggyőzze a fegyveres harc szükségességéről. Eredménytelen kísérlet volt. Csalódottan tértek haza. „Közel kapcsolatba kerültek egyetemisták körével, akik néhány évvel korábban megalapították a szabálytalan időközönként megjelenő Ekin (Akció) nevű lapot. A csoportba beszivárgott a rendőrség, hogy szétzúzza. Új szervezetre volt szükség.”³ Ebből szerveződött meg az ETA (azaz a Euzkadi ta Askatasuna magyarul Baszkföld és Szabadság) nevű szeparatista szervezet 1959-ben. A többség ekkor polgári demokratikus meggyőződésű volt, s elsősorban a baszk nyelv jövőjéért aggódott. Maguk a terrorcselekmények azonban csak 1968-ban kezdődtek meg. Tevékenységét a baszk népet elnyomó és a baszk nyelv használatát betiltó Franco-rendszer elleni röpcédulák terjesztésével és jelszavak firkálásával kezdte.”⁴

„Bár 1961-ben baszk ellenállók egy csoportja kisiklatta azt a vonatot, amely a polgárháborús fasiszta veteránokat szállította a kongresszusukra.”⁵ Akkoriban azonban még kínosan ügyeltek arra, hogy halálos áldozat ne legyen. Az ETA vagy további hét évig az maradt, aki a vonat elleni merénylet előtt volt. Az első gyilkosság végrehajtására 1968-ban került sor.

3.1.1. Ideológiai, politikai pártok

A szervezeten belül – ideológiai kérdésekben – erős megosztottság volt jellemző. Aminek következtében az ETA kétszer is kettészakadt egy nagyobb nacionalista és egy kisebb, önmagát „marxistának” nevező szárnyra. Az első szakításra az ETA 1966. decemberi ötödik kongresszusán került sor, amely egyébként az első volt, amelyet Spanyolországban tartottak (az első négynek Franciaország adott helyet). Ebből az alkalomból visszatértek az országba az ETA külföldön élő tagjai is, bár számuk mindössze 45 volt, ezért kisebbséget képeztek. Az ülésen elsősorban ideológiai kérdésekről vitáztak, a közgyűlés úgy határozta meg magát, mint „a nemzeti felszabadítás baszk szocialista mozgalma.”⁶ Már maga a megfogalmazás is magában hordozta a lehetséges ellentéteket. A résztvevők olyan fogalmakról vitáztak, mint nemzet, nép, kultúra. Megvizsgálták, kik tartoznak jelenleg a baszk néphez, szó volt az értelmiségek szerepéről a mozgalomban, a munkások által képviselt ideológiáról, s megkísérelték meghatározni az ETA általános politikai vonalát. Az egyre nagyobb ideológiai töltés miatt egyes alapítók az ötödik gyűlés után elhagyták a szervezetet. Ez vezetett később az

ETA-n belüli végleges szakításra. Az ötödik közgyűlés követői az ETA-V-ben, a hatodiké az ETA-VI-ban tömörültek.

A két rész közötti nézeteltérések lényegét két szó jellemzi abertzale (hazafias) és espagnolismo marxista (összspanyol marxizmus). A hazafiak természetesen azok voltak, akik előbb baszkoknak tartották magukat, s csak utána szocialistának. Az ideológiai befolyása alatt álló csoport tagjai a forradalmi szocializmus eszméjét vallották, és „mivel a szocializmust egész Spanyolországban meg akarták valósítani, ezért becsmérően spanyoloknak nevezték, és azzal vádolták őket, hogy elárulták igazi hazájukat, Euskadit. A végső szakításra – a sikeres ETA-ellenes rendőrségi akciók miatt – csak 1974-ben került sor. Bebizonyosodott ugyanis, hogy az ideológiai irányzat nem volt elég erős ahhoz, hogy felülkerekedjék a nacionalista jellegű mozgalmon.

Az ETA-V és az ETA-VI szakításával szinte egy időben újabb törésvonal keletkezett a szervezeten belül. A gyakorlati érzékűek eltökéltek, merészek és türelmetlenek, nem voltak hajlandók kivárni a párt kiépülését. A türelmesek – akik egyébként éppúgy elkötelezettek voltak – úgy vélték a katonai szárny által meghirdetett fegyveres harcnak párosulnia kell egy politikai-katonai programmal. A katonai frakció (ETA-M) külön dokumentumban fejtette ki nézeteit. Az 1974-es irat az *Agiri* (Magyarázat) címet kapta. Céljuk baszk szocialista párt létrehozása volt, akár fegyveres harccal is. Fontos megjegyezni azt is, hogy a másik irányzattal ellentétben ők nem érték be a tartomány autonómiájával. Hitük szerint az új kormány békevágya, s az egész spanyol demokrácia nagyobb fenyegetést jelentett az eszméikre, mint Franco diktatúrája. Egyértelmű gyűlölettel viseltettek a liberális demokrácia iránt. Példaképek az IRA.⁷

A másik szárny az ETA-PM (Político-Militar) céljai merőben mások voltak. Nem akartak mindenáron fegyveres harcot. A baszk szabadság kivívása mellett a demokratikus centralizmusra épülő szocialista társadalom létrehozása is szerepelt az elképzeléseik között. „Politikai értelemben sokkal inkább radikális, semmint baszk sovinizta álláspontot képviseltek, s elfogadták, hogy polgári liberális keretek között kell munkálkodniuk.”⁸

Az ETA-M nem indult az 1977-es választásokon, ám nem sokkal később létrejött egy párt, amely szoros kapcsolatot tartott fenn vele. A Herri Batasuna megalakulásának pillanatától kezdve következetesen tartózkodik attól, hogy elítélje az ETA-M által elkövetett erőszakos cselekményeket, és támogatja a baszk szabadságról osztott abszolutista nézeteit.⁹ A párt az 1979-es helyhatósági választásokon több szavazatot kapott a baloldali pártokkal koalícióban induló ETA-PM-nél, amelynek következtében második helyen végeztek a PNV mögött, s a Herri Batasuna azóta is minden helyhatósági választáson bírja a szavazók 10-20 százalékának támogatását. Bár arra igen kevés az esély, hogy a fegyveres akciókkal kivívandó baszk szuverenitás eszméjének támogatásához megszerezzék a lakosság többségének szavazatát. (A 25 százalékos eredményre is vajmi kevés az esélyük.)

Ugyanakkor a HB politikája zsákutcaba vitte az ETA-M-et. A militarista szárnynak ugyanis már nincs választása, folytatnia kell az öldöklést és a robbantásokat, s tovább közvetíteni az elvetett üzeneteket, hiszen ha felhagy az erőszakkal, jelentősége is odavész, ugyanakkor új üzenettel is nehezen tudná követni. A Herri Batasuna egyébként 1989-ben úgy döntött, véget vet a nemzetgyűlés bojkottjának. A választásokon négy mandátumhoz jutottak a madridi cortesben, a négy képviselő azonban rögtön a nyitógyűlésen megtagadta az esküt a spanyol alkotmányra. Ugyanaznap este az épp vacsorájukat fogyasztó képviselőket megtámadták, s az egyiküket meggyilkolták.

1997. december 23-a fekete nap lett a Herri Batasura történetében, ugyanis ezen a napon 23 vezetőjét a bíróság fegyveres csoporttal való kollaborálás vádjával 7 évi börtönre ítélte. Történt ugyanis, hogy az 1996. évi választásokon a párt reklámcélra olyan videofilmet használt fel, amelyen két álarcos ETA terrorista fejtegeti a nézeteit. Az ítélet után a párt új vezetést választott, amely bár megígérte, hogy folytatja elődei politikáját, előbb stílust (fegyverszünetre szólította fel az ETA-t), majd nevet változtatott, az eddigi Herri Batasuna-t Euskal Herritarok névre cserélte.

Az ETA-PM politikai „karrierje” más utat járt. Ez a frakció kétségtelenül előnyösebb helyzetben volt, mikor szövetségest keresett – hiszen egyrészt elvetette a fegyveres akciót, másrészt követelései sem voltak annyira szélsőségesek. 1976-ban a politikai-katonai szárny belépett a KAS-ba (Koordinadora Abertzale Socialista, Hazafias Szocialista Baszk Koalíció), s annak vezető ereje lett. A KAS hosszú távú célja az osztály nélküli baszk társadalom megteremtése volt, egységes független állam keretei között, mindezt azonban békés úton politizálással akarta elérni. Az ETA-PM azonban rövidesen az önállóság mellett döntött, s 1977. márciusában megalapította saját pártját, amely az Euskal Iraultzako Alderdia (EIA-Baszk Forradalmi Párt) nevet kapta. Az ugyanez évben megtartott választásokon az EIA a Baszk Baloldal nevű koalícióban vett részt. Az 1979-es választás pedig már sikert is hozott a párt számára, egyik jelöltje egy san sebastiani jogász, Juan Maria Bandres saját körzetében győzött, így elfoglalhatta a helyét a Cortesban. Az egyébként igen jelentős eredményt azonban beárnyékolta a HB 15%-os eredménye, amivel az ETA-M pártja három képviselőt küldhetett volna az összspanyol parlamentbe. Ők azonban bojkottálták ezt, s képviselőiket csak 1989-ben küldhették el Madridba. Az 1979-es évvel azonban az ETA-PM végleg a szervezett politika részvevője lett, így a militarista szárny került végleg a középpontba.

3.1.2. Szervezet, jövedelem

Az ETA természetesen híveket próbált szerezni a legjelentősebb politikai csoportosulástól a PNV-től is. A terv egyértelmű volt: rátelepedni a már meglévő Baszk Nacionalisták által létrehozott pártszervezetre. A kísérlet nem is volt sikertelen, bár a PNV megőrizte tagságának nagy részét.

„Az ETA tagjai tevékenységüket öt ágazatba osztották – a kiadványok (a hivatalos orgánus, a Zutik [Felkelés] és a Berriak [Hírek] című kiadvány) megjelentetésével kapcsolatos munka, propaganda, tanfolyamok megszervezése, baszk nyelvi képzés, jogsegélyszolgálat. A hatodik tevékenységi kör az erőszakos cselekmények végrehajtása volt, de az ETA tevékenységét elsősorban a kulturális és történelmi témákra irányították.”¹⁰ Tulajdonképpen egyfajta kiképző táborot hoztak létre, ahol a tagok az öt, illetve hat tevékenységi kör fortélyaival megismerkedhettek. Az megint egy más kérdés, hogy azóta a baszk autonóm kormány is gondoskodik a jogsegélyről, illetve a baszk nyelv védelméről és terjesztéséről, ami szintén az erőszakos cselekmények felé irányíthatja a terrorszervezetet.

Az ETA élén egy végrehajtó bizottság áll, amelynek tagjait közvetlenül kizárólag a középosztály tagjaiból választották, így lehettek az irányító testület részesei egyetemest végző műszakiak, jogászok, közigazgatási szakemberek. Fontos a szerepe még a propaganda tevékenységet kézben tartó politikai irodának és a merényleteket előkészítő és elkövető stratégiai kommandónak.

Az erőszak fokozásával szükségessé vált a földalatti szervezet kiépítése, amely a Hirurko-hármas elve alapján meg is történt, ez azt jelentette, hogy a sejtnek csak egyetlen tagja

érintkezett egy másik sejt tagjaival. Ezzel különben a rendőrség esetleges beépülését kívánták megakadályozni.

1963-ban Baszkföldet öt térségre osztották, egy-egy régió élére a regionális vezető, a *herrialdeburu* került. Nem késlekedtek külkapcsolatok építésében sem, delegációk egész sora érkezett az amerikai és az európai államokba. Legfontosabb kapcsolatuk Franciaországhoz fűzte az ETA-t, a francia állam egészen Felipe Gonzales miniszterelnökségéig menedéket nyújtott a terroristáknak, s csak ettől az időponttól lépett fel ellenük.

1966-ban tevékenységüket négy szekcióra osztották: politikai, gazdasági és kulturális munkára, valamint a munkások körében kifejtendő tevékenységre (látszik tehát, hogy ekkor még együtt él a nacionalista és a szocialista irányzat). A tevékenységük azonban nem voltak összehangolva, a különböző szekciók munkájában párhuzamosságok mutatkoztak, nagyfokú szervezetlenség uralkodott el. A fegyveres tevékenység kivételével minden téren stagnálás mutatkozott. A szervezet létszáma a mai napig ismeretlen, egyesek szerint néhány száz, mások véleménye alapján – a szűk körhöz tartozó szimpatizánsokkal együtt több ezer tagja van.

Az ETA mai napig folytatja háborúját a függetlenség kivívásáért, ehhez viszont pénz és nagyon sok pénz kell, amit egyáltalán nem egyszerű előteremteni. Régi és bevált módszere a szervezetenek az emberrablás, amelynek során tehetős üzletembereket, vállalkozókat rabolnak el, s kérnek értük a család vagyonától függően több száz milliós váltságdíjat. A váltságdíj kifizetése egyébként elvileg törvénytelen, mivel a terrorszervezet finanszírozását jelenti. (Erről egyébként még lesz szó a későbbiekben) Pénzhez jutnak „másrészt a Baszkföldön tevékenykedő tehetős üzletemberekől rendszeres zsarolással beszédett „forradalmi adó”¹¹ révén. Ennek követelése fenyegető levelek útján történik, a levelekben 50-100 millió pesetányi összeget kérnek, cserében pedig testi és anyagi biztonságot ígérnek. (50-100 millió peseta 365-730 ezer dollárnak felel meg) Igyekeznek ugyanakkor azt is hangsúlyozni – s ezzel alátámasztani a követeléseiket, hogy a baszk munkások véréből gazdagodtak meg a címzettek. A harmadik fontos bevételi forrás a szimpatizánsok adományaiból áll össze. Ez az összeg azonban évről évre csökken, mert a támogatóknak egyre inkább elege lett a szűnni nem akaró erőszakból. Az ETA ezenkívül több termelőüzemben rendelkezik jelentős részesedéssel, és viszonylag kiterjedt üzleti tevékenységet folytat. Régebben dívott még a bankrablás is, de ez a „pénzszerezési módszer” a nagy rizikó miatt szinte teljesen eltűnt.

A befolyt összegek nagy része a spanyol- és franciaországi lakások, házak, ipari jellegű épületek bérbevitelére megy el, valamint gépkocsik vásárlására és fenntartására, bár a terrorcselekményeket mindig lopott kocsival követik el. Ezen kívül költenek fegyverekre, munícióra, robbanóanyagokra és az ezeket előállító laboratóriumok fenntartására, valamint az információs rendszer kialakítására. A terrorszervezet tagjai kiképzésére, valamint reklámra és propagandára is költ, és fizetésben részesít egy sor kollaboránst, valamint anyagi segítséget nyújt a börtönben lévő tagjai családjának.

Tevékenységük fokozása érdekében fenntartanak különféle félig-meddig törvényes szervezetet is: van szakszervezetük, ügyvédi irodájuk, ifjúsági szervezetük. Azonban, mivel a befolyó mintegy egymilliárd peseta aligha lenne elég az említett dolgok finanszírozására, a spanyol rendőrség nagy erővel kutatja, honnan juthat még pénzhez az ETA. Annak a gyanúja is felmerült, hogy bizonyos baszk nacionalista pártok támogatják anyagilag a terroristákat.

3.1.3. Kapcsolatok más terrrorszervezetekkel

Etnikai és földrajzi okokból az ETA természetesen Franciaországban található a legnagyobb támogatásra. Francia Baszkföldön létezik egy ETA „testvérszervezetének” is nevezhető csoport, amely hasonló célokért küzd, mint spanyol társa, csak épp Franciaországban. Az 1973 óta működő Iparretarrak a hatóságok szerint, több mint 150 merényletért, bankrablásért és egyéb bűncselekményekért felelős. „Dél-Franciaországban csak kisszámú baszk él, nemzetiségi jogait – spanyolokkal ellentétben – a francia állam nem ismeri el. Az a két szervezetről azonban mindenképp elmondható, hogy „a célok és eszközök tekintetében sem vallanak teljesen azonos nézeteket.”¹²

Az ETA más szervezettel is kapcsolatba lépett, 1997. április 15-én a spanyol rendőrség két német terrorista ellen adott ki körözést, akik minden bizonnyal csatlakoztak az ETA-hoz „zsoldosként”, a két német, a felszámolt Vörös Hadsereg Frakció (RAF) tagjaként szerepelt a német rendőrség nyilvántartásában. Ennek az lehet az oka, hogy az ETA egyre nehezebben talál magának baszk tagokat és vezetőket utánpótlásként, ezért kényszerül külföldiek: németek, franciák, chileiek, venezuelaiak bevonására.

Végezetül néhány szó a példaképről, az IRA-ról (Ír Köztársasági Hadsereg). A hiedelmekkel ellentétben – bár a két szervezet vezetői többször is tárgyalóasztalhoz ültek – tevékenységük összehangolására nem irányult törekvés. Az ETA tagjai többször kikérték ír „kollégáik” tanácsát, akik ezt minden esetben meg is adták (jelentős részük volt, de nem döntő az 1998-as fegyverszünet kihirdetésében is), bár azt mindig hangsúlyozták: az ír és a spanyol helyzet nem azonos, a kétségtelen párhuzamok ellenére sem. Ezt lassan az ETA vezetői is kezdik belátni: „Kétségtelen, hogy szükség van a megfigyelésre, a tanulásra, de nem mehetünk Írországba fényt keresni, azért mert népünk politikai helyzete sötét” – írta a Zubate nevű illegális ETA kiadvány 1998. áprilisában.¹³

A differencia jelentős, az ír kérdést vallási problémák is bonyolítják, továbbá két közösség áll egymással szemben, míg Baszkföldön egy szakadár terrrorszervezet helyezkedik szembe a lakosság többségével. Különbség az is, hogy az IRA politikai pártja meghatározza annak akcióit, a HB felett azonban az ETA uralkodik.

3.2. A terror

Gyilkosságok, gyilkossági kísérletek, merényletek, emberrablás, íme a legjellemzőbb szavak, amelyekkel a bulvárlapok stílusában jellemezni lehet az ETA tevékenységét, s valóban a szervezet minden erőfeszítése ellenére mint „gyilkosok bandája” él a spanyol közvélemény tudatában. Ez persze nem is lehet véletlen, hiszen 1968 óta (az első gyilkos merénylet időpontja) a cikk írásáig mintegy 800 halálos áldozatot követeltek az ETA terrorakciói (egyes becslések 900-ra teszik a halottak számát). A következő rész ezeknek a gyilkosságoknak ered a nyomába, megismertet a módszerekkel, a merényletek céljával, hátterével, a közvélemény fokozatos, egyre erőteljesebb szembefordulásával, valamint bemutatja a leghíresebb, legtöbb felháborodást kiváltó gyilkosságokat, kísérleteket és emberrablásokat.

Az előző részben már említett 1961-es próbálkozás egy vonat kisiklására volt az első, s jó ideig utolsó erőszakos cselekedet. (A francoista uralom 25. évfordulójára utazó politikusok szerelvényeit siklatták ki, halálos áldozat nem volt.)

Igazi fordulatot az 1968-as év hozott, ekkor ugyanis a csendőrök agyonlőtték az ETA egyik vezetőjét, a 22 esztendőes Txabi Echevarrietét. Meg akarták állítani Echevarriete autót

ját, ő tüzelni kezdett, a csendőrök pedig agyonlőtték. Feleségét halálra ítélték, de büntetések törtek ki Baszkföldön, s így a büntetést életfogytiglani börtönre változtatták.¹⁴ A válasz azonban nem sokat késett, a mozgalom két hónap múlva meggyilkolta *Meliton Manzanast*, a San Sebastian-i főfelügyelőt, akiről köztudott volt, hogy kegyetlenkedik a foglyokkal, elsősorban a baszkokkal. A két esemény mellett, hogy elindította a véres eseményeket, egy azóta is tartó külön háborút robbantott ki az ETA és a csendőrök között. Nem véletlen, hogy a szervezet támadásainak nagy része azóta is csendőrök, illetve csendőrségi objektumok ellen történik. Az ETA melleleg kivégzésnek titulálta Manzanás halálát, egy megszálló hóhér kivégzésének.

A háború tehát elkezdődött, de az igazi, egész Spanyolország sorsát érintő eseményre 1973. decemberéig kellett várni. Megtörtént az ETA mindmáig legtöbbet emlegetett merénylete, amelynek során *Luis Carrero Blanco* miniszterelnök, Franco jobbkéze, Madridban életét vesztette. Az esemény jelentősége miatt érdemes felidézni, mi is történt azon a borús december 20-i napon, és mi volt a tett hátterében.

„A Szent Ferenc-székesegyház nem tartozik a nagyhírű spanyol katedrálisok közé, a miniszterelnök mégis idejárt, mivel a katedrális nem volt messze a lakásától.” Blanco a templomban a megszokott helyére ült, s a szertartás rendjének megfelelően imádkozott. Kilenc óra húsz perckor pedig elhagyta a templomot, és beült a főbejárat előtt várakozó kocsiába, „egy fekete Dodge-Dart 3700 limuzinba. Amikor a gépkocsi megkerülte a templomot, s behajtott a Claudio Coello utcára, hatalmas robbanás rázta meg a környéket, az 1600 kilogramm súlyú autó felrobbant, amelynek következtében húsz méter magasba repült”¹⁵, majd egy tömbház második emeleti erkélyén landolt. Juan Antonio Bueno titkosrendőr a helyszínen életét vesztette, Carrero Blanco kórházba szállítás közben halt meg, ahogy a sofőr, José Luis Pérez Mojena is még aznap belehalt sérüléseibe. Hogy valójában mi történt, a mai napig nem tisztázódott teljesen. A történet előzménye 1972-re nyúlik vissza, amikor is két ETA-tag érkezett Madridba, hogy felderítse, Carrero Blanco tengernagy mindennap ugyanabban a templomban vesz-e részt a misén. A feltételezés igaznak bizonyult, ami lehetőséget biztosított az ETA számára, hogy megtervezze az elrablását, mivel hogy az elsődleges cél az volt, hogy Blanco elengedéséért cserébe 150 ETA-aktivistát engednek majd szabadon. A terv végrehajtásával négy fiatalembert bíztak meg. 1973 őszére azonban világossá vált, hogy Carrero Blanco elrablását nem lehet végrehajtani, a kormányfőt ehhez túlságosan jól őrizte a testőrsége. „A csoport ezért a nép nevében a politikai gyilkosság mellett döntött.”¹⁶ Kibérelték a templom mögött lévő lakást, céljuk az volt, hogy a lakáson keresztül alagutat ássanak a katedrálishoz vezető út alá, s onnan kiindulva felrobbantsák az admirális autóját. A munka befejezése után délről nyolcvan kiló ipari robbanóanyagot hoztak, amelyet a kiásott, több mint hét méter hosszú T alakú üregbe helyeztek el. A robbantást az utca végéből akarták végrehajtani. Hárman villanyszerelőnek öltözve, a lakás ablakán és az utca hosszában lefektették a vezetéket. A végeredmény ismert: „Carrero Blancót senki sem sajnálta.”¹⁷ A válság a látszólagos nyugalom ellenére most nyilvánvalóvá vált. A spanyol vezető körök, s az ellenzék is egyetértett abban, hogy „nem mérhettek volna súlyosabb csapást a francoista állam jövőbeni kilátásaira.”¹⁸ A merénylet csak egyetlen fokkal volt kevesebb, mintha a merénylők magát a Caudillót támadták volna meg. Franco hivatalosan kinevezett utóda nem létezett többé, s ezzel az egész rendszer alapjaiban inogni kezdett.

A gyilkosság végrehajtói autóval Salamancába menekültek, onnan Portugáliába, ahonnan behajóztak Nantes-ba. A „hőstettől” magabiztos ETA Bordeaux-ban „sajtótájékoztatót”

tartott, amelynek során a gyilkosok elmesélték tetteiket. Ez volt az első eset, hogy az ETA Baszkföldön kívül lépett, s szintén új jelenség volt az is, hogy felhasználta a tömegtájékoztatói eszközöket. Az ETA terroristái ekkor roppant népszerűek voltak, akiket ebben az időben, „Robin Hood-szerű szimpatizáló legenda kezdett övezni bátorságuk miatt.”¹⁹

A gyilkosságok pedig folytatódtak, senki nem sejtette, hol és mikor csap le a szervezet. 1976 októberében *Juan Maria Aralae Villart* terítette le a gyilkos golyó. Ő udvari tanácsos, a Cortes tagja volt. 1978. július 21-én lelőtték *Ramos Sanchez Izquierdo* tábornokot, ezzel az ETA újabb ellenséget kreál magának, a hadsereget. Innentől kezdve a csendőrség mellett a katonaság és a katonai épületek elsődleges célponttá lépnek elő. Ugyanez év novemberében a Legfelső Bíróság egyik bírája lesz az áldozat. Gyakran robbant a 70-es évek végén idegenforgalmi helyeken is bomba, aminek következtében 30 százalékkal csökkent a spanyol állam turizmusból befolyó jövedelme.

1981-ben az ETA máig érthetetlen okokból megölt egy spanyol mérnököt. Az értelmetlen gyilkosság hatására a felháborodott baszk lakosság sztrájkkal tiltakozott a terrorizmus ellen. (Az más kérdés, hogy a kedvező közhangulatnak hamar véget vetett az, hogy a szervezet egyik tagját halálra kínozták Madridban.) A terror a nyolcvanas évek közepén tetőzött: „1986-ban egy autóbusz felrobbantása Madridban tíz civil gárdista és negyvenhárom utas életét oltotta ki, 1987-ben egy barcelonai bevásárlóközpont parkolójában robbant pokolgép huszonegy halálos áldozatot követelt.”²⁰ 1989. szeptember 12-én meggyilkolták az ETA baszkföldi terrorszervezet tagjainak ügyében eljáró ügyésznőt. A gyilkosság után az egyik reggeli újság arra emlékezett, hogy az ügyésznő sohasem kért halált a többszörös gyilkosok fejére. „A társadalom türelmének és elszántságának megtestesítője volt. Akik megölték, azok az igazságszolgáltatásra emeltek fegyvert”²¹ – állította a napilap.

Gyakorivá vált új módszerként alkalmazni kezdték a levélbombát. Más kérdés, hogy a borítékot gyakran rossz címmel látták el, aminek révén több ártatlan ember halt meg. 1991. május 29-én hatalmas robbanás döntötte le a Barcelonától 50 kilométerre északra fekvő Vic városának három emeletes csendőrségi épületét. Kilenc ember, köztük négy gyerek vesztette életét. Az 1992-ben megrendezendő sevillai expót és a barcelonai olimpiát sikerült megóvni, köszönhetően a jelentős eredménnyel járó rendőrségi akcióknak, bár egyes vélemények szerint titokban tárgyalások zajlottak az ETA-val, s ennek volt köszönhető a viszonylagos nyugalom. Talán kevesen tudják azt is, hogy az ETA 1995 áprilisában pokolgépes merényletet követett el José Maria Aznar ellen. A szervezet Spanyolország miniszterelnökét,²² az ország egyik legnépszerűbb politikusát próbálta meggyilkolni. Madrid Arturo Seria nevű hegyedében próbálták megölni, a Néppárt (Partido Popular, PP) vezetője azonban sértetlenül megúszta az egyébként 7-8 ember sebesülését okozó detonációt. Az ETA nagy vereséget szenvedett, hiszen az amúgy rendkívül megosztott pártokat egységbe tömörítette, akik annak és rendje módja szerint elítélték a robbantásokat. Egyes vélemények szerint a merénylet súlyossága felért az 1973-as Blanco ellen elkövetett merénylettel, csak épp ellenkező előjellel. Az ellenzéki *El Mundo* és a konzervatív *ABC* című napilapok azt állították, hogy Aznar halála lerombolta volna a meggyengült és deformálódott spanyol demokráciát.²³ A két újság abban is egyetértett, hogy a PP vezérének életét a szerencse is óvta.

A terroristák azonban mindenáron híres emberek vérért akarták látni. 1995 augusztusában a csendőrség egy háromtagú ETA kommandót tartóztatott le, akik nem kevesebbet akartak, mint megölni Spanyolország első közjogi méltóságát, *János Károly* királyt. A rend-

őrség a letartóztatáskor lefoglalt egy távcsöves puskát, amely minden bizonnyal a gyilkosság eszköze lett volna. A három férfi a királyi család nyári rezidenciája, a Marivent-palota közepén bérelt magának szállást. „A náluk talált dokumentumokból kiderült, hogy a királyi család tagjainak mozgását figyelték.”²⁴ A kihallgatáson bevallották, ha a király elleni merénylet nem sikerült volna, akkor a kommandó a trónörökös Fülöp herceg életére tört volna. A terroristák elismerték azt is, hogy a már említett puskával háromszor is célba vették az uralkodót, „csak azért nem lőttek, mert még nem készítették kellőképpen elő menekülésüket.”²⁵

Alig csitulnak el a király elleni merénylet-kísérlet hullámai, az ETA újból lecsapott. 1996. február 7-én a szokásos módszerük szerint hátulról tarkón lőtték *Fernando Múgica* 62 éves ügyvédet, aki a spanyol Szocialista Munkáspárt egyik kulcsembere volt a baszkföldi Sen Sebastianban. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ETA bele akart szólni az amúgy is heves választási kampányba. „Még hozzá egy olyan időpontban, amikor a demokratikus pártok elvben megállapodtak, a terrorizmus témáját nem használják fel választási propagandára.”²⁶ Egy nappal később megölték a spanyol alkotmánybíróság volt elnökét, *Fracisco Tomas y Valentét*, a madridi egyetem jogi karának professzorát. A gyilkosságra válaszul Madridban egymillió ember vonult az utcákra, hogy tiltakozzon az ETA tevékenysége ellen. Mégis minden maradt a régiben, folytatódott az esztelen öldöklés. 1996. július 21-én a katalóniai tengerparton robbant bomba, amelynek következtében húsz brit turista és egy spanyol alkalmazott meghalt. 1997 februárjában a Legfelsőbb Bíróság egy tagja vált áldozattá, még ugyanebben a hónapban az is kiderült, hogy a spanyol királylány is felkerült az ETA listájára. A király nagyobbik lánya elleni merényletről a francia csendőrség tudósította a spanyol hatóságokat, a franciák ugyanis elfogták a terrorszervezet egyik tagját, akinél olyan dokumentumokat találtak, amelyek egyértelműen bizonyítják a feltevés helyességét. Elena egyébként 1994 óta Franciaországban él férjével.

1997. július: talán a legmegdöbbentőbb és legmegrázóbb ETA cselekedet. Július 11-én elrabolták *Miguel Ángel Blancot*, a baszkföldi Vizcaya tartomány Ermua városának Néppárti önkormányzati képviselőjét. Az ETA közölte, ha két napon belül nem szállítják bebörtönzött társaikat baszkföldi börtönökbe, megölik a túszt. Aznar kormányfő válaszul közölte, nem engednek a zsarolásnak. Másnap Sen Sebastianban megtalálták a fiatalembert fejbe löve. Még élt, de sérüléseibe hamarosan belehalt. Az elképesztő tett miatt országszerte 6 millióan vonultak az utcákra, követelve a terrorakciók befejezését. (Madridban egymillióan, Barcelonában 700 ezren, Bilbaóban közel félmillióan tiltakoztak). A Baszk Parlament bojkottálta a HB-t, mivel a párt nem volt hajlandó elítélni a gyilkosságot. Nehezítette a HB helyzetét az is, hogy a baszk közvélemény 81 százaléka az ETA bűntársának tekintette a pártot a néhány nappal a gyilkosság után végzett közvéleménykutatásban. Madridban pedig az is előfordult, hogy az odautazott HB küldöttségnek nem voltak hajlandóak szobát kiadni egyik szállodában sem.

1998. június 30. – újabb merénylet. Megölik a sevillai polgármester-helyettest és a feleségét, utánuk három kisgyerek maradt árván. Újra százazrek tüntettek az ETA ellen. Az erősödő nyomás és a rendőrség akciói miatt az ETA 1998. szeptember 17-én egyoldalú tűzszünetet hirdetett. Hozzájárult még a fegyverszünethez az is, hogy közeledtek a helyhatósági választások, ahol a Herri Batasuna csak akkor indulhatott eséllyel, ha nevéhez ártételes sem fűződött terror. Az ETA politikai tárgyalásokat javasolt, azzal azonban mindenki tisztában volt, hogy nagyon nehéz lesz dűlőre jutni. Mint ismeretes az ETA a teljes függet-

lenség elvén áll, míg a kormány némi autonómiai szélesítést ígért. „A baszk nacionalista pártok szerint a spanyol alkotmány reformjára vagy legalábbis „újraolvasására” lett volna szükség a kompromisszum érdekében.”²⁷ Határozatlan idejű tűzszünet – állt az ETA közleményében.

A határozatlan idő azonban 2000 januárjában lejárt, ekkor ugyanis képletesen és a valóságban is robbant a bomba. *Pedro Antonio Blanco Garcia* 42 éves alezredes életét veszítette. Pedig Spanyolország, de különösen Észak-Baszkföld már kezdett hozzászokni ahhoz, hogy az ETA tényleg nem hajt végre halálos kimenetelű akciókat, s felsejlett a harminc éve tartó véres konfliktus tárgyalásos rendezésének az esélye, az Észak-Írországhoz hasonló békülés lehetősége.²⁸ Jóllehet, a tárgyalások előre haladtával elégedetlen szervezet tavaly decemberben feloldotta a tűzszünetet, sokan igaz úgy gondolták, hogy ez csak üres fenyegetés. Nem lett igazuk. Hozzájárulhatott a harc újra indításához az is, hogy a rendőrségi kampány a tűzszünet alatt sem állt le, az ETA 18 kommandóját számolták fel, 350 tagját vették őrizetbe, titkos raktárakra, lakásokra, találkahelyekre bukkantak, fegyvereket foglaltak le. Ugyanakkor a baszk csoport sem állt le teljesen. Bérgyilkos merénylet nem történt ugyan de fiatalokból álló szimpatizáns csoportok (főként az ún. *jorrai*) rendszeresen gyűjtöttek fel autókat, fenyegettek meg kormánypárti politikusokat. A tűzszünet decemberi feloldása óta a rendőrség több alkalommal is nagy mennyiségű robbanószerre bukkant, s Oreja belügyminiszter nem sokkal a robbantás előtt figyelmeztette a közvéleményt, valószínűleg újabb merénylet készül.

A döbbenet első percei után a harag lett úrrá a Madridban. 1,2 millióan vonultak a Madrid szívének számító Puerta del Sol térre, hogy a gyáva gyilkosoknak titulált terroristáknak baszk nyelven is tudtára adja: „ETA konfere!” azaz „Ki az ETA-val?”²⁹ skandálták több százezen.

A szervezet számítása, hogy a következő választások előtt rontsa a kormányzó Néppárt (PP) esélyeit, nem jött be. Gyors felmérések szerint a merénylet több százalékot javíthat a PP eredményén a március 12-i választásokon. Aznar kormányfőnek azonban így sem lesz könnyű dolga, hiszen abszolút többségben nem reménykedhet. A Néppárt továbbra is kisebbségi kormányban gondolkodik, ehhez viszont szükséges lesz a regionális pártok: a Baszk Nacionalista Párt (PNV), és a katalán Konvergencia és Unió (CIU) külső támogatására. Az előbbivel pedig igencsak nehéz dolga lesz a kormányfőnek, hiszen a PNV és a PP viszonya az utóbbi időben jelentősen megromlott, a baszkok 1999-ben fel is mondták a parlamenti támogatásról kötött 1996-os megállapodást. A szakítás oka az ETA-val szembeni magatartás volt. A PP szerint a PNV-t a háttérből a fegyveresekkel rokonszenvező radikálisak mozgatják, a PNV ezzel szemben rugalmatlansággal vádolja a kormányt, mondván a tűzszünet alatt csak egyszer tárgyalt közvetlenül a terroristákkal, akkor is eredménytelenül. Súlyosbító körülmény az is, hogy a PNV nem vett részt a madridi békemenetben, Aznar pedig minden eddiginél keményebb magatartást helyezett kilátásba az ETA ellen. Nagy logika nem kell ahhoz, hogy megjósoljuk, a márciusi választások döntő, változást hoznak, mind az ETA magatartásában, mind az új kormány álláspontjában.

A merényletek mellett van a baszk terroristáknak egy kevés áldozattal járó, de annál nagyobb anyagi veszteségeket okozó módszere is, ez pedig az emberrablás. Az emberrablások kezdete az 1970-es évek elejére nyúlik vissza. Kezdetben az ETA nem is pénzt követelt az elraboltak szabadságáért, hanem a baszkföldi munkakörülmények javítását, éppen ezért 1972-ben a kiszemelt áldozatok tipikus helybéli gyáriparosok voltak: *Lorenzo Zabala* a Precicontrol nevű kisvállalat keménykezű tulajdonosa, aki személyesen igazgatta a cég ügyét.

(Nem ő volt azonban az első elrablott. Az első emberrablásról és körülményeiről a következő részben majd részletesen szólok.) Szabadon bocsátását a sztrájkoló munkások követelésének teljesítésétől tették függővé, amit azonnal el is értek.³⁰ Öt nappal később szabadon is engedték. A harmadik emberrablást 1973. januárjában hajtották végre, a kiszemelt áldozat *Huarte Beamont*, egy pamplonai nagyvállalat vezetője volt. Tőle már a munkakörülmények javítása mellett 50 millió pesetát is követeltek. 1976-ban első ízben az is előfordul, hogy az áldozatot meggyilkolták. Az eset az ETA-n belül is nagy vihart kevert, s a PNV is ellene fordult. Az emberrablások célja ezzel egyidőben megváltozott, innenről teljes egészében pénzszerzésre irányultak. 1982-ben például elrabolták *Julio Iglesias* édesapját is, a híres énekesnek azonban nem kellett váltságdíjat fizetnie, mert a csendőrség egy sikeres akció során kiszabadította az apát. Az is többször előfordult már, hogy a család kifizette a váltságdíjat, az ETA ezzel szemben a foglyot továbbra sem engedte el. Erre a legjobb példa Cosme Deleaux üzletember, akit – bár a család kifizette a kb. 10 millió dollárnyi összeget – mégsem engedtek szabadon. Csak egy csendőrségi akció után szabadult ki. A forradalmi adó beszédén kívül előfordult az is, hogy politikai ellenfeleiket rabolták el és gyilkolták meg. A baszkföldi hangulatot jól érzékelteti a következő 1996-os történet. *José Luis Martin Prieto* újságíró máig az „egyik legfőbb ostromozója az ETA terroristáknak, s amikor azok megfenyegették az ellenük nyilvánosan fellépő újságírókat, Prieto szarkasztikus cikkel válaszolt, amelyben egyszerűen – írd és mondd – felszólította a terroristákat az elrablására és lakcímét is közölte.”³¹ Amikor pedig a férfi az egyik éjszaka nem ment haza, a felesége felhívta a rendőrséget és bejelentette az eltűnését, aminek a hírért az egyik magánrádió rögtön világgá kürtölte. A hírt a többi rádióállomás is átvette, az újságíró lakására közben megérkezett a belügyminiszter, a biztonsági államtitkár, három vizsgálóbíró, a miniszterelnök a beszédét fogalmazta, az ügyben pedig nyomozást rendeltek el. Martin Prieto közben betelefonált újsága szerkesztőségébe, hogy egy telefonszám iránt érdeklődjék. Ekkor közölték vele, hogy az egész ország érte aggódik, a férfi erre zavartan azt válaszolta, hogy az éjszakát az irodájában töltötte munkával. Később, mikor kiderült, hogy nincs is irodája, Prieto kénytelen volt kapcsolatba lépni a tömegkommunikációs eszközökkel, ahol is közölte „személyes okokból” házon kívül töltötte az éjszakát, később egy leleményes újságíró kollégája kiderítette, hogy a személyes ok nem más, mint egy hölgy, aki történetesen nem a felesége. Így aztán az egész ország értesült a zszurnaliszta félrelépéséről. Az izguló nej reakcióiról nem szólnak a hírek.

Érzékeny pontja az ETA-nak, hogy elfogott tagjaikat nem Baszkföldön, hanem Spanyolország más részein börtönzik be. A spanyol kormányt emiatt, illetve a rabokkal való rossz bánásmód miatt elnyomó börtönpolitikával vádolják. A rabok Baszkföldre való szállításáért többször próbáltak már tenni. Ennek az ürügyén történt az 1997-es Blanco-gyilkosság is, ezért tartottak 532 napig fogságban egy börtönőrt – embertelen körülmények között – 1996 elejétől 1997 júliusáig. A 37 éves *Lorat José Antonio Ortegát* a csendőrség szabadította ki. A szabadulására néhány nappal ölték meg Miguel Angel Blancot.

3.3. Harc a terrorizmus ellen

Az erősödő erőszakhullám fellépést igényelt az állam részéről, s harc természetesen meg is indult a terroristák ellen több fronton is. A fellépés első területei a rendőrségi intézkedések voltak. A spanyol államnak emellett súlyos diplomáciai küzdelmeket kellett vívnia azokkal az országokkal, amelyek menedéket adtak a „banditáknak”, többnyire eredményes tárgyalások után az érintett államok hajlandóak voltak kiadni hozzájuk kerülő ETA-tagokat, sokszor

nem kis belpolitikai vihart kavarva ezzel. Spanyolországot sem kerülték el azok az eszmék, melyek szerint a terrorizmusra csak az ellenterror lehet az igazi válasz. A káros elméletet a gyakorlatba is átültették, annak ellenére, hogy a bűnözésre egyetlen jogállamban sem lehet törvénytelen eszközökkel válaszolni, márpedig Spanyolországban ez történt.

3.3.1. *Küzdelem az ETA ellen törvényes kereteken belül*

Az 1968-as merénylet után Baszkföldön többször hirdették ki a rendkívüli – illetve – ostrom állapotot. Az erőteljes állami beavatkozás hatására kb. 2000 baszk nacionalista került börtönbe. Az ETA lefogott vezetőit katonai bíróság elé állították. Franco hadseregének legszélsőségebb tagjai példás büntetést követeltek. Úgy látszott kívánságuk teljesül: az 1970-es burgosi perben a vádlott 16 ETA tag közül kilencet halálra ítélték, a többi összesen 518 évet kapott. „A per óriási nemzetközi nyilvánosságot kapott, noha a katonai bíróság tanácskozásai zártak voltak. Széles nemzetközi mozgalom indult a halálra ítélték megmentéséért, amelyben hallatták szavukat a szocialisták, a tőkés országok vezetői és a Vatikán is. Magában Spanyolországban a burgosi vádlottak életéért folytatott küzdelem az egyházon belüli zsinati irányzat híveit éppúgy aktivizálta, mint a diákokat, vagy a sztrájk után szerveződő munkás bizottságokat.”³² Franco végül is kegyelmet adott. Egyes spanyol vélemények szerint a diktátor tettét a rezsim óvatosságával lehet magyarázni. Valószínűbb azonban, hogy a kedvezőbb ítéletek azért születettek, „mert Spanyolország 1970 júniusában végre kedvezményes szerződést köthetett az Európai Gazdasági Közösséggel.”³³ Spanyolország pedig nem engedhette meg magának, hogy magára haragítsa a nyugati demokráciákat. Jól működött ETA propaganda osztálya is, azzal érveltek, hogy ők nem tesznek mást, mint fegyveres harcot folytatnak a fasiszta diktatúra ellen. Ez az érvelés állította a per körül folyó politikai harcban a baszk szeparatisták mögé a spanyol radikális-haladó erőket és a nemzetközi közvélemény jó részét. A reklámtevékenységet szolgálta a szervezet első emberrablása is, fogságba ejtették *Eugen Beihl*t, a spanyolországi német ipari konszernnek tiszteletbeli tanácsadóját és képviselőjét, „de mielőtt Burgosban kihirdették volna az ítéletet, szabadon engedték, hogy megmutassák népüknek és a világnak, hogy az ETA nem felelőtlen fanatikus, vérszomjas emberek bandája. Beihl a későbbiekben úgy nyilatkozott, hogy a baszkok barátjának tekinti magát.”³⁴ Ez a körülmény sem rontott épp az ETA megítélésén.

Az első megmérgetetésből jól került ki az ETA, de a spanyol rendőrség akcióit nagy mértékben hátráltatta, hogy a terroristák menedéket találtak a közeli Franciaországban, s a franciák nem is voltak hajlandók a menekülők kiadatására. „A fordulat 1984 novemberében következett be: ekkor történt először, hogy spanyol hatóságok által körözött baszk terroristákat Franciaország kiadott Spanyolorzágnak. Felipe Gonzáles úgy értékelte Mitlerand francia elnök gesztusát, mint annak elismerését, hogy az ETA nem politikai, hanem terrorista szervezet.”³⁵ Párizs számára az egyik fő cél a terror hullámainak francia területekre való átcsapásának megakadályozása lehetett. 1985-től már rendszeresen kiszolgáltatták a Franciaországban tartózkodó spanyol hatóságok által körözött terroristákat, később pedig már aktívan részt vállaltak ETA terroristák felkutatásában, 1986-ban pedig a két ország olyan egyezményt kötött, amelyben ígéretet tettek a terrorista-ellenes együttműködés fokozására. 1992 májusában a francia hatóságok az egyik dél-franciaországi baszk kisvárosban letartóztatták az ETA vezérkarának egy részét, fogságba esett a nagy főnök Artapolo, a katonai akciók irányítója, a „tűzmester” Fittipaldi, s a szervezet ideológusa, a Sorbonne filológia szakán végzett Txelis. A vezetők minden ellenállás nélkül megadták magukat a francia

és spanyol rendőrség terroristaellenes kommandóinak. A két ország rendőrsége igazán elégedett lehetett a fogással, noha az ETA terroristáinak lebukását sokak szerint a szervezet belső erjedése okozta. Pedig a terrorista csoport 1992-t a „nagy csata” évének szánta, hisz a két spanyolországi világtalálkozó remek alkalmat kínált a félelemkeltésre.³⁶ Csakhogy a spanyol hatóságok is felkészültek erre: márciusban a rendőrség csapdájába futott Artapolo jobbkeze, majd több alacsonyabb rendű terroristát fogott el a spanyol rendőrség. Az igazi csapás azonban a májusi rajtaütés volt, jóllehet ETA vezetőket már korábban is tartóztattak le, ez a csoport működését soha nem vetette vissza. Artapolo (aki civil foglalkozását tekintve villanszerelő) rács mögé kerülését azonban végzetesnek tartották a csoport számára. Az elfogott társai által hidegnek és számítóknak jellemzett nagyfőnök valódi terrorista. 1986-ban, amikor barátnője és harcostársa, *Maria Dolores Gonsales Yoyes* amellett döntött, hogy felhagy a fegyveres harccal, a kisfia szeme láttára lövette agyon a nyílt utcán. A feltételezések 1992-ben arról szóltak, hogy Spanyolországban csak két ETA egység maradt épségben, s az újságok az ETA lefejezéséről cikkeztek. A remények azonban hiú ábrándnak bizonyultak, a szervezet, ha megfogyva is, de folytatta tevékenységét. A következő nagy fogásra 1996-ban került sor. A szervezet újjászerveződött hét tagú végrehajtó bizottságának egyik tagja a szervezet harmadik számú vezetője, *Julian Alxurra Egururola*, mozgalmi néven Pototo, francia kézbe került. „Lebukása érzékeny veszteség: a logisztikai felelősnek tartott Pototo végezte a fegyverek és robbanószerkek beszerzését.”³⁷ A logisztikai vezetőnél talált dokumentumok segítségével Spanyolországban három másik ETA-vezért fogtak el. Az ETA a francia tette válaszul felrobbantotta a baszkföldi Citroën- és Peugeot-szervizt. Nem véletlen, hogy a jelentősebb ETA-elöljárókat francia földön találják meg, ők ugyanis szeretnek a háttérből irányítani, az akciókat másokkal végeztetni. A látványos francia akció miatt dőreség lenne azt hinni, hogy a spanyol Guardia Civil tehetetlen, ez utóbbi állításomat alátámasztja az is, hogy jelenleg is közel 600 ETA-tag bűnhődik spanyolországi börtönökben.

Az ETA tagjai azonban nemcsak Franciaországban, hanem Dél-Amerikában is menedéket remélhettek jó ideig. A célirány elsősorban Közép-Amerika államai (Mexikó és a Dominikai Köztársaság), illetve Dél-Amerikában (Uruguay) volt. A spanyol diplomácia azonban itt is jelentős eredményeket ért el. 1994 augusztusában Uruguay nyitotta a sort. A montevidói kormány annak ellenére kiadta az elfogott baszk terroristákat, hogy a fővárosban véres összecsapásokba torkolló tömegbüntetésekre került sor. A kiadatásra válaszul Uruguay madridi nagykövete halálos fenyegetéseket kapott az ETA-tól. Emberjogi szervezetek szerint Montevideonak biztosítékot kellett volna kérniük az elfogottak biztonságára vonatkozóan, s csak azután kiadni őket.

1996 szeptemberében már José María Aznar folytatta a diplomáciai harcot. A miniszterelnök Mexikóba látogatott, s látogatása gyümölcsözőnek bizonyult, hiszen a spanyol kormányfő ígéretet kapott a mexikói elnöktől a baszk szakadár terrorszervezet, az ETA ellenes harc és összefogás fokozására és arra, hogy – a nemrég aláírt egyezmény alapján – hamarosan megkezdődik a közép-amerikai országba emigrált ETA-tagok kiadása. A mexikói kabinet kijelentette azt is, „hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy az országban tartózkodó mintegy 200 terrorista ne alakíthasson ki ottani infrastruktúrát spanyolországi akciói támogatására.”³⁸ Hasonló kijelentéseket tett a Dominikai Köztársaság vezetése is.

A terrorizmus elleni jelentős lépés volt az 1988. január 12-én megkötött Ajuria Enea-i Paktum. Az egyezményt Baszkföld autonóm parlamentjének pártjai írták alá, kivéve a Herri Batasunát (Népi Egység). A megállapodás hitet tett a spanyol demokrácia mellett, megerő-

sította a helyi alkotmányt, s kinyilvánította azt is, hogy Navarra tartomány lakosságának saját joga közigazgatási hovatartozásának eldöntése. A paktum kifejezi azt is, hogy erőszakos úton semmiféle politikai cél elérése nem lehetséges, ugyanakkor „utal arra is, hogy az erőszak légkörében az iparfejlesztési-és beruházási-vállalkozási szándék a térségben minimális.”³⁹ A terror így, ha áttételesen is, de munkanélküliséget szül. A dokumentum végezetül felszólította Baszkföld lakosságát, hogy hallassa hangját az erőszak ellen és támogassa az esztelen indulatok megfékezését. A máig érvényben lévő paktum jelentős lépés volt az ETA-ellenes küzdelemben.

Az antiterrorizmus jegyében a tömegkommunikáció eszközeit is bevetette a spanyol vezetés: „A spanyol belügyminisztérium olyan 15 perces videofelvételt készített, amelyben bemutatja a baszk szakadár terrorszervezet terrorcselekményeit.”⁴⁰ A videót első körben¹⁷ ország nagykövetségére küldték el, abból a célból, hogy megváltoztassák az adott országok ETA-val kapcsolatos álláspontját. Ennek a magyarázata, hogy a terroristák több országban mint romantikus szabadságharcosok élnek az emberek elképzeléseiben. A video egyébként röviden összefoglalja az ETA történetét, valamint Baszkföld autonómiájának alakulását. Tartalmazza I. János Károly király és államfő, valamint néhány kiemelkedő politikus (*Adolfo Suarez* és *Felipe Gonzales* volt kormányfők, valamint a jelenlegi miniszterelnök *José Maria Aznar* és *Javier Solana*) nyilatkozatát a demokráciáról. Az ETA politikai pártjával, a Herri Batasunával kapcsolatban a videó kiemeli, hogy – a többi baszkföldi párt álláspontjával szemben – soha nem ítélte el a banda terrorcselekményeit.

3.3.2. „Kutyaharapást szőrével”

Nem tudom, a spanyoloknak van-e hasonló szólásmondásuk, az viszont biztos, hogy Spanyolországban az erőszakra erőszak is volt a válasz. Az ellenterrort először még Franco alatt alkalmazták Guerreros de Cristo Rey (Krisztus király harcosai) nevű szervezet tagjai folyamatosan terrorizálták a baszk falvakat. Tevékenységüket Madrid támogatta. A nyolcvanas években egy meglehetősen titokzatos, magát „Terrorista Felszabadító Csoportnak” nevezett különítmény tűnt föl, a Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL) néven. „Nyíltan meghirdetett célja az volt, hogy fegyverrel torolja meg az ETA akcióit.”⁴¹ Az sokaknak már a nyolcvanas években biztosnak tűnt, hogy a csoportnak a legfelső vezetéshez is megfelelő összeköttetései vannak, azt azonban ekkor még senki sem sejtette, hogy a GAL körüli botrányok a kilencvenes években hosszú ideig borzolják majd a spanyol közvélemény kedélyeit, s hogy a pletykákba az akkori kormányfő, Felipe Gonzáles is belekeveredik majd.

A botrány 1995 elején robbant ki, amikor is a spanyolok szuper vizsgálóbírója, *Baltasar Garzón* elővette az ETA terroristák ellen szerveződött speciális kommandók finanszírozásának az ügyét. (Garzón állt egyébként az Augusto Pinochet kiadatását követelő ügy háttérében is.) A GAL különben 28 merényletet követett el nyolcvanas évekbeli néhány éves működése során, 26 halálos áldozattal, amelyek közül kilencnek még csak köze sem volt az ETA-hoz. Az akciók színtere elsősorban a francia Baszkföld volt, a gyilkosságok végrehajtói pedig elsősorban felbérelt köztörvényes bűnözők. Az elképzelések szerint a csoport finanszírozása a kormány által titkosan kezelt alapból történt. A botrány gyorsan dagadt, előbb két rendőrpárancsnokot, később *Rafael Vera* spanyol biztonsági államtitkárt is előzetes letartóztatásba helyezték, s ahogy ilyenkor lenni szokott, a sajtó is rászállt az esetre. „A kutató újságírás spanyol úttörője az *El Mundo*, fényképekkel kísért ötoldalas cikket közölt arról az 1983-ban eltűnt két fiatal baszk terroristáról, akiknek elrablását a GAL vállalta. Holttestei-

ket 1985-ben Spanyolország déli részén, Alicantében találták meg.⁴² A gyilkosság bármelyik maffiának a dicsőségére vált volna: előbb megkínozták őket, hogy információkat szedjenek ki belőlük. Testük tele volt sebekkel és égésnyomokkal, szemük és szájuk be volt ragasztva szigetelőszalaggal. A két fiatalembert egyébként agyonlőtték, majd holttesteiket mészbe temették. (Ez volt az ún. Lasa és Zabola-ügy) A maradványok mellett egy kilenc milliméteres parabellum lövedéket találtak, amely a 80-as években általános használatban volt a spanyol állambiztonsági szerveknél. A sajtó rövidesen azt is megszelleztette, hogy egy baszk terrorista helyett tévedésből *Segundo Morey* francia üzletembert rabolták el. A szocialista kormány feje felett összecsaptak a hullámok, az ügyben vád alá helyezett tanúk közül néhányan előbb *José Barriónuevo* volt belügyminisztert, majd magát a kormányfő Felipe Gonzalest vádolták meg, mindez az 1996-os választások előtt néhány héttel történt. Gonzales esélyei minimálisra csökkentek. A választásokat az Aznar vezette Néppárt nyerte a szocialisták előtt. Aztán robbant a bomba: május 24-én katonai fogházba került *Enrique Rodríguez Galiando* csendőrezredes, aki a GAL-ügy minden felelősségét magára vállalta, Rodríguez Galiando börtönbe kerülése után a volt szocialista kormány egyes képviselői, José Barriónuevo, José Luis Corcuera volt belügyminiszterek és Rafael Vera volt biztonsági államtitkár kijelentették: vállalják a felelősséget az ezredes tetteiért és hajlandók megosztani vele a börtönbüntetést. Felipe Gonzales viszont tagadta, hogy tudott volna GAL működéséről, ahogy tagadta azt is, hogy államterrorizmusról lett volna szó. Egy tíz bíróból álló testület később úgy döntött, hogy a volt a miniszterelnök elleni vádak „alaptalanok és valószínűtlenek” voltak, s az ügy szempontjából nem szükséges Gonzales meghallgatása. Felipe Gonzales nevét tehát tisztára mosták; azonban csak az övét. 1997 áprilisában ugyanis befejeződött a vizsgálat: a Legfelsőbb Bíróság 15 személy ellen emberrablás, törvénytelen letartóztatás, közpénzekkel való visszaélés, gyilkosságra való felbujtás és fegyveres bűnszövetkezethez való tartozás volt a vád. 1997 májusában megkezdődött a tárgyalás: az ügyész 23 évi börtönbüntetést javasolt a „Segundo Morey”-ügy két legfőbb vádlottjára, José Barriónuevára és Rafael Vera, volt biztonsági államtitkára. A vád szerint bebizonyosodott, hogy törvényen kívüli eszközökkel harcoltak az ETA ellen. 1998. július 29-én megszületett az ítélet: „a spanyol Legfelsőbb Bíróság tíz-tíz évi börtönbüntetésre ítélte az egykori spanyol szocialista kormány belügyminiszterét és helyettesét az ETA baszk terrorszervezet ellen az 1980-as években folytatott, „piszkos háborúban” játszott szerepük miatt. Az antiterrorista különítményeket (GAL) ügyében folyó eljárás során tíz további vádlottat – legtöbbjük egykori rendőrtiszt – néhány hónaptól több évig terjedő börtönbüntetéssel sújtották. Az elítéltek között van Julian Sancristobal, Vizcaya egykori prefektusa is, aki szintén tíz évet kapott.”⁴³ Az elítéltek fellebbeztek, ennek ellenére börtönbe kellett vonulniuk. Felipe Gonzales az ítéletet kommentálva közölte: az egész ügy az ő személye ellen irányult, s a háttérben politikai megfontolások húzódtak meg.

Összegzés

Összegzés készítése és következtetések levonása nagyon nehéz dolog. Ahhoz, hogy ezt megtegyem, vissza kell utaltanom a dolgozat címére: a *Végtelen döntetlen* kiindulópontja és lezárása is a szakdolgozatnak, s valóban ez a döntetlen jellemzi legjobban a spanyol kormány és az ETA harcát. A patthelyzettel semmi baj nem lenne, ha ennek nem lennének egyértelmű vesztesei is: a vesztesek az áldozatok, a hozzátartozók, de nem sorolható a győztesek kategó-

riájába Baszkföld lakossága sem, hiszen egyrészt a gyilkosságok és robbantások állandó bizonytalanságot okoznak, másrészt az erőszakos cselekedetek arra ösztönzik a tőkés befektetőket, hogy vagyoniukat vonják ki Euskadiból, illetve ne is fektessenek be az itteni gyárakba és üzemekbe. Ez pedig munkanélküliséghez, és – hosszabb távon – a térség lemaradásához vezethet. Éppen ezért a baszkok nagy része – akár kívánja a függetlenséget, akár nem – és az itt élő spanyolok egyetlen dologban egységesek: elutasítják a terror minden fajtáját. Kérdés, hogy a közvélemény nyomása és a népszerűségük egyre nagyobb mérvű csökkenése mikor készíti az ETA-t arra, hogy végleg beszüntesse erőszakos cselekedeteit, s a politika színpadán próbáljon meg eredményeket elérni. Be kell látniuk, hogy a valós politikai megoldás lehetőségének megjelenésével, az erőszakos fellépés elveszti létjogosultságát. Ahogy azt sem téveszthetik szem elől, hogy egy ilyen kis népnek elsősorban a megmaradásra kell törekedni, már pedig egy kisebbség megmaradása jelenleg a mindennapi gazdasági, kulturális és oktatási fejlettségtől függ, nem pedig a terrorista cselekményektől. Tehát politikailag helyes elképzelés lehet az autonómia tovább fejlesztése, de elsősorban a nyelvi asszimiláció megakadályozása lehet a legfontosabb megvalósítandó cél.

A katalánok és gallegók is hasonló követelésekkel állhatnak elő. De ez csak a jéghegy csúcsa lenne, a dominóeffektus alapján önálló államalapításra törekedhetnének Franciaországban a bretonok, a korzikaiak; a csecsenek újjal mutogatnának a „baszk példára” és lehetne folytatni a sort a jó néhány kisebbséget felvonultató Európában. A spanyol állam számára nincs, nem lehet alternatíva: a jelenlegi Spanyolországot kell fenntartani, mind belpolitikai okok, mind külpolitikai megfontolások miatt, de ezen belül a legnagyobb eredményeket kell megadni a roppant öntudatos baszk népnek.

Felhasznált irodalom

A most közölt irodalomjegyzék csupán kiegészítése a tanulmány első részében közölt bibliográfiának (*Belvedere Meridionale*, XII. évf. 3–4. sz. 14–16.):

BALLA PÉTER: Adalékok a terrorizmus fogalmához. In *Belügyi Szemle*, 1995. X., 1999. XII. szám.

Jegyzetek

- ¹ GÖMÖRI ENDRE: *Francótól Felipéig*. Budapest, Kossuth, 1986, 113.
- ² Baszk Nacionalista Párt. Lásd II. fejezet, lapunk előző számában (XII. évf. 3–4. sz.).
- ³ JANKE, PETER: Terrorizmus – az ETA fenyegetés a baszk demokráciára. *Nemzetközi Szemle*, 1981. 5. sz. 78.
- ⁴ Spanyol Vigasz. In *HVG*, 1992. 05. 23. 20.
- ⁵ BOROWICKA, V. P.: *Merénylők és áldozatok*. Pozsony, 1996, Madách, 341.
- ⁶ Janke: i. m. 80.
- ⁷ IRA = Ír Köztársasági Hadsereg.
- ⁸ CONOR, GERTY: *Terror*. Budapest, 1994, Holnap, 165.
- ⁹ Uo. 166.
- ¹⁰ Janke: i. m. 81.
- ¹⁰ öbbszáz millió pesetára van szükség. In *MTT* 1177949/1996.02.15.
- ¹¹ TODERO FRIGYES: *Spanyolország, 1939–75*. Budapest, 1976, Magvető, 127.

- ¹² XANTUS JUDIT: Az ír és a baszk helyzet hasonlósága. 1998.04.15. *MTI*: k1088
- ¹³ TATÁR IMRE: *Út a semmibe*. Budapest, 1982, Kossuth, 136.
- ¹⁴ Borowicka: i. m. 334.
- ¹⁵ Janke: i. m. 76.
- ¹⁶ VILAR, PIERRE: *Spanyolország története*. Budapest, 1984, 139.
- ¹⁷ ELLWOOD, SHEELAGH: *Franco*. Budapest, 1997, Akadémiai Kiadó, 265.
- ¹⁸ ANDERLE ÁDÁM: *Spanyolország története*. Budapest, 1992, 145.
- ¹⁹ Conor: i. m. 166.
- ²⁰ Ügyészgyilkosság Spanyolországban. 0989.09.13. *MTI*: k1033
- ²¹ Aznar a PP (Nép Párt) vezetője, 1993 óta Spanyolország miniszterelnöke.
- ²² XANTUS JUDIT: Merénylet Aznar ellen. 1995. 0420: *MTI*: k:1096
- ²³ A spanyol király volt az ETA célpontja. 1995.08.11.: *MTI*: k:1138
- ²⁴ Az ETA háromszor is célba vette a spanyol királyt. 1996.02.11.: *MTI*: sz 1138
- ²⁵ XANTUS JUDIT: Újabb ETA merénylet kavarta fel Spanyolországot.
- ²⁶ Spanyol kormány – ETA. 1998.09.22.: *MTI*: sz 1066
- ²⁷ VASS PÉTER: Mészire szólt. *HVG*, XXII. évf. 4. sz. 20.
- ²⁹ Uo. 21.
- ³⁰ Janke: i. m. 115.
- ³¹ XANTUS JUDIT: Nem az ETA rabolta el. *MTI* 1996. október 31.
- ³² Gönczi: i. m. 115.
- ³³ Elwood: i. m. 264.
- ³⁴ Conor: i. m. 163.
- ³⁵ Gömöri: i. m. 248.
- ³⁶ Spanyol Vigasz. *HVG*, 1992. 05. 23. 24.
- ³⁷ VASS PÉTER: Szakadó szakadárok. *HVG*, 1996. 08. 17. 21.
- ³⁸ XANTUS JUDIT: Aznar Mexikóban: ETA-ellenes együttműködés. *MTI*: 1996. szeptember 7.
- ³⁹ MERUK JÓZSEF: Baszkföld – terrorizmus elvi egyezmény. 1998.01.12. *MTI*: k 1078.
- ⁴⁰ XANTUS JUDIT: Spanyol video külföldre. 1997. 09. 23. *MTI*: k 1063.
- ⁴¹ Gömöri: i. m. 248.
- ⁴² XANTUS JUDIT: El Mundo-baszk terroristák haláláról. 1995.03.22. *MTI*: sz 1071.
- ⁴³ GAL-ügy: Ítélet a volt spanyol belügyminiszter ügyében. 1998.07.29. *MTI*: k 1054.

Győr vármegye

Hajdani vármegyénk

Győr a történelmi Magyarország és a Dunántúl egyik legkisebb területű vármegyéje volt. Az 1381 km északon Pozsony, keleten Komárom, délen Veszprém, nyugaton Sopron és Moson vármegyék fogták közre.

Felszíne alig haladta meg a 100 métert, hiszen tulajdonképpen három „sziget” képezte a vármegye területét. A legészakibb- és a legalacsonyabb- a Duna bal partján terült el egészen a Csiliz folyóig; innen kapta a nevét: Csiliköz. Délebbre haladva a térképen folyamatosnak emelkedő síkságot és újabb folyóközt találunk. Az Öreg-Duna és a Mosoni-Duna között a Szigetköz terül el, aminek a magassága már helyenként megközelíti a 120 métert. A Rába és a Rábca közti terület Tóközként vált ismertté és közel 140 méter volt a tengerszinttől számított magassága.

Minthogy nemcsak ebből a felsorolásból, hanem a vármegye címeréből is kitűnik, a folyók fontos szerepet játszottak az itt élők életében. Itt nem elsősorban a folyók áldásos tevékenységére gondolok, hiszen a Duna 1886-ban megkezdődő szabályozása előtt bizony alaposan meggyűlt az emberek baja az árvízzel. Ennek talán Győr hajdani lakói lennének a legjobb elmondható, ugyanis a város a három folyó találkozásánál komoly veszélyeknek volt kitéve. Hogy mennyire nem lapos ez a terület, azt jól muttatta a vármegye déli területeire benyúló szentmártoni dombcsoporthoz, ami a Bakony legészakibb tagja. Hogy mennyire nem jelentéktelen ez a terület azt az bizonyítja, hogy a

dombcsoporthoz egyik tagján emelkedik Panonhalma apátsága.

A szellemi gazdagság kárpótolta azokat, akik valami kis ásványkincsben reménykedtek. Annál több viszont a vármegye területén a szántóföld és a rét. A mezőgazdaságnak a terület éghajlata nagyon kedvezett, hiszen a kontinentális éghajlat nagy nyári melegek és a nagy téli hidegek; a viszonylag bőnek mondható, 600 mm-es csapadék lehetővé tette az agrárkultúra fejlesztését. Az itt élők elsősorban különböző gabonafélék

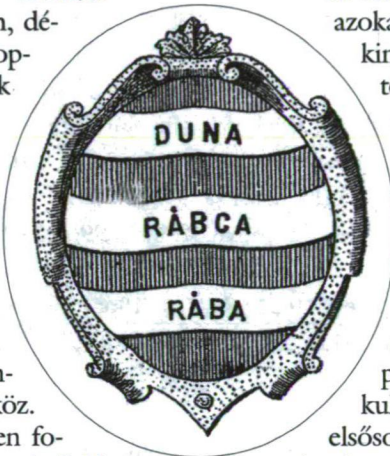
termelésével foglalkoztak. A múlt századi filoxerajárvány az amúgy is csekély szőlőállományban súlyos károkat okozott.

Az itt lakó népesség összetétele a következőképpen alakult:

1787	1881	1910	1930
115 614	109 493	91 995	154 587
34,4 fő/km ²	84 fő/km ²	62 fő/km ²	66 fő/km ²

A népesség nemzetiségi megoszlását vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az 1891-ben a második legnépesebb vármegyében 96 százalék körül mozgott a magyarok; 2,4 százalék körül a németek számaránya, a pár száz fős egyéb nemzetiségről nem beszélve. A lakosság felekezeti helyzete már valamivel változatosabb: az itt élők 75 százaléka római katolikus, 13 százalékuk evangélikus, 6 százalékuk lutheri hitvallású, 5 százalékuk pedig zsidó.

A három szolgabírói járásból és egy szabad királyi városból álló vármegyében a lakosság kevesebb, mint $\frac{1}{4}$ -e nem tudott

sem írni, sem olvasni. Ez az arány a keleti vármegyékhez képest jónak volt mondható.

A vármegye története

...egészen a kőkorszakig nyúlik vissza, s az itt talált leletek egyértelműen bizonyítják, hogy a terület kedvezett az emberi megtelepedésnek. A kelták egyik központja a mai Győr helyén volt, ami az Kr. u. I. századtól Arrabona néven Pannónia provincia fontos részévé vált. Ezt nemcsak az itt szolgált légiók halottainak sírkövei mutatják, hanem a négy ránk maradt hadi út is, amelyek Flexum, Bregetium, Savaria és Cimbriana felé szinte behálózták a tartományt. Miután a római légiók sasai és a népvándorlás viharai elvonultak a terület felől, egy új, nagy nép érkezett a Kárpát medencébe - és Győr vármegye területére is. Ők az avarok voltak s hogy mennyire fontos szerepet játszottak itt, mi sem mutatja jobban, hogy a nyugat-magyarországi régészeti leletanyagok túlnyomó többsége éppen erről a területről került elő. De nemcsak tárgyaikat, szavaikat is ránk hagyták: Győr elnevezését egyesek az avargyűről származtatják, s példaként felhozzák a város régebbi, oklevelekben szerepel névalakját: Gewr, Girew.

A IX. században megérkező magyarok a terület letelepedésre alkalmasnak találták, s Árpád vezér - a monda szerint - fejedelmi birtokává tette ezt a területet.

Szent István Győrt tette meg a győri püspökség központjának, s jelentős birtokokat ajándékozott az apja, Géza fejedelem által alapított pannonhalmi apátságnak. A birtokadományokból még a győri káptalan és számos főúr is kivette a részét. Többek között Wolfer és Herderich lovagok, akik a Héderváryak ősei lettek. De ilyen nagyobb birtokosok voltak még a mohácsi csata előtt a Hunt-Paznan, Poky, Kanizsay és Péczy családok is.

Árpád-házi királyaink alatt a vármegye a

Német Császársággal folytatott külpolitika aktív részese és szenvedő alanya lett. Így volt ez 1044-ben, amikor Ménfőnél a III. Henrik és Aba Sámuel között keletkezett konfliktust próbálták fegyveres úton rendezni. 1051-ben a Rábca partja újra német és magyar fegyverek zajától volt hangos.

A belső-ázsiai rablóturizmus két évszázaddal később szintén komoly próbatétel elé állította az itt élőket. Mivel Pannonhalmi kivételével minden elpusztult, jobb volt elgondolkodni a *szégyen a futás, de hasznos elven* és annak egészségmegőrző hatásán.

Röpké 31 év múlva Ottokár cseh király unta meg a békét, s a Győr várába rakott német őrséggel zavartatta a helyiek nyugalomát. A IV. László által körülküldött véres kard megtette hatását: a vármegye nemessége - a Lóránt nádor vezette királyi sereggel kiverte a németeket az országból.

1443-tól III. Frigyes császár cseh és német katonáinak fosztogatásai borzoltatták Mátyás királynak idegeit, egészen addig, míg az eme kedveskedésnek nem tudván ellenállni - s még jó pár dologtól vezérelve - egészen Bécsig látogatott. S ha már ott járt, találkozott Corvin Jánosnak édesanyjával...

Az ország két, majd három részre szakadása sem igazán kedvezett e terület lakóinak. A Mohácsot követő pártváltogatások után a nemesség túlnyomó része visszatért Ferdinánd hűségére - némi birtokadományért cserébe. S hogy ebből a török is lásson valami hasznot, Bécs felé menet rendre megsarcolta a területet.

A hivatlan látogatók a vármegye nemzetiségi viszonyait is megváltoztatták, akarva-akaratlanul. A kiírtott és megszalasztott magyar és német lakosság helyére megindult a horvátok beáramlása és kezdetét vette a horvát telepek kialakulása.

A fokozódó török veszély miatt Győr fontos szerepet kapott a dunántúli végvári rendszerben. A Duna és a Bécs felé vezető út védelmére megindult a vár fejlesztése és

erősítése. 1594-ben Szinán pasa elfoglalta a várat, hogy aztán négy év múlva visszaadja azt jogos tulajdonosainak.

Az elkövetkezendő bő száz év is igen eseménydús volt. Először 1605-ben Bocskai hadai ostromolták Győrt, majd 1619-ben Bethlen Gábor hadai vették birtokba a várat.

A pusztítások mellett azonban nem szabad megfeledkezni a vármegye szellemi életéről. Már csak azért sem, mert a terület lakosai a számtalan kereskedő és átutazó révén szinte mindig „naprakészek” volt nyugat-európai politikai és szellemi életet illetően. Így nem lehet azon csodálkozni, hogy Luther tanai hamar elterjedtek ezen a területen.

Bécs sikertelen ostroma után közel harminc évre újra hadszíntérre válik a megye: előbb a felszabadító keresztény hadakat kell elviselni, majd a Rákóczi fejedelemségét a Dunántúlon is megszállárdítani akaró kuruc lovasokét is. Több neves generálisuk tette tiszteletét az évente visszatérő portyákon: Béri Balog Ádám, Károlyi Sándor, Bottyán János. Forgách Simonnak Koroncó azonban nem hozott szerencsét: 1704-ben alulmaradt Heister labancaival szemben. A vereség olyan súlyos volt, hogy később hiába aratott győzelmet Vak Bottyán Moson mellett a rác segédcsapatokon, a kurucok kiszorultak a Dunántúlról. 1710-ben Heister parancsára tíz fogoly kuruc főtisztet végeztek ki az áruló Ocskay haláláért.

Lassan elültek a szabadságharc hullámai, ám az itt élőknek még szembe kellett nézni a kolerával: 1709 és 1713 között szinte megfészkelődött a népesség.

Az újjáépítésben, újjáéledésben a városok fejlődése mellett a rekatolizáció is nagy lendületet vett. Főleg Zichy Ferenc püspöksége alatt épültek azok a barokk templomok – vagy újjították fel őket – amelyeket napjainkban is láthatunk.

A szellemi élet is újra virágzásnak indult. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az

1769-es soproni színházmegnyitó. (Az épület az ország második kőszínháza volt.) Kismarton és Fertőd is jelentős szerepet kapott a kultúra felvirágoztatásában. Joseph Haydnt híres mecénása, Esterházy Miklós hozatta a „Magyar Versailles”-ba.

A háború elmúlásával a várak és városok falai, erődtései elvesztették jelentőségüket; igazi védelmet már nem tudtak nyújtani. 1809-ben a kismgyeri ütközetet követően a győztes francia csapatok felrobbantották Győr falait.

A refomkorban a vármegye mind kulturális, mind gazdasági értelemben sokat fejlődött. A megye küldöttei például az első között voltak, akik az 1825/26-os országgyűlésen sürgették a magyar nyelv ügyének végleges megoldását.

1848 márciusában a bécsi és a pozsonyi hírek a kereskedők által órák alatt eljutottak a vármegyébe, s hamarosan számtalan helyen megalakultak helyi tanácsok, megkezdődött a nemzetőrség szervezése. A schwechati vereség után izgalmas idők jöttek és megkezdődött a terület feletti uralom cserélgése. Windisch-Grätz 1848. december 27-én foglalja el Győrt, amit csak 1849 májusában sikerül felszabadítani a honvédségünknek. Igaz, alig két hónapra. Bár Kmetty György honvédei Csorna mellett legyőzték Wyss seregét, már nem tudták magakadályozni a készülő császári ellentámadást. Augusztusban még Klapka eljutott Győrig, de hadmozdulatának komolyabb következménye nem volt.

A kiegyezést követően a vármegye gazdasági életében újabb jelentős fejlődés történt. Ennek következtében nőtt a földterületek termelésbe való bevonása, nőtt ezek gépesítettsége, általános ipar és infrastruktúra-fejlődéssel találkozunk. Fontos szerepe volt ebben a Kühne mezőgazdasági gépgyárnak és a magyaróvári akadémiának.

Az első világháború előtti Magyarország egyik miniszterelnöke, Khuen Héderváry

Károly e vármegye szülötte volt. 1911-ben a Héderváry park egy fája, nevezetesen a „Kond fája” mellé emléktáblát állíttatott. A monda szerint ugyanis Kond István és társai 1393-ban e fa alatt tervelték ki egy merénylet tervét Zsigmond király ellen. Hogy mennyire rosszban sántikáltak, azt fejük hullásával tapasztalhatták meg.

A Párizs környéki békék jelentősen módosították a településszerkezetet. Győr vármegyéitől elcsatolták a Dunától északra fekvő Csiliközt és hozzácsatolták az alig valami területtel rendelkező Sopron és Moson vármegyét.

1924. január elsejével megalakult Győr-Moson-Pozsony k. e. e. vármegye, amelynek XX. századi története egy külön dolgozatot érdemelne.

Felhasznált irodalom

Győr-Sopron. In *Magyarország megyéi*. Budapest, 1984, Kossuth.

SZEGHALMY GYULA: *Dunántúli vármegyék*. Budapest, 1938.

FRISNYÁK SÁNDOR: *Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1990, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Pallas nagylexikon. Budapest, 1902.

„Övenhatnak az a megismételhetetlen hangulata!”

Beszélgetés Kiss Tamás szegedi diákvezérrel

Ez év tavaszán a Történettudományi Tanszék vendége volt KISS TAMÁS, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének (MEFESZ) egykori alapítója, a miniszterelnök „56-os” tanácsadója. Élve a lehetőséggel, lapunk munkatársai, DÖBÖR ANDRÁS és JANCÁS CSABA mintegy kétórás beszélgetésre invitálták Kiss Tamást, amelyet videokamerával rögzítettünk, és ezáltal hozzáférhetővé vált a tanszék archívumában. A beszélgetés egy részét lapunk hasábjain közöljük.

B. M.: – Bevezetésként azt szeretnénk kérni, hogy beszéljen nekünk gyermekkoráról!

K. T.: – Az ember az elmúlt ötven évben megszokta, hogy önéletrajzot ír, az '50-es években is elég sokat kellett gyakorolni, sajnos. 1934-ben születtem Balatonedericsen, a Dunántúlon, ez egy százalékos, kis falu. Mindkét szülőm pedagógus volt, ketten voltak ott ők a tanítók, belőlük állt a tantestület. Mint tanítógyerek éltem meg a II. világháborút. 1945-től Keszthelyre a premontrei gimnáziumba íratlak be. Apámat akkor kivitték szovjet hadifogságba, anyámmal maradtunk hármasban – öcsém 8 évvel fiatalabb volt. '48 végén apám hazajött, '52-ben viszont szegény anyám halt meg. Nem mondom, hogy nyomorban éltünk, de azért nagyon szolidan és nagyon szerényen. '53-ban érettségiztem, „jelesre értem”, és villamosmérnök akartam lenni. De ugye értelmiségi származással nehéz volt bekerülni első nekifutásra. Nem is sikerült. Úgyhogy én '53 nyarán még otthon voltam, és ősztől felmentem Pestre, a csepeli nagy Vas- és Fémművekben dolgoztam egy évig mint dukkózó, betanított munkás. Jól lehetett vele keresni, de piszok nehéz munka volt. A következő évben megint jelentkeztem az egyetemre. Megint elutasítottak.

Akkor megfellebbeztem. Az oktatási minisztériumba kellett személyesen elmenni a fellebbezéssel. Ott álltunk körülbelül hatszázan, és akkor közölték, aki kitűnőre, jelesre ért, az maradjon itt, a többi menjen el. Így maradtunk ott vagy ötvenen, és akkor közölték, hogy jöhetnek Szegedre, a TTK-ra. Így kerültem én Szegedre, egy olyan szakra, a matek-fizikára, melyhez – műszaki érdeklődésem ellenére – nem volt kedvem. Nem valami híres eredménnyel, de azért az első meg a második félévet befejeztem, és akkor ismerkedtem meg itt a jogászhallgatókkal. A második év kezdetekor elmentem a jogi kar dékánjához, és bejelentkeztem, hogy szeretnék átiratkozni. Húsz percet beszélgetett velem, és közölte, hogy akkor másnap reggel itt találkozunk. Na, így lett belőlem joghallgató. Ez volt 1955-ben. Az első évet kitűnőre végeztem. Hozzáteszem rögvest, hogy az akkori jogi pálya, tehát bíró, ügyész eszembe nem jutott. Két jó barátom volt, akikkel úgy az első félév után sülve-főve együtt voltunk. Ezek közül az egyik dékán lett, a másik meg akadémikus, tehát én is valahova errefelé tendáltam volna, a tudományos pálya és nem a jogi szakma egyéb – gyakorlati – pályái felé. Amikor aztán bekövetkezett az 56-os ős, az alapvetően megváltoztatta az életemet.

B. M.: – Volt-e valamilyen politikai irányvonal, ami meghatározta az Ön gondolkodását?

K. T.: – Nem mondanám ezt politikai irányvonalnak, inkább egyfajta érzelmi ráhangolódás, tehát az a fajta élményanyag, amiről az előbb beszéltem, hogy nem veszek fel az egyetemre jeles érettségi ellenére, csak azért, mert az én apám és anyám tanító, tehát értelmiségi. Látom azt, hogy azok,

akik úgymond a hatalom birtokosai – a munkások és parasztok –, még talán rosszabbul élnek vagy még nagyobb nyomorban, nagyobb elnyomásban. Nem is a nyomor itt a legérdekesebb dolog, mert hiszen háború után vagyunk, ebből következőleg bizonyos fokig természetszerű, hogy szegények az emberek. De milyen terror alatt élnek! Csengőfrász – ismeritek talán a fogalmat. Én magam látom, amint az apámat éjszaka vallatják az ávósok, mert ott volt valami politikai beszélgetőkör. Semmi több, tehát semmit nem tettek. De hát ez egy összecsküvés volt. Szerencsére megúsza, mert közelébe se került, csak bekerült a képbe. Hallott az ember dolgokat, amiről viszont nem beszélt. Akkor inkább befele forgatta. Ez meghatározta azt a fajta magatartást, hogy ezen valahogy változtatni kellene, de addig, amíg az ember nem kapott külső lökést, addig nem indult el. Tisztában volt vele, hogy azok a korlátok annyira kemények, annyira merevek, hogy ha én nem akarom, hogy beverjék a fejemet, hogy engem becsukjanak, akkor én befogom a számát.

B. M.: – *Volt-e a hallgatóknak valamiféle autonómiaja vagy önszerveződő érdekképviseleti szervezete, avagy a későbbi MEFESZ-szel kapcsolatban egy teljesen spontán önszerveződés tanní lehetünk?*

K. T.: – Az egyetemi hallgatóknak semmiféle autonóm szervezete nem volt, akkor már azt hiszem 1948-tól csakis és kizárólag a DISZ, mint ifjúsági szövetség létezett, aminek mindenki kötelezően a tagja volt. Ez a DISZ-élet abból állt, hogy havonta egyszer a DISZ-titkár elmondott valami szentenciát a Szabad Népből, vagy valami brosúrát felolvasott.

B. M.: – *Az őszi, Szegedre való visszaérkezésakor az oktatási napokon, akár az egyetemi épületeken belül akár az oktatók, hallgatók között, érzékelhető volt-e egyfajta fellángolás vagy felújulás?*

K. T.: – Egy pezsgés volt. Egy évvel korábban az véletlenül sem fordult elő, hogy az egyetemisták egymás között akár csak egy sarokban, vagy a diákszálló egy szobájában, vagy beszélgetés közben politikai kérdésekről váltottak volna egymással szót. Ez tabu volt. Egyszerűen nem merete senki megkockáztatni, hogy ha volt véleménye, akkor azt elmondja. 1956 szeptemberében már az egyértelműen érezhető volt, hogy valami változás előtt állunk. Valami történni fog, valami történik körülöttünk. Nagyon jól érezhető volt. Tehát megindult egy erjedés.

B. M.: – *Térjünk vissza szeptember után a beiratkozás után az októberi eseményekhez. Október 16-án volt az első spontán gyűlés. Mik voltak ennek a közvetlen előzményei?*

K. T.: Említettem már, hogy amikor visszajöttünk, akkor ránk ragadt ez a nyüzsgés. Valamikor október tizedikén mutatott meg nekem a Lejtényi Andris egy A4-es papíron, egy gépelt szöveget, amit az ő elmondása szerint az egyik budapesti haverja küldött le neki postán. Ennek a tartalma az volt, hogy követeljük az orosz nyelv fakultatívvá tételét, és ha ezt nem teljesítik, akkor valamikor október végére tűzte ki – azt hiszem – a rölap, akkor bojkottáljuk, magyarul nem megyünk be az órákra.¹ Ezt a lapot titokban adogatták egymásnak: Olvasd el, mit kaptam! De még egyszer mondom, ahogy az előbb is említettem, ez még csak ilyen kettes csoportokban volt. A legjobb barátomnak megmutattam, de már nem raktam ki a falra. Ez volt körülbelül a hangulat. És akkor a Lejtényi Andrisal, beszélgetve erről a bizonyos felhívásról, az orosz nyelvi bojkottról, kattant be először az

¹ Az 56-os intézet adatbankjában, 1956. október 6. alatt: „Szegeden egyetemi hallgatók követelik az orosz nyelv kötelező tanításának megszüntetését”. Azonban a kezdeményezés szegedi indulásáról nincs közvetlen bizonyítékunk.

a gondolat, hogy: Gyerekem, itten nem csak orosz nyelv van, van itt honvédelmi oktatás, van ez, van az. Tehát hangsúlyozom még egyszer, egyelőre csak ilyen szociális, ilyen mai „HÖK” problémák, és szó sincs róla, hogy itt buktatunk, szervezetet csinálunk. Az egyéniségéből fakad az egyik embernek az, hogy ilyen megoldást keres, és az egyéniségéből fakad az is, ha másfélet.

Az ötlettel – csináljunk egy szervezetet! – elmentünk Tóth Imréhez, aki eggyel fölöttünk járt, aztán az Aszalós Jancsihoz. Az ezt követő 2-3-4 napban megint csak úgy kiscsoportos módon, talán öt-hat embernek mondogattuk, de terjedt ilyen hólabdaszerűen ez a hír, hogy gyerekek, itt valami szervezetet kéne csinálni, ezt is kéne követelni, azt is kéne követelni. Ennek az egyik ilyen szülőhelye 14-én, 15-én a diákklub volt, a központi épülettől kicsit balra. Oda jártunk egész nap. Délben ebédelni, délután meg úgy összenyitották az egészet. Ott lehetett dumálni, még talán inni nem is lehetett, azt hiszem, ott semmiféle kimérés nem volt. Nos, hát ez a diákklub lett aztán a mi főhadiszállásunk. 16-án történt az a bizonyos első gyűlés, amivel kapcsolatosan a későbbi vádlott-társaim (a Tóth Imre, a Gönczöl Dezső és így tovább, akik még, hogy így mondjam, vezetők voltak), és én úgy emlékezünk, hogy nem mi szerveztük. Később majd elmondom, hogy ez miért van így. Van néhány visszaemlékező, aki állítja – most 30 év múltával –, hogy ő is szervezte és ő is csinálta a kézzel írt plakátot, hogy diáknagygyűlés lesz az *audmax*-ban. Én úgy tudom, meg az 1957-58-as tanúvallomások is azt bizonyítják, hogy az akkori egyetemi DISZ-bizottság és pártbizottság hallgat, mert... És itt meg kell, hogy álljak.

Minden karon legalább 2-3 ember besúgó volt. Az egyetemi DISZ- és pártbizottság fél óra múlva pontosan tudott mindenről. Tehát abszolút nem volt titok az, hogy Szegeden a jogi kar meg a bölcsészkar –

elsősorban ez a két kar – duruzsolt, nekünk is voltak bölcsész ismerőseink, haverjaink, akik jártak a diákklubba. Abban az időben azért az orvoskar kicsit az a másik oldal volt, nem is szerettük egymást. Na, tehát a joghallgatók és a bölcsészhallgatók között terjedt el a hír, és erről tudomást szereztek. És elhatározták, valamelyik elvtársnak az jutott eszébe, hogy na, akkor összehívjuk a diákokat és majd mi megmagyarázzuk nekik, hogy mi most a jelenlegi politikai helyzet. Ez egy szokásos fogás volt, hogy így mondjam. Kiáll valaki és mondja. Hogy mennyire így van... és itt előre kell, hogy szaladjak néhány napot. Október 20-án van a második nagygyűlésünk, és ennek a hatására a minisztérium elrendeli, hogy az ország összes egyetemén nagygyűléseket kell tartani, és az egyetemi párt- és DISZ-vezetés magyarázza meg a kari, egyetemi ifjúságnak, hogy: elvtársak, most ez a politikai helyzet. És a műegyetemi, a gödöllői, a soproni, a debreceni és az összes vidéki nagyvárosban ezeket a 22-i – mert az esett hétfőre – gyűléseket ezek tartják. Ők hívják össze, kijönnek az emelvényre a DISZ-titkárok, a párttitkár, a rektor, a stb. és elmondják a szentenciát. Az egy más kérdés, hogy aztán később elkezdődnek a hallgatói hozzászólások, összeugrik – órák alatt, másnapra – ez a megtervezett dolog és átalakul azzá, ami most már tudjuk, hogy micsoda.

Visszatérve tehát, én biztos vagyok benne, hogy ezt a DISZ-bizottság hívta össze, olyannyira, hogy 16-án délelőtt már bennünket is megkerestek a DISZ vezetők. Hogy tárgyaljunk: „Csináljátok a DISZ-en belül! Mondjátok mit akartok?” Tehát próbálták kifogni a szelet a vitorlából. És akkor mi nem tárgyaltunk, hanem elmentünk. Jó, hát akkor nagygyűlés van, elmegyünk oda, majd meglátjuk, hogy mit mondanak. Tóth Imre is úgy emlékszik rá vissza, meg jómagam is úgy emlékszem, hogy mikor bementünk, akkor tele volt a terem, és senki nem

ült a katedrán. Egyébként ugye az volt a rend, hogy akkor ott kinn ült az elnökség. Mire mi fölvonultunk oda a katedrára, s közöltük, hogy gyerekek, akkor mindent ötletet dobjunk föl, és elkezdünk mondani azt az elképzelést, hogy egyetemista szervezetet hozunk létre, hogy ennek a szervezetnek milyen felépítése legyen, és hogy jöjjön létre. Tehát úgy körvonalazzuk, és hogy a szervezet majd milyen tanulmányi, meg szociális, meg egyéb kérdéseket követelne vagy próbálna kihajtani, az orosz nyelv fakultatív oktatásán túlmenően. Mint utólag egyébként kiderült, ott voltak a DISZ-vezetők, de nem jöttek még akkor ki. Félték. Nem tudom miért, őket kéne megkérdezni, azóta sem nyilatkoztak még erről. Ez volt az első alkalom, a 16-i, amikor nem kis csoportokban, nem a barátomnak mondtam el a véleményemet. Én vezettem le a gyűlést, megadtam a szót, s mondtam: na, akkor most te következel, most te következel... Azalatt a körülbelül 3 óra alatt, amíg ez a gyűlés tartott, (nem tudom pontosan, hány óráig, ennek nincs nyoma) addig az induló 25-30%-os feszültségi fokról 99, ha nem 100 %-ra futott föl fokozatosan a hangulat. Attól, hogy elmondtuk, milyen szervezetet akarunk létrehozni. Ebben nem volt vita, nem volt senkinek semmiféle hozzájárása. Jó, majd csinálunk szervezeti szabályzatot, stb. Azt hiszem akkor, amikor elfogadták, hogy megalakítjuk a MEFESZ-t², (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét) már akkor kihirdettük, hogy 20-án megtartjuk a következő gyűlést, most már mi. És akkor pontokba foglalva szépen elmondjuk, hogy mit akarunk, sőt abban maradtunk, hogy most a nagygyűlés után mindenki szépen hazamegy az adott karra, összehívják a gyűléseket és megválasztják a karonként két-három úgymond vezetőségi tagot. Miniket nem választott meg a jóisten sem, mi csak úgy kiálltunk ide a porondra. Akiket titkosan megválasztanak, azokból összejön

egy úgynevezett 18-as bizottság, és az a 18-as bizottság 18-án és 19-én összeállítja a 20-i nagygyűlés elé kerülő szervezeti szabályzatot és programot.

De térjünk vissza a 16-i gyűlésre... Egyszer csak valaki felállt, hogy ha már itt tartunk, akkor követeljük ezt is... És jött a politika. Aztán jött a másik, ha azt lehet, akkor követeljük ezt is! Neveket nem tudok mondani, egy név maradt fenn, a *Putnik Tivadarnak* a neve, ő úgy tudom, bölcsész hallgató volt, akit abban az évben vettek vissza az egyetemre. Korábban a jugoszláviai kapcsolatai miatt – onnan származott – talán el is ítélték a 40-es évek végén. Idősebb volt mint mi, egy olyan 4-5 vagy 6 évvel. Neki is volt ott egy olyan elég kemény hozzászólása: többek között a szovjet csapatokat vonják ki. Érthető, hogy még inkább érzelmileg is alkalmas volt arra, hogy azt elmondja. Akkor történt az – határozottan emlékszem – hogy leintettem, hogy hallgassatok most gyerekek, ezzel a MEFESZ alakuló ülését befejeztük, ezennel átalakulunk politikai tömeggyűléssé –, na, most mondjad! Ezért jegyeztem meg, mert abban a pillanatban valami átsuhant az agyamon, hogy gyerekek, ebből oltári nagy baj lesz, ebből oltári balhé lesz. Na most, ha én, aki itt a levezető elnök vagyok – ami egy vagy két órával ezelőtt még eszembe se jutott –,

² A szövetség rövidítése helyesen MEFESZ lett volna, az *e* ejtéskönnyítő hangként került a szóba. A szervezet neve több helyen más-más alakban szerepel. A szervezet nem utóda az 1948-ig működő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetének, nem azonos az 1945 júliusában a balatonlellei diákkonferencián alakult Magyar Egyetemek és Főiskolák Szövetségével (56-os Intézet adatbankja, 378, 687) és nem helyes a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége említés sem. Lásd *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. Szeged, 1999. 27.

Készültek-e dokumentációk a rádiófelvételen kívül a 20-ai ülésről?

KÉSZÜLTEK, MINT UTÓLAG KIDERÜLT. EZT MI AKKOR NEM TUDTUK. FELTEHETŐEN A RENDŐRSÉG MEGBÍZÁSÁBÓL KÉSZÍTETTER KÉPEKET, AZ AKKOR ELÉG ÁLTALÁNOS VOLT. ÉS EZ EGY OLYAN HAT ÉVVEL EZELŐTT KERÜLT ELŐ AZ ARCHÍVUMBÓL. KÉSZÍTETTER FELVÉTELEKET. AZ EGYIKEN AZ ELNÖKSÉG LÁTHATÓ, KÖZÉPEN PERBÍRÓ PROFESSZOR, MELLETTE JÓMAGAM, ÁLL LEJTÉNYI ANDRÁS, AKI ÉPPEN MONDJA TALÁN A SZERVEZETI SZABÁLYZATOT.

S A LEJTÉNYI ANDRÁS ÁLTAL TAKARVA GÖNCZÖL DEZSÓ,
AKI A PEDAGÓGIAI FŐISKOLA RÉSZÉRŐL VOLT JELEN

akkor engem durván felelősségre vonnak. Ha viszont ez egy tömeggyűlés, akkor minden más. Joghallgatóként úgy ítélt meg, hogy nem olyan súlyos, hogy én csak ott ilyen passzív szereplő vagyok, de nem irányító, nem vezető, nem szervező. Na, átalakultunk politikai tömeggyűléssé és egymás után jöttek a keményebbnél keményebb követelések. A végén azzal zártuk, hogy mindenki elmegy haza, megválasztják a vezetőséget, és a diáklklubban találkozunk 19-én. Ez egy zajos este volt, mondanom sem kell. Bár akkor még néhányan, a Lejtényi, a Gönczöl, jómagam, a Tóth Imre, úgy egy hatan-nyolcan – a legagilisabb

résztevői ennek a csapatnak – vonultunk át valamelyik koleszba, azt hiszem. Megfogalmaztunk – a kis írógépen valaki leírta – egy „Csatlakozzatok!” című írást az ország összes egyetemistájához. Utána megállapítottuk, hogy mi megalapítottuk Szegeden a MEFESZ-t. Ehhez tessék csatlakozni az egész országban. Ezt a felhívást elkezdtek elküldözgetni postán a hallgatók ismerőseiknek. Hogy pontosan hova került, hova nem, azt nem tudom, de hogy elkerült, az teljesen biztos, mert négy nap múlva, a 20-i nagygyűlésünkön jöttek a visszajelzések.

B. M.: – Okt. 16–20. között megkeresték-e Önöket az egyetem vagy a DISZ vezetői?

K. T.: Mint utólag kiderült – hát akkor mi nem tudtuk természetesen, csak éreztük – mindenütt megvolt a megfelelő besúgóhálózat. 16-án este már a pártbizottság mindenről tudott. Hogy itt valami oltári baj van elvtársak, itt föllázadt az egyetemi ifjúság, itt követelik a szovjet csapatok kivonását, itt választásokat követelnek, itt a Rákosiék fejét követelik és még a tanulmányi követeléseket is ráadásul. Itt valamit tenni kell. Akkor kiadták a DISZ-bizottságnak, hogy azonnal üljenek le, mert úgy látszik, – így utólag mondom – hogy ahhoz nem érezték elég erősnek magukat, hogy egyszerűen szétcsapjanak köztünk és azt mondják, hogy na, ki volt az a tíz ember, kirúgni az egyetemről minimum, ne adj Isten mondjuk csak izgatásért két évre becsukni. Ezek nem voltak elég erősek. Tehát megbízták az egyetemi DISZ-bizottságot, hogy vegye föl a hangadókkal, a vezetőkkel a kapcsolatot, és próbálja őket rábeszélni, hogy a DISZ-en belül maradjanak, és majd a DISZ felvállalja ezeket a problémákat. Azt vállalja fel, amit ő fölvállalhat. Nyilván azokat a radikális követeléseket, amiket mi ott – a mi szócskán van a hangsúly, mert ezt nem én találtam ki meg nem ő, hanem mi – megfogalmaztunk, azt ők nem fogadják el. És akkor 17-én még emlékezetem szerint volt a jogi karon és tudomásom szerint a többi karon is az a bizonyos kari gyűlés.³

Hogy a többi helyen pontosan hogy történt, nem tudom. Azt tudom, hogy a jogi karon a Perbíró megengedte, hogy ott is tartsunk gyűlést. A 16-ira nem kértünk engedélyt, mert nem mi szerveztük. Ráadásul akkor a 16-i események híre már fönt volt Pesten, és a Kónya Albert, az akkori oktatásiügyi miniszter 17-én lejött Szegedre megnézni, hogy mi történik itt.⁴ Eljött a jogi karra, mert nyilvánvalóan azt az infor-

mációt kapta, hogy itt elsősorban a jogászok azok, akik nyüzsgőnek, nem az orvosok meg a gyógyszerészek meg a TTK-sok. A legnagyobb meglepetésünkre a Kónya nem mondta azt, hogy ahányan vagytok ki vagytok rúgva, megmondta azt, hogy gyerekek ez marhaság, ezt felejtsetek el. Azt mondta, hogy ő a tanulmányi követelésekkel egyetért, és egy szóval nem mondta, hogy ő nem ért egyet azzal, hogy egy külön rétegszervezetet, egy külön egyetemista szervezetet csináljunk. Nyilvánvaló, hogy ott nem azzal kezdtük, hogy miniszter úr, egyébként pedig a szovjet csapatokat kivonnák-e? Mert ott nem mondtuk. Tehát magyarul, a Kónya nem tiltott el bennünket, ennek következtében az egyetemi vezetők, a dékánhelyettes⁵, a rektor⁶ sem tiltott, hanem elkezdett támogatni bennünket. Itt ezen a jogi kari gyűlésen titkos szavazással az ott megjelenő mintegy 400-500 hallgató három joghallgatót választott meg ebbe a bizonyos tizen-

⁴ Az oktatási miniszter részt vett az ÁJTK MEFESZ küldöttválasztó gyűlésén majd találkozott az egyetemek és az ifjúsági szervezet vezetőivel. Kijelentette, hogy az ifjúság követeléseinek többségével egyetért, azokat a minisztertanács elé fogja terjeszteni. (56-os Intézet adatbankja, 379)

⁵ Perbíró József (1956–1957. II. 18-ig jogi kari dékánhelyettes), a Forradalmi Bizottság vezetőjét a megtorlás következményeként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Ezt 1959-ben enyhítették hat évre. Kiszabadulása után Kecskeméten élt teljes visszavonultságban, kisebb állásokban dolgozott. A 35. évfordulóra 1991-ben összehívott, Auditorium Maximum-beli emlékülésen jelen volt. (K. T. visszaemlékezése Szeged, 2000. február 1.) Az egyetem őt – sokakkal, így a jogtörténeti tanszékről 1957-ben méltatlanul eltávolított Bónis Györggyel együtt – 1989-ben rehabilitálta. (www.jate.u-szeged.hu A JATE története. Készítette Martonyi János, átdolgozta Ruszoly József.)

³ A kari gyűlések időpontjai és tartalma további kutatást igényel.

nyolcas bizottságba; a Tóth Imrét, a Fodor Attilát és jómagamat. A Lejtényi Andris, akiről beszéltem, aki tulajdonképpen előző nap fölvezette az ötletet, nem került be a bizottságba. Mert Andrisnak volt egy-két olyan hibája, hogy kicsit lekezelte azt, akit nem szeretett, nem volt olyan közszeretettel örvendő, én nagyon szerettem, nagyon jó barátom volt, de aki felületesen ismerte, az úgy elutasította. És bizony a Lejtényi Andrist nem választották meg, és ezt mindenki tudomásul vette, hogy az Andris attól kezdve nem a bizottság hivatalos tagja. Azonban részt vett a munkában azt követő-

en is. Mi sem bizonyítja jobban ennek a demokratikus jellegét, hogy az egyik értelmi szerzőt nem választják be. De hát nem szeretik! Engem beválasztottak, mert engem – mit tudom én – jobban szerettek. Még a Tóth Imrét. Az akkor harmadikként beválasztott Attila viszont nem csinált semmit ott, volt, de aztán attól kezdve gyakorlatilag tényleges szerepe nem volt a dologban.

18-án összejöttünk a diáklklubban, kiderült, hogy kit választottak meg a TTK-ról, a bölcsészkarról, az orvosoktól, a gyógyszerészekről, a pedagógiai főiskoláról.⁷ Akkor szóltak a DISZ-vezetők, hogy ülünk le és

⁶ Baróti Dezsőt (1955-től '57. április 1-jéig a Szegedi Tudományegyetem rektora), részint azért, mert támogatta a forradalmi ifjúságot, részint azért, mert a forradalom alatt is tevékeny szereplője volt a szegedi eseményeknek három év börtönbüntetésre ítélték. „Az elmúlt tíz évben volt egy visszaemlékezésünk Szegeden, melyről kisfilm is készült.” (K. T. visszaemlékezése Szeged, 2000. február 1.)

Mit látunk a második képen?

ÉPPEN HALLGATUNK VALAKIT. ITT AZ ELSŐ SOROKBAN ÜLTEK EGYÉBKÉNT A PROFESSZORI KAR TAGJAI. EGYIK-MÁSİK ESETLEG KÉSŐBB FÖLISMERHETŐ. MÉG A FOTÓK IS VISSZAADJÁK AZT A HANGULATOT, AZT A MEGISMÉTELHETETLEN HANGULATOT, AMI ERRE A 20-I NAGYGYŰLÉSÜNKRE JELLEMZŐ VOLT.

MÉG EGY DOLGOT MEG KELL EMLÍTENI: EMLÍTETTEM, HOGY 17-ÉN, 18-ÁN SZERVEZTÜK A 20-RA KITŰZÖTT NAGYGYŰLÉST

tárgyaljunk. És valahol ott azon a környéken, a diákklub mellett volt a DISZ-bizottságnak az irodája, a hosszú asztalnál ott ültek a DISZ-esek, itt meg ültünk mi. Nem mind a 18-an, de mit tudom én tízen, valahányan. Formálisan nem alakult meg a szervezet, mert ahhoz engedély, kellett, de mi megalakítottunk tekintettük, és ez elég volt. Gyakorlatilag két napig azon ment a vitatkozás, hogy maradjunk-e a DISZ-en belül, tehát ne csináljuk ezt a külön szervezetet, hanem mint DISZ-tagok – mert ahányan voltunk, minden tagok voltunk, sőt voltak köztünk vezetők is, bár csak csoportvezetők, nem felső vezetők. Szóval maradjunk a DISZ-en belül és ott követeljük ezeket a jogokat. De ennek a tizennyolcas csapatnak talán egy vagy két ember kivételével a nagy többsége, és alapvetően jómagam, az Andris és a Totya is azt mondta, hogy szó se lehet, mi a DISZ-szel nem közösködünk, már ebből nekünk elégünk van, hazudtatok eleget, hülyéztetek eleget. Ezt most már mi végigcsináljuk. 18-án, 19-én ez a 18-as bizottság azon túl, hogy vitatkozott a DISZ-vezetőkkel, arra is fordított időt, hogy a Lejtényi meg a Tóth Imre meg az én részvételemmel megcsináltuk a Szervezeti Szabályzat tervezetét és ezt akkor megvitattuk a bizottságban pontonként. Nagyon lényeges volt, hogy ami 16-án elhangzott ötletszinten, abból állított össze egy csokrot – azt hiszem húsz pontot – a 18-as bizottság. Kitaláltuk azt is, hogy a Nagy Imrét behívjuk a nagygyűlésünkre. Ugye ő

volt akkor a „Nagy Ő”, amit mindenki a zászlójára tűzött. Két megbízottunk, a Tóth Imre és még valamelyik társunk föl is utazott Pestre. Elmentek az Őrsi utcába, de csak a feleségével tudtak beszélni. Azt mondta, hogy nincs otthon, másnap jöjjenek vissza, de nem valószínű, hogy elvállalja a lejövetelt. Megvárták a másnapot is, de nem tudtak a Nagy Imrével beszélni. Így nem tudtuk meghívni sem. Utólag jegyzem meg zárójelben, hogy feltehetően nem is vállalta volna a nagygyűlésen a beszédet, hisz köztudott, hogy a 23-i parlamenti Kossuth téri dologra is nagyon nehezen lehetett rákaptatni. Azért ez arra jellemző, hogy mi a Nagy Imrét szerettük volna hallani.

Két dolgot kellett figyelembe venni még. Az egyik az, hogy ami a tanulmányi követeléseket illeti, az lehetőleg mindenkire vonatkozzon. Az általános követeléseket próbáltuk kiszűrni és megtartani a sok ötletből. A tizennyolcas bizottság úgy határozott, hogy a politikai követelések mindegyikét beviszük, egy kivétellel. Nevezetesen a szovjet csapatok kivonását nem követeljük, ezt nem vesszük bele. Ez 16-án elhangzott, azt mondtuk, hogy föl vállalljuk, hogy ezt nem terjesztjük elő. Aztán lesz, ami lesz. Megbeszéltük, hogy a Gönczöl Dezső mond egy bevezetőt. A Perbíró professzort megkértük, hogy ő legyen a levezető elnök.

És meg kell mondjam, hogy valamikor 18–19-én több barátom szólt, hogy te, ebből marha nagy baj lesz, úgy kirúgnak az egyetemről, mint a pinty. Mondtam: ha már egyszer elkezdted, ha már itt fölvetted a kolompot, azt rázni kell, nincs mese. Most már egy kicsit fatalista lett az ember, hogy hát lesz ami lesz, most már ezt végigcsináljuk. És hogy megértsetek, hogy az ember miért lehetett akkoriban fatalista, hát azt látta, hogy én elmegyek a dékánhoz és azt mondom, hogy dékán úr legyen kedves a 20-i nagygyűlésünkre jöjjön el levezető elnöknek. S ő nem azt mondja; hogy menj a

⁷ 18-as bizottság tagjait a jogi, a bölcsész, a természettudományi kar, a pedagógiai főiskola, az orvosi és a gyógyszerészkarok hallgatói kari gyűléseiken választották. Intézményenként három-három fő. A MEFESZ létrehozásában részt vettek a zenetanárképző hallgatói is. A „képzőnek” akkoriban nem volt főiskolai rangja, így került a diákkövetelések közé ezen kérdés is.

fenébe, hanem: „Gyerekek, ez megtiszteltetés számomra, természetesen ott leszek!” Elmegyünk a rektorhoz, meghívjuk: „Természetesen ott leszek!” Hát már elnézést: ha a rektor, és a dékán azt mondja, hogy én jó úton járok, és nem azt mondja, hogy ezt azonnal hagyd abba, akkor bármennyire az embernek a hátsó agyában benne van a sejtés, hogy itt valami gáz lesz, hát akkor is csinálja.

Két napig vitakoztunk, nem tudtunk megegyezni és annyit még mindenképp hozzá kell tenni, hogy még a Petőfi-kör küldöttje is lejött Pestről, akinek mondjuk, hogy nem Robikám⁸, erről szó sem lehet, mi nem közösködünk, akkor legalább menjünk föl tárgyalni Tánzos Gáborékkal. Jó, a nagygyűlés után fölmegyünk. Tehát tárgyalni hajlandók vagyunk, de beadni a derekunkat most már nem. Mi már megvárjuk a 20-i nagygyűlést. Ezzel fejeztük be 19-én.

B. M.: – *Mivel magyarázza az egyetem vezetésének ezt a fajta hozzáállását? Elképzelhető, hogy egy évvel ezelőtt ez teljesen másképp történt volna, máshogy reagáltak volna erre a szervezkedésre?*

K. T.: – Én azt gondolom – hangsúlyozom: utólag –, hogy akkor, '56 tavaszán a XX. kongresszus hírére, nemcsak Szegeden, hanem a kis falvakban is, az egész országban ugyanaz volt a hangulat, valamit vártak az emberek. Érezték, hogy itt valaminek be kell következnie. Azok, akiknek koruknál fogva kellő politikai tapasztalatuk volt, tisztességesek, becsületesek voltak és látták, hogy ez valóban a tömegek, a nép, az egyszerű ember akarata. Ez nem valami – három ember által kitalált – hülyeség vagy pizsokság; egyszerűen érzelmileg nem tudtak nem azonosulni vele. Látható, hogy jónak tartották azt, hogy az, ami 1956. október 19-én és 20-án

ebben az országban volt, azt meg kell változtatni. Nem úgy, hogy most szétlőjük a várost, nem úgy, hogy fegyvert ragadunk és nekimegyünk az orosz tankoknak, mert erről szó nem volt. Ezzel ők mélységesen egyetértettek és ha úgy tetszik, még – nem mondom, hogy az élére álltak, de – segítettek is ezt.

B. M.: – ...*És eljött a nagygyűlés napja...*

K. T.: – 20-án természetesen tele volt a terem, alig fértünk be, lógtak az ablakon, az ajtón, a lépcsőházban... Addigra már a Délmagyarországban is megjelent egy néhány soros kis közlemény, hogy itt valami történik. De csak úgy nagyon szőrmentén, azt hiszem, 18-án. Viszont lent volt a Magyar Rádió, hogy csinálnak riportot.⁹ Jó, csináljanak riportot. Az Auditorium Maximumban nemcsak a terem volt zsúfolásig, hanem állni nem lehetett. A folyosón végig álltak és az épület előtt is és a srácok kihangosították a nagygyűlést. Egy visszaemlékezőtől hallottam jóval később, hogy mikor már másfél órája rágódtunk a szervezeti szabályzat egyik-másik pontján, hogy most ezt hogyan fogalmazzuk meg, akkor morogtak, hogy hagyják már abba, mikor jönnek már a követelések. Magyarul, a tömeget istenigazából nem is a szervezet, meg a szervezeti szabályzat érdekelte, hanem: „Mikor mondja ki végre valaki hangosan azt, ami itt nekem belül van?” Ezt várták.

A nagygyűlés azzal kezdődött, hogy a Perbíró megnyitotta, üdvözölt. Nagyon sok

⁸ Bohó Róber, a Petőfi kör tagja, titkára. (Kiss Tamás közlése alapján.)

⁹ Pálfi Gyula főiskolai tanársegéd „közrejárta az illetékeseknél az iskolagyűlést [a Pedagógiai Főiskola – J. CS.] és a MEFESZ alakuló gyűléséről a Rádió felvételt készítsen. A Rádió csak a MEFESZ alakuló gyűlésére jött le és történt is felvétel.” (Októberi események összefoglaló értékelése a Szegedi Pedagógiai Főiskolán, október 18-i feljegyzés, 1957. IV. 1.)

oktató ott volt, a rektor, a dékán, professzorok. Az első sorokban ültek. Mi a Lejtényivel meg a Gönczöllel ott ültünk kint. És másfél-két órán keresztül megvitattuk a Szervezeti és Működési Szabályzatot, pontonként megszavaztattuk, majd egybe megszavaztatta a Perbíró professzor – természetesen ezt teljesen szabályosan kellett csinálni. Közben derült ki, hogy részint vannak ott küldöttek, talán két vidéki városból, illetőleg üdvözlő táviratokat hozott a postás és azt ott felolvastuk.¹⁰ (Feltehetően az a bizonyos 17-i felhívásunk csak megérkezett, mert 17-én hajnalban csináltuk, azt legkorábban 17-én adtuk fel és két nap múlva itt volt a válasz. Ez mostani viszonyok mellett is elég gyors forduló, az akkoriak mellett meg különösen. És ez újabb lendületet adott természetesen az egész dolognak.) Majd jöttek a követelések. A követeléseket én olvastam fel.

A tanulmányi követelések úgy voltak, hogy úgy van, igen, követeljük..., de nem voltak olyan jelentősek. Senkinek semmiféle hozzászólása nem volt, hogy most ez nem jó vagy ki kell egészíteni. Aztán jöttek a politikai követelések. És ahogy radikalizálódott a 18-ai bizottság által összeállított politikai követeléseknek a tartalma, úgy erősödött a tömeg tapsa és éljenzése. Azt, hogy Nagy Imrét és Lukács Györgyöt válasszák be a központi vezetőségbe, azt megtapsolták. Azt, hogy szabad, demokratikus választási rendszert követelünk, akkor majd szétszakadt a terem. Mint mondtam, a bizottság úgy döntött, hogy a szovjet csapatok kivonásáról szóló követelést, mely ezután következett, nem olvastam föl.

Túlértünk a listán. Akkor ki szól hozzá a követelésekhez? Talán az első hozzászóló bedobta március 15-ét, hogy legyen nemze-

ti ünnep. Ez valahogy kimaradt, megmondom őszintén nem tudom, miért maradt ki, szégyelltem is magam miatta. A következő hozzászóló nagy szerényen kezdte: Halász György negyedéves orvostanhallgató vagyok, én azt gondolom, hogy itt élnek, laknak tízezrével a szovjetek, küldjék őket haza. Megint majd leszakadt az egész terem. Mire a Perbíró professzor, mint levezető elnök és aki – nagyon tisztességes ember volt, én nagyon szerettem, becsültem – nyilván látta, hogy ez az a pont, ahol a gát elszakad. Addig még esetleg elmegy a hatalom, hogy jó, hát követeljétek, legfeljebb nem lesz belőle semmi, de hogy a szovjet elvtársakat, a szovjet csapatokat innen kivigyék, hát na ne, ez már forradalom! Szóval a professzor úr azt mondta, hogy ne dőljön be a hallgatóság az ilyen provokatív követeléseknek, mert ha ezt követelik, akkor az egészből nem lesz semmi. Ennek ellenére a hangulatot nem lehetett lecsillapítani. A végén senki nem mondta azt közülnk, hogy hát akkor ezt nem vesszük be. Úgy voltunk vele, hogy most már ha ez így elhangzott, egye fene, benne lesz a követelésekben.¹¹

Ezt így a másnapi Délmagyarország, aki leköszölte a követeléseinket nem írta bele. Csak azokat, amiket felolvastunk, meg azt hiszem, a március 15-ét. Miután 21-én most már személyesen küldtünk el Debrecenbe, Miskolcra, Pécsre a társaink közül, hogy vi-

¹¹ Részletek a tanulmányi követelésekből: 1. Az egyetemi ifjúság káderezését a párt augusztusban hozott értelmiségi határozatának szellemében végezzék, 2. A Szegedi Egyetem az egyetemi és főiskolai hallgatók sajtóorgánuma legyen, 3. A diákjóléti bizottságba küldendő tagokat a kari gyűlések válasszák, 4. Követeljük a szabad elvi viták rendezésének jogát, 7/a Külföldi utazások szervezése keletre és nyugatra, b) 50%-os utazási kedvezményt belföldi utazásokra, 8. Orosz nyelv fakultatívra tétele.

¹⁰ Budapesti Agrártudományi Egyetem, Műszaki Egyetem, Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola.

gytétek a Szervezeti Szabályzatot meg a követeléseinket, azokban bizony benne volt a szovjet csapatok kivonásának a követelése. Az is érthető, hogy 1956. október 21-én a Délmagyarország újságírója nem merete leírni az újságjába, hogy a szovjet csapatokat vonják ki.

Minden intő figyelmeztetés ellenére benne maradt és akkor a nagygyűlés után felmentünk a rektor szobájába. Azt mondta, hogy a legszükségesebb technikai feltételeket, hogy a szervezet működni tudjon, amennyi kell hozzá, azt biztosítja. Ott beszéltük meg, hogy az Abrudbányai meg az Ács elmege Pécsre, ki Debrecenbe megy, ki Miskolcra – még talán Veszprémbe is valaki –, és a Lejtényi meg én menjünk föl Pestre. Ennek megvolt a technikai háttere is, mert az előbb egy mondattal utaltam rá, hogy az a bizonyos Petőfi-körös küldött rábeszélte bennünket, hogy a Petőfi-kör vezetőivel tárgyaljunk erről a kérdéssről, és mi ketten azt mondtuk, hogy rendben van, tárgyalni lehet. Akkor mondta, hogy felvisz bennünket Pestre. Akkor mi meg megyünk Pestre, ott a mi helyünk. Úgy, hogy mi 20-án éjszaka azzal az autóval, amivel ők jártak, felmen-

tünk Pestre és ő is helyezett el a pesti közgáznak a diákotthonában, hogy valamikor találkozzunk, kicsit kipihenjük magunkat. És így következett el 21–22-e.

Említettem már, hogy 21-én – túl azon, hogy 17-én meg 18-án az írásbeli felhívást elküldtük – minden egyetemi központba elmentek a küldötteink, illetve én magam is. Vittük a szervezeti szabályzatot, a pontokba foglalt követeléseket, miután minden egyetemi központban pontosan a szegedi események hatására a minisztérium elrendelte, hogy ifjúsági gyűléseket kell tartani az egyetemi DISZ- és pártbizottságnak, és „fel kell világosítani” az ifjúságot a kialakult politikai helyzetről. Ezekre a gyűlésekre részint megérkeztek a mi küldötteink, másrészt ott voltak felhívásaink, és a korabeli dokumentumok, illetve az azóta ismertté vált tények bizonyítják, hogy minden egyes ilyen hivatalosan államilag, párt és DISZ által szervezett nagygyűlés fél óra múlva átalakult MEFESZ-gyűléssé.¹² Ők is – Sopronban, Pécsen, a Műegyetemen – csatlakoztak a szegedi egyetemistákhoz és ők is megalakították a maguk MEFESZ-szervezetét. Ez abból állt, hogy megszavazták: igen, akkor mi kiválunk a DISZ-ből és mi is MEFESZ-t alakítunk meg. Nyilván közfelkiáltással néhány embert vezetőnek is megválasztottak, illetve, – és ez talán még lényegesebb – ha ma valaki elolvassa, hogy 22-én Sopronban, Veszprémbe, Pécsen stb. milyen politikai követeléseket fogalmazott meg az egyetemi

Részletek a politikai követelésekből: 10. Állítsák felelősségre azokat, akik felelőssek az elmúlt időszak bűneiért. A tárgyalásoknak a legnagyobb nyilvánosság előtt kell lefolyni, 11. A tájékoztatás szabadságát, 12. Nagy Imrét és Lukács Györgyöt az MDP KV-be, 13. Bérügyi reformokat, 14. A halálbüntetés eltörlése politikai bűncselekményekben, 15. Szabad, demokratikus választási rendszert, 16. Az egyetemi ifjúság nagyobb részt kapjon az ország politikai és egyéb ügyeinek intézésében, 17. Március 15-e legyen nemzeti ünnep, 18. Az oroszokat távolítsák el az országból, 19. Töröljék el a parasztság kötelező beszolgáltatását, 20. Egyetemi autonómiát, 21. Az egyetemi hallgatóknak szuverén egyetemi polgárjogot.

¹² Az alakuló gyűlések időrendben: október 21. SOPRON (akkor Dimitrov téri Kollégium), VESZPRÉM; október 22. PÉCS, SOPRON (délután 3 óra, SOTEX Kultúrház), GÖDÖLLŐ (este 7-től éjfélig tartó ülésen), DEBRECEN (Benczúr utcai diákszálló), BUDAPEST (Műegyetem Hess András-téri kollégium, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola), október 23. MOSONMAGARÓVÁR (Mezőgazdasági Akadémia).

ifjúság, látja, hogy gyakorlatilag ugyanaz, mint a mi 20-i tizenegynéhány pontunk. Tartalmilag ugyanaz, kisebb variációkkal és átfogalmazásokkal.

21-én találkoztunk a Tánczos Gáborral, Hegedűs B. Andrással és néhány más vezetőjével a Petőfi-körnek. Akik megint csak azzal kezdték, hogy gyerekek, ezt hagyjátok abba, a DISZ-en belül majd ezek a problémák megoldódnak. Lejtényivel voltunk ott ketten, mondtuk, hogy kérem, erről szó sem lehet, mi nem ezt akarjuk, nem is kaptunk felhatalmazást, hogy erről tárgyaljunk. Kitértünk előle és érdekes volt, hogy a végére – egy-másfél órát beszélgettünk ott – az volt Tánczos Gábornak is a véleménye, hogy lehet, hogy nektek van igazatok. Egyértelmű volt, hogy a Petőfi-körnek, mint a párt

egyik értelmiségi vonulatának, eszébe nem jutott, hogy a társadalmi rendszert megváltoztassa, csak az, hogy megjavítsa. A mi követeléseink ennél sokkal radikálisabbak voltak, sokkal inkább száznyolcvan fokos fordulatot jelentettek. A másik pedig az, hogy nem is nagyon kellett keresni nekünk, hová menjünk, mert híre ment, hogy itt vannak a szegediek, és akkor jöttek értünk hatan-nyolcan különböző karokról, hogy ide is gyertek, mert mi is nagygyűlést tartunk, halljuk most élőszóban, hogy mi történt Szegeden. Jártunk a Közgázon, kint a gödöllői agráron – forró hangulatú gyűlések voltak – és 22-én a Műegyetemen is.

A műegyetemi gyűlés nagyon jellemző volt – általam nem ismert 6-8 egyetemista úgymond elrabolt, felültünk a villamosra és

Mit látunk ezen a nagyszerű riportfelvételen?

AZ EGYIK SZAVAZÁST ÁBRÁZOLJA. ERRŐL SZOKTAM AZT MONDANI, HOGY HA RENDESEN KI VAN NAGYÍTVÁ, AKKOR NAGYON JÓL LÁTSZIK, HOGY MILYEN LELKES MINDENKI. MINDENKI ÁTÉLI A NAGYSZERŰ HANGULATOT. NEMCSAK A KÉNYSZER HATÁSA ALATT SZAVAZ, HANEM LELKESEN ELFOGADJUK A JAVASLATOT – KÉPEK KISS TAMÁS ARCHÍVUMÁBÓL

mentünk a Műgyetemre. Este volt már és sötét folyosókon vittek a műgyetemi aulába bennünket, ott már folyt a nagygyűlés, mondták a szöveget. Valamelyik műgyetemista egyszerűen odalépett a mikrofonhoz: *Itt a szegedi küldött, engedjétek beszélni! A hatóság: Erről szó se lehet, nincs szükségünk rá! De, halljuk, halljuk, halljuk!...* – És akkor kicsit zavartan, teljes vadidegen környezetben elmondtam, hogy mit csináltunk Szegeden, hogy ez milyen szervezet, és elmondtam, azokat a követeléseket. Ez volt a dolgunk. Azért is emlékszem erre kevésbé, mert letartóztatásomat követően azokat a dolgokat igyekeztem elfelejteni, melyekről úgy gondoltam, hogy a hatóságnak nincs biztos tudomása. Erről nem tudtak, mert senki nem mondta ki a nevemet. A srácok se ismertek. A *szegedi*, az akárki lehetett. Ezért én gondosan elhallgattam azt, amennyire lehetett, hogy többek között a Műgyetemen is felszólaltam, csak aztán a rendszerváltást követően, amikor régi 56-osokkal összejöttünk, akkor meséltek, hogy emlékszem-e rá, hogy ott álltam az oszlopnál. Válaszoltam: semmire sem emlékszem.

Addig a párt- meg a DISZ-titkár mondta a magáét, a hallgatók meg morogtak, hogy beszélnek itt hülyeségeket. Mi úgy egy kicsit átszakítottuk a gátat, azaz csak megpiszkáltuk, átszakadt az magától. Mindenképpen gyűjtő hatása volt annak, hogy ezeken a gyűléseken felszólaltunk. Amennyire én tudom, Pécsen ugyanez volt a helyzet. Volt egy újság, a *Hétfői Hírlap*, csak hétfőnként jelent meg. Szerkesztője itt volt a mi 20-i nagygyűlésünkön, és egy hangulatos, lelkesítő cikket írt. Nem követelte a szovjet csapatok kivonását, de a hangulatot jól viszszaadta. Nyilván ezt olvasták minden egyetemen, mert akkor még újságolvasó nép volt az egyetemi ifjúság. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 22-én minden egyetemen egységesen azt a megoldást választották, hogy kilépnek a DISZ-ből, és felvállalják ezeket a politikai

követeléseket is. Sőt, 22-én már csak politikai követelésekről volt szó. Elfelejtődött, hogy tanulmányi követelésekkel indult.

22-én és 23-án a Lejtényivel elhívtak bennünket a DISZ Központi Bizottságába. A DISZ központi bizottságának titkára, mint kiderült, 20-án Szegeden volt, inkognitóban. Próbáltak bennünket meggyőzni, hogy gyerekek, ez így nem lesz jó. Az volt a kérésük, hogy járuljunk hozzá ahhoz, hogy még egyszer tartsanak az egyetemeken választásokat, de tényleg titkos választásokat. Senki nem jelöl senkit, nem a DISZ-bizottság fog jelölni, nem a pártbizottságból fognak jelölni. Ezek jöjjenek össze Pesten és az ország összes egyetemi hallgatója együtt most már döntsön a további út felől. Erre mi azt mondtuk, hogy ez talán járható út, mert ha valóban itt nem kijelölés alapján érkeznek fel Pestre a küldöttek, akkor az történik, amit mi vártunk. A szándék az volt, és ebben tulajdonképpen itthon is partnerek voltak, hogy legalábbisabbá kell tenni ezt az egész folyamatot. Azért érezhető, hogy mai fogalmak szerint ez inkább egy fölbuzdulás volt.

A hallgatóság csatlakozása egy emberként történt. Tehát egy ilyen közakaratan nyilvánultak meg, hogy igen, nekik is ez kell. Ez a bizonyos MEFESZ szó, mint egy új szervezet, egy új jelszó jelent meg, ennek volt abban az időben egy kifejezetten jelentős hatása. Ez volt az a szervezet az azt megelőző nyolc évben először, amelyiket nem a központi hatalom hozott létre, mint ifjúsági szervezetet (mint például a DISZ, a Petőfi-kör, a József Attila-kör), hanem egy spontán alulról jövő dolog, amit magunk alakítottunk ki és mi magunk találtuk ki, hogy ezt hogyan is csináljuk.

Ezután következett 23-a! Akkor még délelőtt fent voltunk, már leszóltam telefonon, hogy a Tóth Imre is jöjjön föl, mert már nem győzzük a meghívásokat teljesíteni, mindenki a szegedieket akarta hallani. Megbeszéltük, hogy 23-án találkozunk. Ta-

lálkoztunk is később. Amikor jött a tüntetés híre, természetesen elmentünk, de akkor már – meg kell mondjam – kettesben maradtunk a Lejtényivel. Pesten jóformán nem ismertünk senkit. Akkor már nem velünk törődtek, mindenki a tüntetéssel volt elfoglalva. 23-án délután már nem a ME-FESZ volt a zászlóra tűzve. Annyi szerencsénk volt, hogy akkor a Petőfi-kör megint megpróbálta kicsit moderálni a hangulatot, és szerzett egy hangszórós kocsit és a jelszavakat, hogy: „Varsó”, meg „Lengyelbarátság”, meg „Demokráciát!”, meg „Nagy Imrét a vezetésbe!” – de nem a szovjet csapatok kivonását – súlykolta a tömeg felé. Mi felismertük a hangszórós kocsin a Hege-dűs B. Andrást, akikkel az előző nap tárgyaltunk, és felkapaszkodtunk erre a hangszórós kocsira, és így vonultunk egy darabig a tüntetésre. Ennek lett is egy olyan eredménye, hogy az 1957-es nyomozati eljárás során volt olyan kedves az egyik szegedi egyetemi DISZ-vezető, aki tanúvallomásaiban határozottan állította, hogy Kiss Tamás volt az, aki a 23-i tüntetésen a jelszavakkal felingerelte a tömeget. Eszem ágában nem volt felingerelni a tömeget.

Részt vettünk a tüntetésen, elmentünk a Bem térre, Kossuth térre, onnan a Rádióhoz. A kapuig nem jutottunk el, a Múzeumkertben hullámozottunk a tömeggel, este 8-9 órakor, amikor már megkezdődött a lövöldözés, harckocsikkal, felborított villamosokkal. Úgy éjfélig, éjfél utánig voltunk együtt. Akkor Tóth Imre volt velem, mert közben a Lejtényivel valahogy elsodródtunk. Én elmentem arra a helyre, ahol telefonon megbeszéltem Imrével a randevút. Este 8-kor el kellett indulnom, ahogy megbeszéltük. Közben az Andrist elvesztettem, és azóta sem találtuk meg, állítólag egyszer még visszajött Szegedre, de én akkor láttam utoljára. Éjszaka valamikor visszamentünk a kollégiumba, ott volt a szállásunk. Napokig nem tudtunk visszajönni Szegedre. Közben elkezdték szer-

vezni az egyetemi nemzetőrséget. Nemzetőrök lettünk, fegyvert kaptunk.

Két vagy három napig nemzetőrök voltunk. Aztán mondtuk, hogy most már menjünk Szegedre, nekünk itt nincs keresnivalónk. Teherautóval jöttünk először Bajára, aztán Bajáról Szegedre. Itt Tóth Imrével együtt megint nemzetőrök lettünk, kint voltunk az öthalmi laktanyában. Akkor ávós laktanya volt, de amikor mi kimentünk már nem voltak ott az ávósok, már csak őrzés volt a feladatunk, ne hordják szét illetéktelen emberek az otthagyt csomagokat, fegyvereket. Ez gyakorlatilag úgy történt, hogy a Perbír József prof – akit később itt, Szegeden 26-án, 27-én választottak meg a forradalmi bizottság elnökének –, megkérte oktatótársát, a katonai tanszéken tanító, azt hiszem hadnagyi rangú *Lazúr Barnát*, hogy vállalja el a nemzetőrség parancsnokságát. Lazúr Barna túl azon, hogy a munkások, értelmiségiek és hát a városi polgárok jelentkeztek a nemzetőrségbe,¹³ természetesnek tartotta, hogy egyetemi zászlóaljat is szervez, önként jelentkezővel, aki akar jönni nemzetőrnek, ide jöjjön, itt kap egy igazolványt, kap egy géppisztolyt, hozzá tárat, lőszert meg feladatot. De ettől kezdve feladatod volt, és azt csinálod, amit a parancsnokod mond. Így szervezték. Ahogy én visszaemlékszem, egy olyan 150-200 fős egyetemi zászlóalj jött így létre. Ennek volt egy kis egysége az, ahol én voltam, akikkel aztán kimentünk Óthalomra. Olyan húszan voltunk körülbelül. November negyedikéig, ötödikéig ott voltunk kint mint fegyveres nemzetőrök.

(Az interjú teljes terjedelmében megjelenik a *Belvedere Szemtanú* című kötetében.)

¹³ A nemzetőrség elfoglalta az öthalmi ÁVH-laktanyát, szétszortották az ott talált fegyvereket. Az október 30-án megalakult katonatanács megkezdte az ÁVH-sok letartóztatását. (56-os Intézet adatbankja, 3682)

CSONKARÉTI KÁROLY

Hadak útján

Fejezetek a cs. és kir. haditengerészet tengerészeti repülésének történetéből

A császári és királyi haditengerészet történetének külön fejezete a flotta tengerészeti repülése. A haditengerészet már 1911-ben szerzett első vízi repülőgépre, – neveztek hidroplánnak, csónak alakú teste miatt csónakrepülőnek is, – amelyet 1912-ben vett hivatalosan állományába a hajóhad. A világháború kitöréséig az időközben pilótavizsgát szerzett tisztek huszonnégy repülőgép beszerzésére bírták rá a parancsnokot, melyek közül a háború kitörésekor csak tizenegy példány maradt bevezethető állapotban. A tengerészpilóták a Bécs-Floridsdorfban működő Lohner Jakab és Társa Repülőgép- és Karosszériagyár gépeit találták a legjobbnak, melyek különbek voltak a Curtiss, Nicuport vagy Caproni gépeknél.

A háború kitörése után felgyorsult a Lohner-gépek gyártása Ausztriában, valamint a megszerzett szabadság alapján Magyarországon, az Első Magyar Repülőgépgyár albertfalvai telephelyű üzemében, amelyet Weiss Manfréd és a Ganz-Danubius gyár alapított 1914-ben. A magyar gyár – épületei ma is állnak, – 1915 februárjában kapta a haditengerészettől az első megrendelést, s ettől kezdve a háború végéig folyamatosan szállított. Az eredeti felderítőgépeken kívül vadász, bombázó és torpedóvetésre alkalmas gépek kerültek ki a gyárakból.

A flotta összesen 857 gépet rendelt, amelyből leszállítottak 27 darab régi és kísérleti, valamint 570 új típust, tehát hadrendbe állítottak összesen 597 darabot. Ebből a magyar repülőgépgyár 269 gépet készített, többet, mint bármelyik osztrák gyár. A magyar ipar gyártotta a tengerészeti repülés gépparkjának 45 százalékát. A gépparkból a háború végén 268 gép állt

bevetésre készen. A háború alatt nyolcvanhat kellett kicselezni, a többi harcban vagy szerencsétlenségben pusztult el. Az osztrák-magyar tengerészeti repülőgépek kiváló minőségét a magyar gyárban Ernst Heinkel, a többiben Ferdinand Porsche és Otto Hieronimus konstruktőrök garantálták.

A pilótavizsgával rendelkező tengerésztisztek és altisztek, valamint a gépek számának gyarapodásával növelték a repülőállományok és támaszpontok számát, hogy a saját partszakaszt és a vállalkozásra kifutó hajókat a levegőből is biztosíthassák. A flotta a következő helyeken tartott repülőgép-állományokat (vízi repülőtereket, hangárokat és szerelőműhelyeket) a létesítés évszámával:

Póla, St. Catharina-sziget – 1911; Cosada, repülőiskola – 1912; Cattarói-öböl, Kumbor, Sebenico – 1914; Trieszt, Keszthely – a Magyarországon gyártott gépek átvételére, – 1915; Póla, Puntisella, Parenzo – 1916; Odessza, – 1918.

Támaszpontok, szerelőműhely nélkül, ideiglenes kis hangárral:

Trapano – 1915; Vallegrande – 1915; Lagosta – 1915; Ivanko – 1915; Durazzo – 1916; Rogosniza – 1916; Curzola – 1916; Lussin, – 1916; Fiume – 1916; Gravosa – 1917; Sette Castelli – 1917; Zára – 1917.

A tengerészrepülőök értékes szolgálatot tettek az aknazárak felfedezésével, mert a tiszta vizű Adriában több méteres mélységben fekvő aknamezők a magasból is jól látszottak. Számptalan légicsata és az önfeláldozásig menő bajtársiasság öregbítette hírnevet. Ők voltak az elsők – minden nemzet repülői közül! – akik bombával elsüllyesztettek egy víz alatt menetelő ellenséges tenger-alattjárót 1916. szeptember 15-én.

E nap reggelén Durazzóból Kumborba tartva az L132 jelű tengerészeti vízirepülőgép megfigyelője, Max Sewera fregatthadnagy vízfelszín alatt Cattaro felé igyekvő naszádot pillantott meg. A Cattarói-öböl bejáratát őrző Punta d'Ostro erődjétől tíz mérföldre délnyugatra voltak. Kumborban leszállva a gép pilótája, Konyovics Demeter sorhajóhadnagy, a kumbori támaszpont parancsnoka jelentette a tengeralattjárót a cirkálóflotta parancsnokságon, ahol közölték, hogy az csak ellenséges búvárhajó lehet. Parancsot kapott a megsemmisítésére. Konyovics riasztotta az L135 jelű repülőgépet, amelynek Walter Zelezny fregatthadnagy volt a pilótája, s báró Otto Klimburg fregatthadnagy a megfigyelője. Velük azonnal startolt. A gépeken 2-2 darab 50 kilós vízalatti és 4-4 darab kisebb bomba volt. A nagy bombákat úgy állították be, hogy tíz méteres mélységben robbanjanak.

Félórai repülés után Klimburg látta meg először a víz alatt haladó naszádot. Zelezny 200 méterre ereszkedett, hosszában elrepült felette. Ugyanekkor Klimburg kioldotta mindkét víz alatti bombáját. Mindegyik a tengeralattjáró bal oldalán, az orr és a far magasságában robbant. A tengeralattjáró mélyebbre merült, de olajfoltok maradtak utána. A repülők úgy gondolták, hogy legfeljebb könnyebben sérült. Azonban hatalmas örvényt kavarva a tengeralattjáró a felszínre tört. Az L135 mélyrepüléssel föléje szállt, hogy megállapítsa sérüléseinek mértékét. Ekkor felnyílt a tengeralattjáró fedélzeti nyílása, tengerészek ugráltak ki rajta, a fedélzeti géppuskát az állványára erősítették, és hevesen löni kezdtek. Az L135 a kisebb bombái közül ledobott egyet, amelynek robbanása besodort néhány embert a vízbe. A búvárnaszád tisztje azonban a géppuskánál maradt, és tovább lőtt. Csak-hogy – mint később kitudódott –, ez a kisebbik bomba megadta a kegyelemdöfést. Többé nem lehetett a felszínen tartani,

lassan süllyedni kezdett. A legénység sorban előbújt, és a tengerbe vetették magukat. Mindez egyértelműen mutatta, hogy sikerült, ami másnak még soha: elsüllyesztettek egy víz alatt menetelő tengeralattjárót.

Konyovics ezután leszállt az úszók közepén, a géppuska is kénytelen volt elhallgatni. A másik repülőgép is leszállt, s a két vízi repülőgép négy tisztje megkezdte az elsüllyesztett tengeralattjáró, a francia *Foucault* személyzetének mentését. Sikerült mind a 25 tengerészt és két tisztjüket biztonságba helyezniük, egyeseket már a vízbefulladás előtti utolsó pillanatokban. A két francia tisztet a két megfigyelő az ölébe vette, a legénység a gépek törzsébe, szárnyaiba, úszóiba kapaszkodott. A repülőgépek azonban ilyen túlterhelve nem tudtak a levegőbe emelkedni, ezért a hullámokon bukdácsolva mentek Cattaro felé. Megjegyzendő, hogy a *Foucault* parancsnoka, Devin sorhajóhadnagy és második tisztje – ő tüzelt a géppuskával –, addig nem fogadott el semmilyen segítséget, amíg embereiket nem tudták biztos helyen. Közben összetalálkoztak a riasztott 100 M torpedónaszáddal, amely átvette a francia legénységet. A repülők csak a tengeralattjáró parancsnokát és második tisztjét vitték magukkal (az ölükben) Kumborba. A háború után a zombori Konyovics Demeter sorhajóhadnagyot példamutatóan humánus magatartásáért a francia haditengerészet kitüntetésben részesítette.

Jellemző volt az az akció, amely 1916. június 12-én, pünkösd hétfőjének hajnalán játszódott le, amikor néhány olasz hajó benyomult Parenzo kikötőjébe, hogy felderítsék az épülő tengerészeti repülőállomást. A parti ütegek csak későn kezdték löni a már távolodó olaszokat. A repülőállomás parancsnoka, Zsögödi Grosschmid István fregatthadnagy erre az ágyúdörejre ébredt fel, s lakásának erkélyéről látta az eseményt. Csak három gép állomásozott az épülő támaszponton. Grosschmid riadóztatott, s úgy

ahogyan volt, hálóöltözetben ugrott be gépébe. Elsőként az L111 startolt. Pilótája Schachinger Imre repülőmester, megfigyelője báró Franz von Doblhoff tengerészcadét volt. Őket követte Grosschmid és Dreywurst tengerésszázlós, majd 5 óra 15 perckor az L115-el Molnár János repülőmester-pilóta és Oscar Gayer sorhajóhadnagy, megfigyelő. A szükséges magasság elérésekor ráfordultak a hajókra. Grosschmid a *Zeffiro* rombolóra két bombát dobott, az egyik eltalálta az orrán a légvédelmi ágyút, amelyet a tengerbe vetett. A repülők kilőtték minden géppuskahevederüket a rombolóra és két kísérő naszádjára. Ám az olaszok sem hagyták magukat. Az L116 törzsét és szárnyait is találatok érték, a szárnyvászón foszlányokban csüngött a kilépőélen, vissza kellett fordulni, hogy kijavítgassa a sérüléseket, s löszert, valamint üzemanyagot vegyen fel. Ezt követően a hajók után credt, kétszer négy bombát dobott rájuk. A hajók hevesen védekeztek, egy lövedék elvágta az egyik merevítő huzalt, amely visszacsapódva úgy mellbe vágta Grosschmidot, hogy az a fájdalomtól másodpercekre eszméletét veszítette. Molnárék is többször fordultak, s több találatot értek el az olasz hajókon. S míg a repülők sértetlenek maradtak, gépeik viszonylag épen tértek haza, addig a *Zeffirón* öten elestek, 11 matróz pedig megsebesült.

A cs. és kir. tengerészeti repülőkről szólva, nem szabad elfeledkezni a legeredményesebb tengerészeti repülőőről, Gottfried Banfield sorhajóhadnagyról. Ugyancsak 1916-ban, június 23-án este jelentették a megfigyelők, hogy ellenséges repülőgép közeledik Trieszt felé. Banfield az L16-tal startolt és nagy csatában legyőzte a francia FBA12 jelű gépet, amely kényszerleszállást hajtott végre. Amikor Banfield mellé ereszkedett, hogy kimentse a gép legénységét, a pilóta – Vangois fregatthadnagy – pisztolyából lövöldözve védekezett az utolsó tölté-

nyig, s csak azután adta meg magát. (Vajon mit hallhatott a bánásmódról?) Megfigyelője már a légi harcban halálos sebet kapott. Banfield másnap is lelőtt egy gépet Grádónál.

Augusztus 1-jén több olasz repülőraj támadta Fiumét. Banfield az L16-al hátulról rontott rá a tizennégy Caproniból álló kötelékre, amelyből kettőt azonnal kilőtt. A Quarnero fölött megtámadott még két gépet. Az egyik visszafordult, a másik leszállt a fiumei gyakorlótéren. Ekkor látták, hogy az olasz repülők acél mellvértet viselnek.

Egy évvel később a sikeres vadászpilóta, Banfield sorhajóhadnagy, 1917. augusztus 17-én átvehette az uralkodótól a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, s az ezzel járó bárói címet. Ő az egyetlen cs. és kir. tengerészeti repülő, aki ezt a legmagasabb katonai kitüntetést elnyerte.

A továbbiakban azokról a viszontagságokról szólnunk, amelyeket a tengerészeti repülők az 1915-ös esztendőben átéltek, annak ellenére, hogy gépeik a maguk idejében a legkorszerűbbek voltak. 1915. június 1-jén a kumbori támaszpontból, négy gép startolt Brindisi bombázására. A város fölé azonban csak Mikuleczky Ferenc sorhajóhadnagy jutott el az M39-el, ahol az olajtárolyokat bombázta, majd hazatért. Az L32 és az L43 a hajnali sötétségben és a felhők között eltévedt és Monopoli felé repült, s egy cirkálót bombáztak, mely erős elhárító tűzzel fogadta őket. Ezután az L45 a vasútvonal fölött repülve Mola, Bari és Trani állomásaira dobott bombákat. Az L32 továbbra is a cirkálót támadta, majd bombái fogytán, hazaindult. Hatvan mérföldre Kumbortól leállt a motor, s Hugó Ockermüller sorhajóhadnagy kényszerleszállást végzett. Amikor Ockermüller megkísérelte újraindítani a motort, az kigyuladt, és lángba borította a gépet. Ockermüller és megfigyelője, Poljanec Alajos sorhajóhadnagy kénytelen volt a vízbe vetni

magát. Reménytelenné vált helyzetükben egyszer csak megjelent a hazafelé tartó L43, Maglics Szilárd és Wollemann István sorhajóhadnagyk melléjük ereszkedtek, s felvették őket. Indításnál azonban eltört az L43 kézi indítója. Wollemann ekkor megpörgette a légsavart, majd a vízbe ugrott. A gép visszakanyarodott érte, és négyesben tértek vissza Kumborba, míg az égő L32-es elsüllyedt.

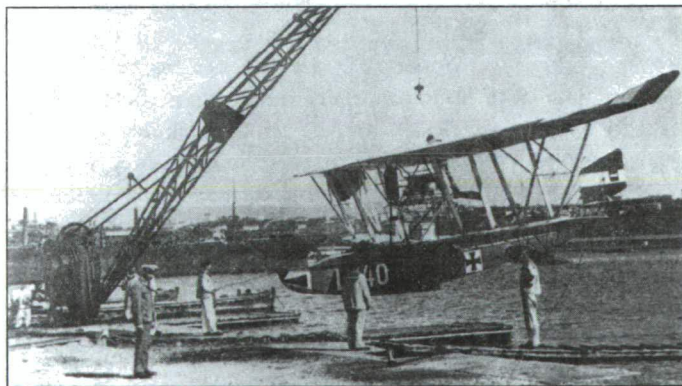
Az L41 – pilótája Mindszenty Árpád fregatthadnagy, megfigyelője Wiktorin Hugó sorhajóhadnagy –, visszatérőben a Pelagosa-sziget közelében volt kénytelen a vízre szállni, mert ennek is leállt a motorja. Miután nem lehetett újból beindítani, a két tiszt elhatározta, hogy nem várják tétlenül, amíg valaki rájuk akad. Magas színvonalú kiképzésüknek köszönhetően sikerült nekik a hordszárnyak vásznából vitorlát eszközölni, s azt a szárnyak közé feszítve, elkezdtek a közepes erősségű szélben a 130-140 mérföldnyire fekvő kumbori bázis felé hajózni. A hullámok egyre nagyobbak lettek, s a két férfiúnak keményen kellett küzdenie, hogy el ne borítsák őket, s az irányt is tartani tudják.

Miután az L41 a délelőtti folyamán nem érkezett haza, két tengeralattjárót indítottak el keresésükre, de azok a következő napig

sem bukkantak rájuk. Akkor Mikuleczky szállt fel gépével, de ő sem akadt a nyomukra. Az L41 két tisztje ekkor már második napja bukdácsolt „repülő csónakján”. Leginkább a szomjúság gyötörte őket, s ezért elkezdtek inni a motor hűtővizét. Éjszaka több ellenséges torpedóromboló húzott el a közelükben, de azok sem fedezték fel a vitorlázó repülőket. 1915. június 3-án kezdtek elveszíteni a reményüket, hiszen már 60 órája küszködtek fennmaradásukért, amikor alkonyatkor rájuk bukkant a görög *Stephanie* szállítógőzös, és fedélzetére vette a kimerült tiszteket. Meledán kihajózta őket, onnan Gravosán át jutottak vissza a partmenti hajójáráttal Kumborba, ahol már elveszetteknek hitték őket.

1915. június 21-e volt az a nap, amikor Gottfried Banfield a trieszti támaszpontjáról felszállva lelőtt egy megfigyelő ballont, géppuskatűzet zúdított egy menetelő olasz csapatra, lőtte a Sdobba-üteget, és a repülés történetében először felfedezett San Giovanninál egy ellenséges aknamezőt, pedig az két méterre lebegett a víz színe alatt. Ettől kezdve a repülőeknek az aknamezők felderítése is feladatává vált.

1915. június 27-én kísértetiesen hasonló eset történt, mint néhány héttel korábban Mindszentyékkel. Ezúttal az L43-as motorja állt le Brindisi bombázásából hazatérőben félúton. Maglics és Wollemann fregatthadnagyk éjfél körül szálltak le, ők is vitorlássá alakították repülőgépüket, s keményen küzdöttek az elemekkel, közben ugyanis viharossá erősödött a szél. Repülő nem indulhatott a keresésükre, ismét az U4 tengeralattjáró futott ki, s ezúttal eredményes volt a kutatás. 28-án a déli órákban fedélzetére vette a repülőket, vontá-

A TRIESZTI REPÜLŐÁLLOMÁSON DARUVAL EMELTÉK KI A GÉPET A VÍZBŐL

ba vette a gépmadarat, s befutott Kumborba. Amint a példák mutatják, bizony még sok baj volt a motorokkal, pedig a Lohner-gépek jobbak voltak a többinél. Az első légszátát 1915. július 7-én vívta Banfield egy olasz egyfedelű Nieupoort-géppel, s ezzel új fejezetet nyitott a tengerészeti repülőök történetében. 1915. július 17-én három gép emelkedett a magasba a kumbori repülőgép-állomásról: az L43 (Maglics, Wollemann), az L45 (Mikuleczky, Poljanec), és az L49 (Herzberg, Kunsti). Bari és Barletta fölé repültek, s az erős elhárítás ellenére 800 méter magasból 50 kilogrammos bombákat dobtak a pályaudvarra, valamint behajózó csapat- és hadianyag szállítmányokra.

Visszatérőben az L49-nek az olasz parttól öt mérföldre leállt a motorja. Mikuleczky melléje ereszkedett, s megállapították, hogy a benzintartályt lövés érte, és elfolyt az üzemanyag. Miután a part felől olasz motorcsónakok közeledtek, kiverték az L49 fencét, kilyukasztották a szárnyak alatti úszókat, majd Kunsti és Herzberg felkapaszkodott az L45-re. A saját partoktól tizenhat mérföldnyire az L45-nek is leállt a motorja. A cattarói megfigyelő állomásról azonban észrevették őket, s egy torpedónaszád kifutott értük.

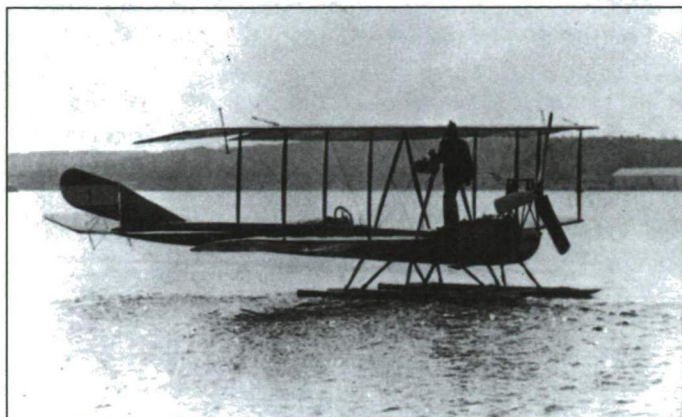
Az L43 Bari bombázása után Barletta felé repült, de a cél előtt annyira lecsökkent az olajnyomása, hogy le kellett szállnia. Amikor Maglics fregatthadnagy meggyőződött arról, hogy a motort képtelen megjavítani, a part felől közelükbe érkező olasz pénzügyőr motorost meglátva, jelzőpisztolyukkal felgyújtották gépüket, s a vízben úszkálva várták az olaszokat.

* * *

A hadiflotta tengerészeti repülőökkel összehangolt támadása július 26–27-én indult. A Sebenicában horgonyzó *Helgoland* és *Saida* gyorscirkálókon kívül a Polában állomásozó másik két gyorscirkáló is támadásra

indult: a július 26-án este kifutó *Novarát* és az *Admiral Spaunt* a *Scharfschütze* és *Uskoke* rombolók, a 75t, a 76t és a 79t naszádok kísérték. Az Admiral Spaun az Uskokéval és a 76 t-vel Fano felé tért le, míg a többiek egyenesen Anconának tartottak. Az Admiral Spaun-csoport lőtte a fanói állomást, mozdonyokat és vasúti kocsikat semmisített meg, vagy gyújtott fel, továbbá megrongált két hidat.

A Novara-csoport húsz mérföldre Anconától, hajnali két órakor megállt. A Novara két nagyobb csónakot (jollét) bocsátott vízre, tele benzinnel, bombával, hogy az ugyancsak Anconát bombázni szándékozó csónakrepülőgépeknek ne kelljen visszarepülniük az első támadás után Pólába, hanem a közelben, a csónakokról egészíthessék ki készleteiket. A csónakok őrzésére a 79t maradt vissza. Ezután a csoport folytatta útját Ancona felé, ahol 4 óra 30 perckor – rövid várakozás után – lőni kezdték a vasúti hidat, a viaduktot és egy raktárt. Ezután, párhuzamosan a parttal, tovább mentek Senigaglia felé, ahol ugyancsak hasonló célpontokat lőttek. Fanónál találkoztak az Admiral Spaun-csoporttal, majd visszatértek oda, ahol a csónakokat hagyták. Addigra már a repülőök is elvégezték feladatukat. Az L5 (Fontaine, Ulmanky), az L46 (Ockermüller, Augustin), az L42 (?) és az L47 (Banfield, Stróbl) startját ugyanis úgy időzítették, hogy éppen akkorra érjenek Ancona fölé, amikor a hajók már befejezték a tüzelést, s mialatt bombázzák a különböző, elsősorban vasúti célpontokat, megfigyelhetik az okozott károkat is. Sokkal gyorsabbak lévén, mint a hajók, többször is elrepülhetnek úszó raktárukhöz, és volt olyan gép, amely háromszor fordult a két csónak és Ancona között (Banfield). A csónakrepülőök közül az L42 motorjának eltört a dugattyúja, ezért még Ancona felé menet leszállt, s később a Streiter romboló vontatta Pólába. A rajtaütés nagy károkat okozott Pesarótól

AZ ELSŐ VÍZIREPÜLŐGÉPEK EGYIKE 1912-BEN

A szeptember 1-jén, Triesztből felszálló L46 (Banfield, Stróbl) a Sbodda-torokolathoz repült, hogy felderítse, mi történt azzal a tengeralattjáróval, amelyre három nappal korábban négy bombát dobott, s nyomában olajfoltok jelentek meg a tenger felszínén. A tengeralattjárónak nem volt nyoma, s ma sem tudjuk, melyik lehetett, de valószínűleg megsérült. Egyes források szerint az olasz *Nautilus* el is süllyedt. Erre vall, hogy ezen a

Anconáig. Például egy olajtank, amelyet az L46 gyújtóbombája telibe talált, úgy égett, hogy harminc mérföldről is látni lehetett.

A továbbiakban röviden, naplószerűen mutatjuk be a trieszti és pólai repülőállomás tevékenységét júliusban és augusztusban.

Július 1.: az L54 (Prebenda, Metzler György tengerészcadét) bombázta a Sbodda-üteget. *Július 4.*: az L46 (Klázing, Fritsch) bombázta San Pietro ütegeit, felderítés Velence fölött. *Július 7.*: az L47 (Banfield, Stróbl) Nogarát bombázta. Légiharc. *Július 8.*: az L47 bombázta a Sdobba-ütegeket, az L42 (Babics, Friedrich Marchesani fregatthadnagy) Velencét. *Július 10.*: L46 (Banfield, Stróbl), felderítés, majd bombázás Sdobbára. *Július 11.*: az L47 (Banfield, Anasipoli repülőmester) támadta Gradót stb.

1915 kora őszen, Pelagosa kiürítése után, az Adrián lanyhult a harci tevékenység. A csatahajók egyáltalán nem mozogtak, a páncélos cirkálók is horgonyaikon pihentek, s a cirkálók, rombolók sem mozdultak ki hetekig támaszpontjaikról. Ebben az időszakban – szeptember, október, november – a háború terhe a kis egységek (torpedónaszádok, tengeralattjárók, repülők) tengerészeinek vállát nyomta, mind az olasz-francia, mind az osztrák-magyar oldalon.

helyen egy olasz torpedónaszád tartózkodott, amelyre Banfieldék bombát dobtak. Közben ellenséges repülőgépek jelentek meg, s 2 óra 15 percen át tartó heves légicsata fejlődött ki az L46 és három olasz gép között. Szeptember 2-án és 5-én újabb felderítő útra indult az L46, másodszor az L50 (Klázing, Marchesani) kíséretében. Ugyanezen a napon (szeptember 5.) szállt fel Pólából az M31 (Ockermüller, Hell) és az L48 a Pó-torokolathoz. Az elhárító tűzben az L48 súlyosan megsérült, kényszerleszállást kellett végrehajtania. Személyzete, Wiktorin sorhajóhadnagy és Augustin fregatthadnagy olasz fogságba esett, torpedónaszádok halászták ki őket a vízből. Másnap Triesztből az L50 és az L47, Pólából az M31, az L51, az L52, az L54 és az L55 indult keresésükre, természetesen hasztalanul, mert a két tiszt akkor már fogságban volt. Szeptember 6-án az L50 (Mikuleczky) Pelagosát figyelte meg, s 9-én szintén.

Szeptember 8-án és 9-én az L47 és az L50 voltak felderítő úton a front körül, 12-én Pólából az E38 (Fontaine, Herzberg Kurt fregatthadnagy), az E39 (Freiberger Viktor tengerészcadét, Stenta Hugó sorhajóhadnagy), az E35 (Roschitz, Walter Hell sorhajóhadnagy) ellenséges aknamezők után

kutattak. Szeptember 14-én az E38 Cosada mellett lezuhant, a gép összetört, Freiburger azonban ép bőrrel megúszta, az L52 és az L54 aknamezők után kutatott. A trieszti állomásról az L47 szállt föl ezen a napon aknamezőt keresni, másnap az L46-tal (Klázing) és az L47 támadott olasz csapatokat és ütegállásokat, 18-án ismét ez a két gép indult támadásra, az L47-en mindig Banfield és Strobl ült.

Pólából szeptember 15-én az M31 (Minarelli, Bak Emánuel sorhajóhadnagy) keregett aknamezőket. Szeptember 18-án az E33 iskolarepülés közben lezuhant, a pilóta (Max Herzberg sorhajókapitány) súlyos sérüléseket szenvedett. Szeptember 23-án az L60 (Minarelli) Sebenico felé repülve kényszerleszállást végzett motorhavária miatt, 24-én az M31 az Isztriai-félsziget fölött végzett felderítést, 29-én az L47 a Tagliamentoig figyelte az olaszok mozgását. A cattarói Kumborról csak egyetlen felszállás volt: Mikuleczky Ferenc sorhajóhadnagy repült az L45-tel Pólába.

Október 1-24-e között Triesztból tizenhat felszállás volt harcfeleladdal. Az L42 – fedélzetén legtöbbször Drakulics István sorhajóhadnaggal és Wilhelm Pacher fregattnaggal – az olasz fronton (a Piavenál is) támadott, egyszer Velencét bombázta (öt felszállás). Az L46 ötször járt Olaszország és a front fölött, s 24-én ez a gép is bombázta Velencét. Fedélzetén Klázing, Gyukics és egyszer Drakulics volt. Az L48 (Klázing) egyszer járt Caorle fölött. Az L50 (Klázing, Gyukics) kétszer bombázta a Tagliamento menti olasz állásokat, és egyszer vívott légi harcot az L42-vel közösen a trieszti repülőállomást támadó ellenséges repülőekkel, ekkor Klázing mögött Navratil ült. Az M31 (Mikuleczky, Bak) 17-én Anconát és a Pó-torkolatot támadta. Az L47 pedig (Drakulics, Pacher) Buso fölött járt.

Kumborból 14-én indult felderítésre a

Drin-öböl fölé az L58 (Herzberg fregattnaggal és Kunsti), majd ugyanoda 20-án az L60.

Pólából október 24-én nyolc gép startolt, s összehangolt légitámadást vezettek Velence ellen. Menet közben csatlakozott hozzájuk a Triesztból felszálló, már említett L42 és L46. Pólából a következők indultak: az L61 (Mikuleczky, Kunsti), az L59 (Marchesani, Babics), az L51 (Molnár, Dyrna), az L64 (Banfield, Boykow) és az L65 (Ockermüller, Strobl). Bombázták a Tre Porti erődöt, az Arzenált és a pályaudvart és Rocco gyártelepeit. Másnap hét gép ismételte meg ezt a támadást, erős légharítás mellett. Az egyetlen felszálló olasz gépet gépfegyvertűzzel clúzték. A vállalkozást a vízen az *Ulan* és a *Wildfang* rombolók, valamint a 98M biztosította. Mialatt a három hajó várta, illetőleg figyelte a repülőket visszatérését, egy olasz tengeralattjáró támadta meg őket, de egyiküknek sem sikerült a másikkban kárt tenni.

November 4-én a Vatikán ura, XV. Benedek pápa tiltakozott a Velence elleni légitámadások miatt, mondván, hogy a repülőbombák megrongálták a Madonna degli Scalzi templom mennyezetfreskóit, s erélyesen kérte a cs. és kir. haditengerészet parancsnokságát, hogy szüntesse be Velence elleni támadásait. Hausz tengernagy válaszában kicsit ironikusan jegyezte meg, hogy tulajdonképpen ezen az alapon egész Itáliát kímélni kellene az ott mindenhol fellelhető művészeti értékek miatt. Egyébként Velence erődített város, haditengerészeti központ, tehát katonai fontossággal bír. Ha kivonulnak onnan az olasz haditengerészet egységei, leszerelik a hadi fontosságú gyárakat stb. akkor elállnak Velence bombázásától. De ameddig az olasz haditengerészet Velencéből indít támadásokat, addig előfordulhat, hogy művészeti értékek is bombát kapnak. Mellesleg – jegyezte meg a válasz – az olaszoknak sem volt lelkiismeret-furdalá-

suk, amikor szétrombolták Luschari kegytemplomát. A Velence elleni támadások tehát folytatódtak, bár nyomatékosan felhívták a pilóták figyelmét arra, hogy lehetőleg a megadott katonai célpontokra hullassák bombáikat.

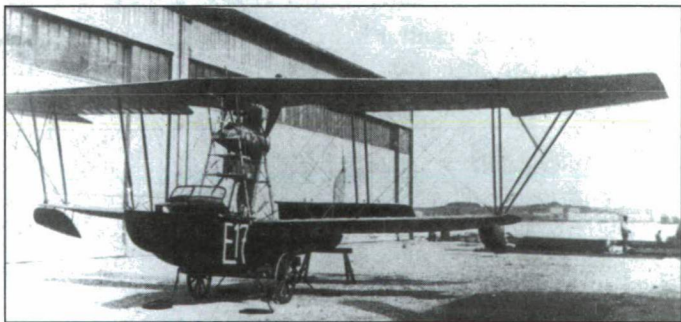
1916. december 8-án azután IV. Károly a műkincsek megkímélésére hivatkozva a bombázásokat leállíttatta. Következmenyként az olaszok a légvédelmi ütegeket és a vadászgépek zömét Velencéből az Isonzófrontra vitték, s az arsenálban zavartalanul folyt a hajóépítés, javítás, készleteiket gond nélkül tárolhatták a velencei raktárakban. Ez olyan terhet jelentett az osztrák-magyar frontnak, hogy az uralkodó ismét engedélyezte Velence bombázását, ahova az olaszok repülőiket összpontosították: 1918-ban már nyolcvan vadászgépük állomásozott Velencében, és hozzájuk tartozott még (ebben az évben) negyven francia és ugyanannyi brit gép is.

November 9-én, arra a jelzésre, hogy három ellenséges vízirepülőgép közeledik Grado felől Trieszt irányába, felszállt az L42 (Drakulica, Pacher) és az L46 (Klázing, Navrotil), hogy a támadókat kellő fogadtatásban részesítsék: útközben az L46 a Mula di Muggia világítótorony közelében ellenséges tengeralattjárót vett észre, amely a repülőgép közeledésekor lemerült. Az L46 a merülés helye fölött, 650 méteres magasságban kört írt le, de közben elromlott a gép motorja, s le kellett szállnia. Leadta a vészjelzést, és felkészítették a gépet az elsüllyesztéshez. Rövid idő után kiemelkedett a vízből a repülőgép elől elbújt tengeralattjáró s lassan – nagyjából ezerméternyire – megközelítette a repülőt. A cs. és kir. tengerésztisztek farkaszemet néztek az olasz tengeralattjáró személyzetével,

egyébként hosszú időn át nem történt semmi. Amikor azután végre Triesztból odaért a motorcsónak, amelyet Klázingék segélykérő jelzésére indítottak értük, a tengeralattjáró ismét alámerült s periszkópján keresztül végignézte a mentést, majd a csónakrepülő elvonatását, anélkül, hogy a manővert megzavarta volna.

November 11-én azonban megtörtént ennek az ellenkezője, amikor az L42 (Drakulics, Pacher) Cittanuova közelében találkozott egy tengeralattjáróval. Száz méterre leszállva bombákat dobtak a lemerülőben lévő naszádra, de közben leállt a repülőgép motorja úgyhogy Drakulicséknak is le kellett ereszkedniük a vízre. A tengeralattjáró erre a felszínre jött s ötven méterről heves gépfegyvertűzzel árasztotta el őket. Szerencséjükre közben beindult a motor, az L42 felszállt, mire a tengeralattjáró újból lemerült. November 18-án, 19-én és 28-án indult ismét felderítésre az L42, mindannyiszor Drakulics és Pacher ült benne, és sértetlenül tértek vissza Triesztbe.

November 18-án hat gép indult Pólából támadásra Velence ellen: az L65 (Mikuleczky, Marchesani), az L64 (Banfield, Strobl), az L59 (Konyovics, Stenta), az L62 (Fontaine, Erich Hunke sorhajóhadnagy), az L67 (Molnár, F. Dyrna sorhajóhadnagy) és az L68 (Csaszlovsky, Lettner). Az erős elhárítótűzben az L59 súlyos sérüléseket

AZ E 17 VOLT AZ ELSŐ VALÓBAN HADRAFOGHATÓ VÍZI REPÜLŐGÉP 1914-BEN (STA. CATARINA)

szenvedett, de mindegyik gépnek sikerült hazatérnie. Másnap, 19-én ugyancsak a gépek – az L50 kivételével – Anconát akarták támadni, de a rossz időjárási viszonyok miatt visszafordultak. A kumbori állomásról 8-án, 24-én és 25-én az L58 (Herzberg, Kunsti, illetve Poljanec Alajos sorhajóhadnagy), 21-én és 23-án az L61 (Herzberg, Kunsti) indult a Drin-öböl, illetve San Giovanni di Medua fölé felderítésre. 24-én az L58 bombákat is dobott egy gőzösre és két trabaccolóra. Az utóbbi kettő elsüllyedt.

Sebenicóbol november 11-én az L56 (Minarelli, Metzler) indult felderítőútra Lisszaiig.

A tengerészeti repülők 1915. évi működésének ismertetését egy tragikus baleset leírásával zárjuk. Német hárommotoros csónakrepülőt kellett berepülni, illetve megvizsgálni repülési tulajdonságait, hogy eldönthessék, rendelnek-e belőle néhány példányt. A G1 jelű gép november 23-án startolt. Hárman ültek benne: Banfield, aki vezette, Hugo Ockermüller sorhajóhadnagy, a tengerészeti repülés, egyúttal a polai (s. catarinai) repülőállomás parancsnoka és Handler repülőaltiszt. Már indulóban voltak (Banfield és Handler), amikor odaszaladt Ockermüller és közölte, hogy velük tart. A levegőben olyan ingataggá, bizonytalanná vált a gép, hogy Banfieldnek le kellett állítania a motorokat s úgy lehoznia a gépet. A kényszerleszállás ezúttal rosszul sikerült. Ockermüller olyan erővel vágódott neki a gép falának, hogy szörnyethalt. Banfield és Handler csak könnyebb sérülést szenvedett. Ockermüller halálával kiváló képességű, régi és gyakorlott repülőtszít esett ki a sorból, s Banfield fregatthadnagyot is nehezen nélkülözték felépüléséig.

Ockermüller helyét Mikuleczky Ferenc sorhajóhadnagy vette át, s ebben a beosztásban maradt 1917. július 31-ig.

1916. február 2-án Valona volt a tenger-

észeti repülők célpontja. A kumbori repülőállomásról a következő repülők szálltak föl: L81 (Konyovics, Ritschl), L82 (Herzberg, Loew tábori repülő főhadnagy) és az L83 (Hell, Sewera). Erről a támadásról – a korhangulat jellemzésére – hadd idézzük a Tenger című népszerű és tudományos havi folyóiratból, amely egyébként a Magyar Adria Egyesület Közlönye (1916. évfolyam, 82–83. oldal):

„... Három tengeri repülőgépünk bombázta Valonát és az öböl hadibázisát, Sazeno szigetét. Nagyszerű hősi munkát végzett mind a három. A legjobb albán kikötőt több mint esztendeje, hogy megszállotta az olasz... Vészes bóra rohant át az Adrián, de vakmerő tengerészeink nem törődtek a viharral: talán épp szövetkeztek vele az ellenség megbüntetésére. A három repülőgép derekasan elvégezte a rábízott feladatot: bombázta a kikötőt, a hajókat, a táborát, fényképfelvételt készített az ellenség állásairól; közben vitába bocsátkoztak a parti ütegekkel és a hadihajók ágyúival is. Az egyik gép motorját találat érte: a pilóták nem menekültek, harcoltak tovább. Újabb találat, s a gép rohant lefelé (Az L83-asról van szó). Már ragadta magával a hullám, már veszve látszott, amikor Konyovics Demeter, az egyszerű zombori tanító fia, tengerészetünk bátor sorhajóhadnagya golyók záporában (két romboló közeledett és lőtte a kényszerleszállást végző gépet) és süvöltő bórában lecsapott a tengerre, és megmentette a veszendő hadigép két repülőtszítjét és hasznavehetetlenné tette a megromgált repülőgépet (hogy ne jusson az ellenség kezére, elsüllyesztette). Mire az ellenség füрге torpedózúzóai a helyszínre érkeztek, már csak egy értéktelen roncsot hányt-vetett a tenger, pilótáink már magasan repültek a viharos Adria felett, élükön Konyovicsal, a diadalmas, bátor szívű magyar tengerésszel, aki társait saját gépén biztonságba helyezve, az emeletmagas hul-

lámok közt startolva dupla terhével szerencsésen megérkezett Cattaró öblében levő állomáshelyére...”

Február 8-án, 14-én és 16-án ismét a repülők tevékenykedtek. 8-án kötelékben bombázták Durazzót az L52 (Hell, Schmidt-Bornemisza), L58 (Herzberg, Kunsti), L60 (Roschitz, Poljanec), L61 (Fritsch, Schiavon) és az L87 (Klimburg, Capellmann).

Február 14-én az L61 és az L88 bombázta Durazzót (Krivanec Ferenc fregatt-hadnagy, Lerch Emmánuel fregatt-hadnagy). 16-án pedig felderítő repülésen vettek részt, amelyek során 120 mérföldnyire távolodtak el starthelyüktől, Kumbortól (L61, L58, L88 és L82). Legközelebb február 27-én szállt fel Kumborból repülőgép, az L61 (Fritsch, Kunsti), hogy felderítse, mi van Durazzóban. Megállapította, hogy saját csapatok vannak már a városban.

Március 20-án a repülők támadták San Giovanni di Meduát: az L60 (Roschitz, Poljanec) és az L89 (Konyovics, lovag Johann Ritschl sorhajóhadnagy). 25-én az L61 (Fritsch, Karl Rehmann fregatt-hadnagy) és az L87 (Klimburg, Ritschl), 26-án pedig az L60 (Roschitz, Lerch) és ismét az L61 kutatott az eltűnt német UC12 (cs. és kir. számon U24) után, hasztalan. Mint ahogyan eredménytelenül kereste a német tengeralattjárót az öbölből 26-án kifutó U4 is, amely egészen a Tarantói-öbölhöz hajózott. Az U24 ugyanis oda ment aknát rakni, de mint később kitudódott, aknatelepítés közben saját aknáján felrobbant és elsüllyedt, túlélője a katasztrófának nem volt. Később az olaszok kiemelték és X1 jellel besorolták saját hajóhadukba.

Március 29-én a repülők Valonát támadták: L82 (Konyovics, Kunsti); L88 (Krivanec, Lerch); L87 (Klimburg, Capellmann); L61 (Fritsch, Rehmann) és L60 (Roschitz, Poljanec). Az ütegállásokat és a laktányákat bombázták és egy 50 kilogrammos bomba eltalálta a franciák egyetlen

repülőgép anyahajóját, a csatahajóból átalakított *Foudre*-t, két 15 kilogrammosat pedig sikerült a hangárba vetniük. Erről a támadásról így írt a korabeli sajtó:

„... A valonai repülőgép egyik hangárját gépestől elpusztítják a ledobott a bombák. Meggyújtják a műhelyeket, kaszárnnyakat, és elsüllyeszti az öbölben horgonyzó *Foudre* francia repülőgépeket hordozó anyahajót. Ez volt az első ily célra használt hajója a franciáknak. (Az elsüllyesztés túlzás, a hajó vízen maradt, csupán a tatját érte egy bomba). Párisi lapok fel is sírtak az eset után, szerintük nem lett volna szabad ezt a történelmi becsű hajót így feláldozni...”

A Montenegró és Albánia elleni hadműveleteknek az első szakasza (a Lovcen-ütegek elhallgattatása, Montenegró meghódítása, Albánia elfoglalása és a szerb hadsereg elszállításának zavarása) ezzel lezárult. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Valonát többé nem éri támadás, de ez már a későbbiekben inkább defenzív jellegűnek és preventívnek tekinthető.

* * *

1916 áprilisában is a repülők kezdték meg a támadást. Igaz, április 2-án csupán felderítésre szállt föl Pólából az L79 (Vámos, Sequenz) és az L71 (Molnár, Hoffmann), Kumborból (Bocche di Cattaro, azaz a Cattarói-öböl) pedig az L88 (Krivanec, Rehmann), L89 (Erch, Capellmann), L87 (Klimburg, Schmidt-Bornemisza) és az L60 (Roschitz, Ritschl). De másnap már a Triesztből felszálló gépek, az L75 (Banfield, Longo), L63 (Fischa, Bárczay), L100 (Schoenberger, Hrdina), L84 (Debelák, Dreywurst) és az L73 (Soupper, Rappensberger Sándor zászlós), valamint az L72 (Hammermüller repülőmester, Marchet) Gorgo repülőállomását bombázták és géppuskázták.

1916. április 3-án startolt Pólából az L66 (Babics, Grabovsky Antal repülőmes-

STA. CATARINA. A GÉPEKET KEREKEKEN TOLTÁK A VÍZRE

ter), L70 (Molnár, Hoffmann), L104 (Marchesani, Ottokár Jereb hadnagy), L71 (Durski, Kuster), L69 (Strobl, Hovora önkéntes), L65 (Stenta, Koch), L76 (Carini, Metzler), L94 (Vámos, Sequenz), L74 (Prebenda, Dolezsál Oszkár sorhajóhadnagy) és az L90 (Drakulics, Lettner). Két hullámban indultak. Az első ötöt 15 perc után követte a következő öt vízirepülőgép. Ancona pályaudvarát és kaszárnyáit bombázták. Három légelhárító üteg lőtte őket és négy repülőgép is részt vett a város védelmében. Az L71 (Durski, Kuster) csakhamar találatot kapott, amely átütötte benzin-tartályát s emiatt elfolyt az üzemanyaga. Kénytelen volt leszállni a tengerre, de előtte még siklórepüléssel átrepült a város felett és ledobta bombáit. Az erős hullámszásban beszakadt a csónakrepülő teste, Durskiék szétzúzták egy kurblival a motort, mert a gépet benzin híján nem tudták felgyújtani, majd a repülőgép mellett úszkálva várták a segítséget, ami nem is késett sokáig. Az L70 miután ledobta bombáit, le is ereszkedett melléjük és fedélzetére vette őket. A leszállásnál azonban az L70 egyik úszója megsérült, s a nagy hullámszásban a pilóta, Molnár repülőmester, nem tudta felemelni gépét, amely különben is túl volt terhelve a négy emberrel. Az L70 tehát a hullámokon bukácsolva igyekezett kelet felé, hiszen az olasz

parttól csak 2,5 mérföldnyire voltak s már elindult feléjük egy olasz romboló és egy tengeralattjáró. Látván kritikus helyzetüket, az L65 is melléjük ereszkedett, ám mivel az L70 még valahogyan tovább tudott menni, ismét felszállt s a többi géppel együtt megpróbálták elúzni a közeledő hajókat és repülőket. Két gép hazaindult segítségért, az L90 és az L94 pedig leereszkedett az L70

mellé, mert az másfél mérföldnyi menet után megállt, miközben a többiek tovább harcoltak, hogy fedezzék az újabb mentő akciót. Az L94 pilótája, Vámos Lajos felvette az L71 személyzetét, tehát Durskit és Kustert, majd elindult haza. Molnárért és Hoffmannért az L65 ereszkedett a tengerre, s miután az L70-est Stenta sorhajóhadnagy felgyújtotta, tovább repült velük. Mindez az ellenséges parti ütegek tüzeiben és repülőök lövöldözése közepette történt. A visszaút sem volt zökkenőmentes. Huszonöt mérföldre Anconától az L76-nak motorhiba miatt le kellett szállnia. Az L104-nek pedig elfolyt a hűtővíze, ő is kényszerleszállást hajtott végre a tengeren. Mindkettőt bevonatatta egy saját torpedónaszád. Az L65 út közben látott egy felszínen haladó ellenséges tengeralattjárót, de olyan kevés benzinje maradt, hogy nem merete megkísérelni a támadást.

A repülőök e sikeres támadásáról, de még inkább a pilóták önfeláldozó bajtársiasságáról nagy elismeréssel szolt a magyar sajtó, kiemelve, hogy a haditettét zömükben magyarok hajtották végre. A repülőök április 6-án egy támadó Caproni-gép ellen harcoltak (Trieszt), illetőleg egy tengeralattjárót támadtak (Kumbor). Két nappal korábban a trieszti Gorgo repülőterét bombázták, mégpedig esti sötétségben, de előtte Ban-

field légi harcra vívott egy olasz repülővel, s azt leszállásra kényszerítette Gradónál.

Április 7-én is támadtak a Triesztick, úgymint San Giorgio vasútállomását. A támadásban az alábbi gépek vettek részt: L75 (Banfield, Longo), L84 (Debelák, Norbert Schreiber tengerészkadét), L63 (Fischa, Bárczay), L100 (Schoenberger, Hrdina), L102 (Grosschmid, Dreywurst), L73 (Soupper), L72 (Hammermüller, Marchet). A heves elhárító tűzben találatot kapott L84 kényszerleszállást hajtott végre, személyzete olasz fogságba került. Három gép indult keresésükre, de már nem találta meg sem őket, sem gépüket. Ugyanezen a napon a kumboriak ellenséges torpedónaszádot támadtak: L91 (Sturm, Müller), L65 (Stenta, Koch), L67 (Vámos, Sequenz), L79 (Dursky, Ustinek). Visszatérük után az L79, L67 (Marchesani, Jereb), L110 (Molnár, Paksy Géza tengerészkadét) tengeralttjáró felderítésre indultak. A startnál Molnár véletlenül kioldotta a két 50 kilogrammos bombát, amely felrobbant a tenger fenekén és lángba borította a gépet.

Molnár nem sérült meg, Paksy viszont égési sebekkel kórházba került. A gép elégett. (Az indítókar és a bombakioldó egymás mellett volt, ezért lehetett mellé nyúlni. Később is előfordult ilyen baleset, 1916. VIII. 13-án, amikor Vámos nyúlt az indítókar mellé...)

Az április 9-i, Grado repülőtere ellen végrehajtott rajtaütéskor dobtak először a tengerészeti repülők 150 kilogrammos bombát, mégpedig az L64-ről Banfield, az L72-ről Hammermüller és Marchet. Másnap az L16-tal repült Gradó fölé Banfield, az L47-en Grosschmid és Obendorfer, de ezúttal földerítésre.

Tengerészrepülőink életéből csupán két háborús évet villantottunk fel. Ezzel igyekeztünk felhívni a figyelmet erre a méltatlanul elfeledett, valamikor a világ legjobb repülői között számon tartott bátor pilóták és megfigyelőik tetteire. Ők valóban a legveszedelmesebb körülmények között védtek hazájukat s haltak hősi halált; a magára valamit is adó utókor elemi kötelessége megismerni és továbbadni e vakmerő és „hős fiúk” históriáját.

Néhány tengerészeti repülőgép műszaki jellemzője (A gépek számozása folyamatos sorszám)

L40 - L45

TÍPUS: L

ÉPÜLT: Aeroplan und Karosseriewerke. J. Lohner és Tsa, Bécs-Floridsdorf

MOTOR: Rapp 150 LE, (L 40, L 41), a többi Hiero 145 LE;

HOSSZÚSÁG: 10,85 m, szárnyhossz: 16,2 m/11,8 m;

SÚLY: üresen 1148 kg, személyzettel, fegyverrel 1698 kg;

SZEMÉLYZET: 2 fő;

HATÓTÁV: 7 óra;

ELÉRHETŐ MAGASSÁG: 2000 méter, emelkedési sebesség 1000m/25'

FEJVERZET: 1 darab 8 mm géppuska, 150 kg bomba;

SEBESSÉG: 105 km óránként.

L120 - L143

TÍPUS: T1

ÉPÜLT: Első Magyar Repülőgépgyár Rt. Budapest-Albertfalva;

MOTOR: Hiero 150 LE, Rapp 150 LE, Mercedes 160 LE, Benz 150 LE;

HOSSZÚSÁG: 10,85 m, szárnyhossz: 16m/11m;

SÚLY: üresen 1015 kg, személyzettel, fegyverrel 1459 kg;

SZEMÉLYZET: 2 fő;

HATÓTÁV: 6 óra;

ELÉRHETŐ MAGASSÁG: 2500 méter, emelkedési sebesség 1000m/20'

FEJVERZET: 1 darab 8 mm géppuska, bomba;

SEBESSÉG: 115 km óránként.

	K168-K183	K203-K232	K233-K250
TÍPUS	Brandenburg	Brandenburg	Brandenburg
ÉPÜLT	Első Magyar Repülőgépgyár Rt. Budapest-Albertfalva		
MOTOR	Rapp 175 LE Mercedes 160 LE	AD 160 LE, AD 185 LE	Hiero 200 és 2300 LE
HOSSZÚSÁG		12,2 méter	
SZÁRNYHOSSZ		16,3 méter	
SÚLY ÜRESEN		1100 kg	
SÚLY FEGYVERREL, SZEMÉLYZETTEL		1680 kg	
SZEMÉLYZET		2-3 fő	
HATÓTÁV		6 óra	
ELÉRHETŐ MAGASSÁG		4000 m	
EMELKEDÉSI SEBESSÉG	1000m/5'	1000m/7'	1000m/7'
FEJVERZET	1 darab 8 mm géppuska, 200 kg bomba		
SEBESSÉG	135-140 km/óra	140-150 km/óra	155 km/óra

K365-K422

TÍPUS: W 13

ÉPÜLT: Első Magyar Repülőgépgyár Rt. Budapest-Albertfalva;

MOTOR: AD 350 LE, 12 henger;

HOSSZÚSÁG: 14 méter; szárnyhossz: 20,5 m/ 13,9 m;

SÚLYA: üresen 1550 kg, személyzettel, fegyverrel 2850 kg;

SZEMÉLYZET: 3 fő;

HATÓTÁV: 6 óra;

ELÉRHETŐ MAGASSÁG: 4000 m; emelkedési sebesség 1000 m/12', 3000 m/45'

FEJVERZET: 1 darab 8 mm géppuska, 600 kg bomba;

SEBESSÉG: 145 km/óra.

A haditengerészet repülőgép-állománya

Átvett és szolgálatba helyezett repülőgépek

1914. augusztus 1 előtt: kísérleti gépek	9 darab
1914. augusztus 1-től dec. 31-ig, régi típus és 1 db új	19 darab
1915-ben	33 darab
1916-ban	139 darab
1917-ben	188 darab
1918-ban	209 darab

Összesen 1918. október 7-ig: 597 darab

A tengerészeti repülés hősi halottai:

1914	nincs veszteség
1915-ben	3 fő
1916-ban	20 fő
1917-ben	43 fő
1918-ban	33 fő

Gépveszteség 1914-1918-ban (harci cselekmény közben):

1914	nincs veszteség
1915-ben	3 darab
1916-ban	12 darab
1917-ben	25 darab
1918-ban	16 darab

Fogságba estek

1915-ben	6 fő
1916-ban	11 fő
1917-ben	18 fő
1918-ban	29 fő

ENGI JÓZSEF

A közúti személyszállítás története

A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata

IV/1. rész A II. világháborútól az 1970-es évekig

A közforgalmú gépjármű-közlekedésről

Az 1930-as évek második felében felgyorsult nemzetközi események már előre vetítették egy újabb világháború kitörésének lehetőségét. 1938. március 12–13-án a német hadsereg megszállta Ausztriát, és ezzel a hadművelettel Németország közvetlen szomszédunk lett. Október elején a Szudéta-vidéket is megszállták a németek, novemberben pedig Hitler titkos parancsot adott a megmaradt Csehszlovákia megtámadásának előkészítésére. November 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban német–olasz döntőbíráóság Szlovákia és Kárpát-Ukrajna túlnyomó többségben magyarok lakta déli területeit visszajuttatta Magyarországnak. A visszacsatolt terület vasútvonalain a MÁV hamarosan felvette a forgalmat, kijelölték a gócponti állomásokat, hétvégi menettérti jegyet rendszeresítettek, áramvonalas gyorsvonalat indítottak Budapest és Kassa között, stb. 1939. március 15-én Kárpát-Ukrajnát Magyarországhoz csatolták, és ekkor a Kárpátokban magyar-lengyel határ jött létre. Április elején a MÁV szabályozta Kísszolyva, Uzsok, augusztusban Kőrösmező határállomásokon át a szomszédos magyar-lengyel személy- és útipoggyászforgalmat. A huszt–kőrösmezői vonalon kombinált MÁV–MÁVAUT-forgalmat vezettek be. Az autóbuszjáratokon a MÁVAUT kálauz a vasúti menetjeggyel utazók létszámát és a felmutatott menetjegyek adatait köteles volt jegyzékbe foglalni, és keletbélvezővel lebélyegeztetni. (1. ábra)

1939. augusztus 10-től Taracköz és Terbesfejrpaták állomások között a román

államvasutak vonalán életbe lépett az átmenő (*passage*) forgalom, de ettől függetlenül az utasok továbbra is utazhattak MÁVAUT autóbusszal is. A MÁV előírta, hogy az utasok kívánságára a menetjegyeket a közúti vonalon át is ki kell szolgáltatni azzal a figyelmeztetéssel, hogy az autóbuszok csökkentett számban és korlátozott férőhellyel közlekednek. 1939. szeptember 1-jén életbe lépett Hitler I. számú hadparancsa. Hajnali 4 óra 45 perckor elkezdődött Lengyelország megszállása, és ezzel kirobbant a második világháború.

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés Magyarországnak juttatta Erdély északi felét. A MÁV ebben a térségben is hamarosan felvette a forgalmat. Teljes- és mérsékeltárú éves összvonalas bérletjegyet, „Erdélyi” csoportos bérletjegyet rendszeresítettek, gyorsínautóbust indítottak Budapest és Kolozsvár között, stb.

Azokon a vonalakon, amelyeket az új határ kettévágott, kombinált MÁV–MÁVAUT forgalmat vezettek be. Ha az utas például Budapestről Biharkeresztesen és Besztercén át Sepsiszentgyörgyre akart vonattal utazni, ami 802 kilométer volt, Beszterce és Szászrégen között 63 kilométert autóbusszal kellett megtenni. Voltak ennél bonyolultabb esetek is, mert ha az utas Bethlen állomásról a 265 kilométerre levő Székelykeresztúrra utazott, hat alkalommal kellett átszállni.¹ (2. ábra) 1941. március 17-től a nagykaroly–szilágysomlyói vonalon is bevezették a MÁV–MÁVAUT kombinált fuvarozást. A bemutatott példákon kívül még több viszonylatban (Mezőtúr–Túrkeve között is) volt MÁV–MÁVAUT kombinált fuvarozás, és azokat az igények és a lehetősé-

gek egyre szűkülő keretei között többször átszervezték.

1941. június 22-én 140 német hadosz-
tály hadüzenet nélkül átlépte a szovjet
határt, és feltartóztathatatlanul vonult Moszk-
va felé. A kezdetben német sikerekkel folyó
háborúban a fordulat 1942 végén és 1943
tavaszán következett be, amikor kialakult a
Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült
Államok alkotta szövetségi rendszer. 1941.
június 27-én Magyarország hadba lépett a
Szovjetunió ellen, október 16-án a német
csapatok Moszkva közvetlen közelébe értek,
ahol a szovjet hadsereg megállította őket,
december 5-én pedig megkezdte az ellentá-
madást.

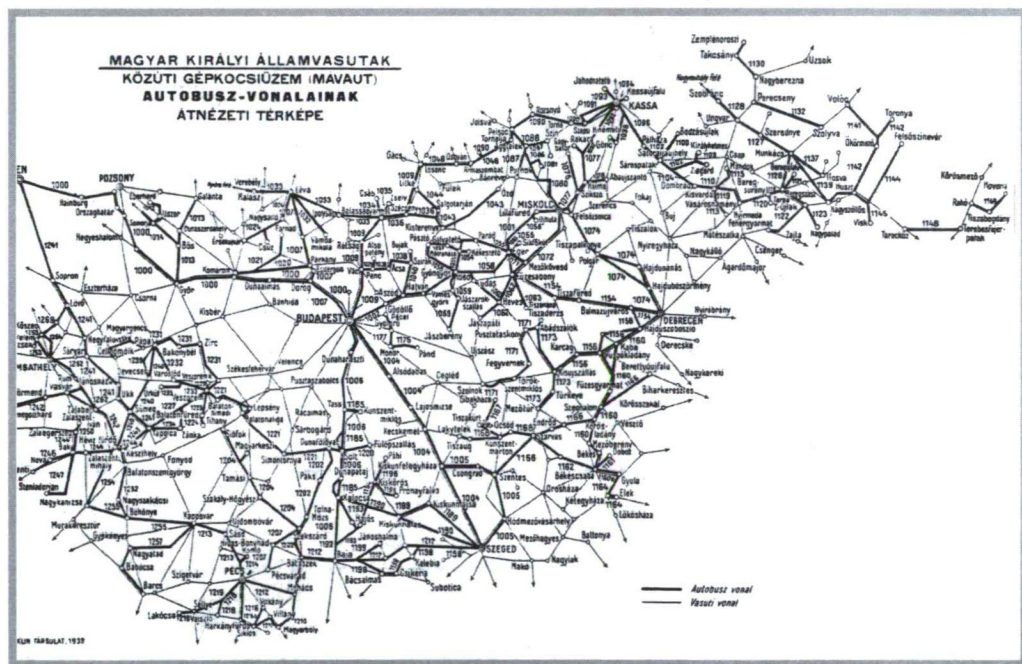
1944. március 19-én a német csapatok
megszállták Magyarországot. A MÁV von-
alhálózatán jelentős hadiforgalom bonyo-
lódott le, és ezzel együtt többször jelentősen
korlátozták a közforgalmú vonatközleke-
dést.² Egyre nagyobb számban vették igény-

be hadicélra a gépjárműveket és a lovas
kocsikat is. Akadozott az üzemanyag- és
gumiellátás és egyre nehezebbé vált a
menetrend szerinti autóbusz-közlekedés is.
A magyar királyi kormány 1944. május 3-án
vezetett be először utazási korlátozást a
keleti országrész meghatározott területére,
amit szeptember 5-én és 26-án további
területekkel egészített ki.³

1944. augusztus 28-án arról tájékoztatta
a m. kir. államvasutak Hivatalos Lapja a
magyar vasutasokat, hogy a keleti esemé-
nyek határainkra hozták a háborút, és „eb-
ben az ádáz küzdelemben, ebben a létünkért
vagy nemlétünkért folyó harcban szükség
van intézetünk minden alkalmazottjának,
kinevezetteknek és munkásoknak önfeláldo-
zó munkájára...”

A szovjet hadsereg 1944. október 6-án
kezdte meg magyarországi hadműveleteit.

1944. november 10-én a m. kir. állam-
vasutak egész személyzetét, ideértve a MÁV-

1. ábra A MÁVUT AUTÓBUSZVONALAINAK ÁTNÉZETI TÉRKÉPE 1939-BEN

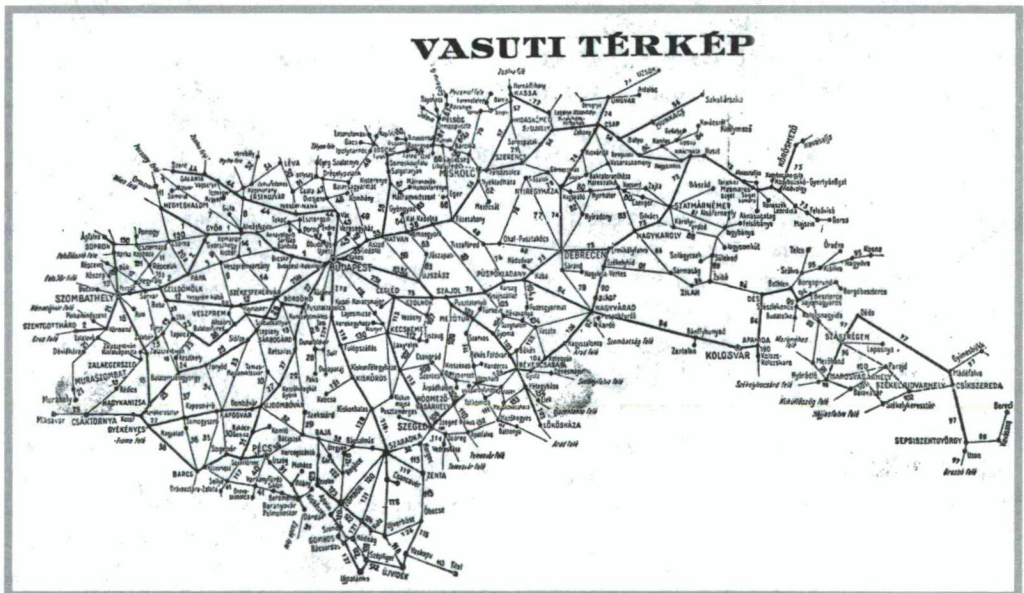
AUT 1740 dolgozóját is, katonai vezetés alá helyezték.⁴ Ekkor már a szovjet csapatok megállíthatatlanul vonultak Budapest, majd Bécs és Berlin felé, és május 9-én véget ért Európában a második világháború.

* * *

1947. február 10-én Magyarországgal is aláírták a párizsi békét, ami szeptember 15-én lépett hatályba. A békeszerződés semmisen és érvénytelennek jelentette ki az 1938. november 2-án és 1940. augusztus 30-án kelt bécsi választott bírósági határozat rendelkezéseit, és visszaállította az 1938. január hó 1-jén fennállott határokat. Ezzel hivatalosan is véget ért a MÁV és a MÁVAUT üzeme a bécsi döntések által visszacsatolt területeken.

1945. február 13-án véget ért Budapest ostroma, a pincék lakói feljöttek a napvilágra, és hozzáláttak a romok, a törmelék és a sok szemét eltakarításához, a közlekedés megindításához, a romváros életre keltéséhez.

A háború során a közlekedési eszközöket vagy elhurcolták a harcoló csapatok, vagy használhatatlanná váltak kiszolgáló létesítményeikkel együtt. A közlekedés újjászervezése az ország területén nagy számban elhagyott roncsok összegyűjtésével és a sérült járművek üzemképessé tételével kezdődött. 1945. június 12-én a Gépjármű Iparosok és Kereskedők Szabadszervezete, a Magyar Közhasználatú Gépjármű Vállalatok Országos Egyesülete, a MATEOSZ és a Cordatic Magyar Gumiabroncs Rt. kétmillió pengő alaptőkével megalapította a Gépjármű Roncsgyűjtő és Építő Központot. A befektetett tőke és a részesedés aránya az alapítók sorrendjében 60, 30, 30 és 10% volt. A Központ feladata volt az ország egész területén levő gépjárműroncsok, gépkocsirészek, tartozékok, gépjárműgumik, közúti vontatók, pótkocsik, motorkerékpárok és segédmotoros kerékpárok, valamint ezek tartozékainak összegyűjtése és ezekből üzemképes gépjárművek létesítése. Kérték a

2. ábra A MÁV HÁLÓZATI TÉRKÉPE 1942-BEN
(BÁCSKÁT 1941. ÁPRILIS 11-ÉN VISSZAFOGLALTA MAGYARORSZÁG)

kereskedelmi minisztériumot, hogy az eddig kiadott roncsgyűjtő és -építő engedélyeket érvénytelenítse, és erre kizárólag a Központ kapjon megbízást, és csak az igazolt tulajdonosok kapjanak engedélyt saját gépkocsironcsaik helyreállítására.

A kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter június 15-én azzal a kikötéssel hagyta jóvá a Központ megalakulását, hogy „az újjáépített gépjárműveket az általam elfogadott feltételek mellett a gépjármű-kereskedők útján kell forgalomba hozni.

Tekintettel a Gépjármű Roncsgyűjtő és Építő Központ országos viszonylatban is elsőrangú fontos működésére, felkérem és utasítom az összes hatóságokat és hivatalokat, hogy a Központ és annak megfelelő igazolvánnyal ellátott küldötteit és szerveit közérdekű munkájukban minden erejükkel támogassák.

Ez alkalommal is felhívom a hatóságok figyelmét arra, hogy a gépjárművek, roncsok és alkatrészek igénybevételére a M. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszternek van joga... Minden más hatóság és hivatal által kiadott engedély szabálytalan, a roncsgyűjtés pedig jogtalannak tekintendő...”

A Központ fő telephelye Budapesten volt és az ország nagyobb centrumaiban is létesítettek telephelyet. Szakbizottságot hoztak létre és annak tagjai döntöttek el, hogy a járművek mely csoportját javítják a fővárosban és vidéken. A Központ biztosította (beszerezte, legyártatta, megvásárolta) a javításhoz szükséges alkatrészeket és a kész automobiloikat kereskedői útján méltányos áron hozta forgalomba.⁵ Ebből a magántársaságból alakult meg 1946-ban az állami Magyar Országos Gépkocsi Üzem Rt. (MOGÜRT).

* * *

1943-ban a MÁVAUT-nak 224 autóbuszvonal volt, de ekkor már 105 vonalon

szünetelt a forgalom, 93 vonalon pedig korlátozott járatszámmal közlekedtek az autóbuszok. A háborúban az autóbuszpark megsemmisült. A budapesti központi telepen 1945. július 1-ig kizárólag az orosz haderő gépjárműveit javították, és csak ezután kezdhettek hozzá egy-egy autóbusz roncsokból történő újjáépítéséhez, amit az is nehezített, hogy a roncsok zöme a Dunántúl nyugati részén volt, és a vontatáshoz szükséges eszközökkel sem rendelkeztek. A nehézségek ellenére mégis újjáépítettek három 21 ülőhelyes autóbust és 1945. július 19-én megkérték az engedélyt a kereskedelem- és közlekedésügyi minisztertől Budapest–Gyöngyös és Budapest–Kecskemét viszonylatban közlekedő autóbuszjárat megindítására. A minisztertől kapott engedély alapján a járatok 1945. július 31-én indultak meg, és az üzemképes autóbuszok számának emelkedésével ebben az évben még nyolc viszonylatban helyeztek üzembe autóbuszjáratot.⁶

1945. december 1-jén a MÁVAUT vonalhálózatának hossza 946 kilométer volt, és 127 tisztviselő, 79 gépkocsivezető, 21 kálauz és 449 munkás teljesített szolgálatot. 1947 januárjában már 37 autóbusz 35 vonalon, összesen 2510 kilométer vonalhosszon 175911 kocsikilométert teljesített és 72756 utast szállított.

Az államvasutak gazdaságos működése érdekében a közlekedésügyi miniszter a MÁV Igazgatóság keretében 1947. január 3-tól Közúti Közlekedési Főosztály létesítését engedélyezte. A MÁV Igazgatóság 1947. február 11-én együttes ülésen tárgyalta a Közúti Közlekedési Főosztály megalakulásáról, és napirendre tűzte az új főosztály megalakulásáról és feladatokról készült jelentést. Az elnöklő *Varga László*, a MÁV elnöke napirend előtt bejelentette, hogy a közlekedésügyi miniszter 1742/1947. csn. sz. rendeletével a távollévő *Fazekas József* MÁV igazgatóhelyettest bízta meg a MÁVAUT vezetésével. Az új osztály alapvető

feladata lesz a közúti fuvarozás és a MÁV között az együttműködést úgy megszervezni, hogy mind a ketten megtalálják számításukat.⁷ 1947 januárjában a MÁVAUT 16 darab saját tehergépkocsijával 25480 kilométert és a Közlekedési Minisztériumtól kapott 46 darab tehergépkocsival 85208 kilométert teljesített.⁸ Még ebben a hónapban amerikai árukölcsönből, a Gazdasági Főtanács kiutalásával 200 darab GMC gyártmányú, 2,5 tonna teherbírású tehergépkocsit kapott a MÁVAUT. Az 1,4 millió forint vételárat 24 hónap alatt kellett visszafizetni.

A MÁV a Közúti Közlekedési Főosztályt önálló költségvetéssel, részletesen meghatározott feladattal, hatáskörrel és szervezeti felépítéssel létesítette.⁹

A MÁV Igazgatósága *Bebrits Lajos* államtitkár szóban adott utasítása alapján 1949. január 18-án foglalkozott először a MÁVAUT önálló nemzeti vállalattá történő átalakításával. Varga László előterjesztésében javasolta, hogy a MÁV költségvetési szempontból eddig is önálló üzemét „MÁVAUT Gépkocsiközlekedési Vállalat” elnevezéssel önálló jogkörrel rendelkező nemzeti vállalattá alakítsák át. Az átalakítással kapcsolatos vagyonmegosztást az igazgatóság elnöke úgy javasolta, hogy mindazok az ingatlanok, gépi berendezések, felszerelések, leltári tárgyak és anyagok, amelyeket a Magyar Államvasutak Közúti Közlekedési Főosztálya (MÁVAUT) szerzett be, vagy amelyek a közúti közlekedést szolgálják, s mint ilyenek, az említett főosztály rendelkezésére állnak, a vagyontárgyakkal kapcsolatos terhekkel együtt a MÁVAUT Gépkocsiközlekedési Nemzeti Vállalat tulajdonába kerüljenek. A gépjárműparkból az összes autóbusz és a MÁVAUT által használt személygépkocsik, a tehergépkocsik közül pedig csak az új nemzeti vállalat üzemi szállításához szükséges mennyiség átadása szerepelt az előterjesztésben. A tervezett nemzeti vállalat alapítása már közel 1800 hosszú és

értelmes múlttal rendelkező államvasúti alkalmazottat érintett. Azok, akik 1949. április 1-jén MÁVAUT alkalmazottak voltak, az új Nemzeti Vállalat kollektív szerződésének megkötéséig MÁV státusban maradtak. Az új kollektív szerződés megkötése után az alkalmazott választhatott, kérhette a szerződés hatálya alá vonását az államvasúti nyugdíjellátás fenntartásával, vagy maradt MÁV státusban és megmaradtak vasúti kedvezményei.

Az új Nemzeti Vállalat 1949. április 1-től ellenszolgáltatás nélkül megkapta a MÁV közúti gépkocsi üzeme rendelkezésére álló ingatlanokat, autóbuszokat, gépi berendezéseket, stb. A kiválással kapcsolatos vagyoni, üzemi és szervezeti kérdésekben a MÁV és a MÁVAUT N. V. hosszas viták után csak 1949. december 31-el jutott megegyezésre. Az új vállalat neve és címe: MÁVAUT Gépkocsiközlekedési N. V., Budapest, VI. kerület, Lőportár u. 1. Feladata: a helyközi, valamint Nagy-Budapest területén kívüli helységeken helyi autóbusz (társas gépkocsi) járatok fenntartása, a Magyar Államvasutak tulajdonát képező személygépkocsik és üzemi tehergépjárművek üzemben tartása. A vállalat felügyeletét a Közlekedés- és Postaügyi miniszter gyakorolta.¹⁰

A MÁV Igazgatósága 1947. július 2-án az alábbi körlevelet adta ki valamennyi üzletvezetőségének, MÁVAUT Főnökségnek és kirendeltségnek:

(Kivonat)

„Az intézet tulajdonában levő közúti tehergépkocsikat f. évi július 15-től a vasúti áruforgalom akadálytalan lebonyolításának kielégítésére vonatpótló, kiegészítő vagy kombinált (csatlakozó) forgalomban rendszeres vagy kiegészítő járatokként fogjuk foglalkoztatni...

Tehergépkocsijainkkal a fenti időponttól:

1. házhoz szállítást,

2. ház-házforgalmat,
3. rendes darabárus teherjáratokat,
4. vasúti fel- és elfuvarozást és
5. esetenkénti kisegítő helyközi fuvarozást fogunk lebonyolítani...”

(A járatok csak szeptemberben indultak meg.) A közúti fuvarozás feltételeit, körülményeit részletesen szabályozó, a MÁVAUT főnökségek és kirendeltségek feladatait meghatározó terv ellen a MATEOSZ erőlesen tiltakozott. Különösen az 5. pontban tervezett esetenkénti fuvarozás ellen tiltakoztak, mert a MATEOSZ mintegy 2000 darab gépkocsija csak 40-60%-ban volt kihasználva, és a tervezett MÁVAUT fuvarozás tovább rontaná ezt az arányt. A MÁV Igazgatóság Közúti Közlekedési Főosztálya 1947 júliusában elkészítette hároméves tervét, és a jóváhagyott tervhiteleből az 1947-48. első tervévben 10 075 000 forintot, a második tervév első felében 8 180 000 forintot fordítottak beruházásokra.

1947. szeptember 20-án a MATEOSZ azért tiltakozott ismét a MÁVAUT teherfuvarozás ellen, mert „a Közlekedésügyi Miniszter Úr és f. évi július 3-án megtartott tárgyaláson Bebrits államtitkár úr is kijelentette, hogy a MÁV nem kíván szövetkezetünkkel szemben konkurens állami teherfuvarozó üzemet létesíteni és a MÁVAUT gépkocsijait a MÁV kizárólag üzemi fuvarozásra kívánja felhasználni. Az augusztus 2-i átirat alapján azonban a legnagyobb sajnálatunkra, sőt megdöbbenésünkre azt kell megállapítanunk, hogy a MÁVAUT tehergépkocsi fuvarozásának terve homlokegyenest ellenkezik a fent idézett kijelentésekkel.

Le kell szögeznünk, hogy ez a terv tényleges keresztülvitele szövetkezetünkkel szemben igen veszedelmes és káros tarifális versenyt létesítene a szövetkezet és az állami üzem között, amely lezüllesztené a kocsiparkot, tönkretenné a teherautókba fektetett nemzeti vagyont, nem biztosítaná a kocsik karbantartását, aláásná a fuvarozási megbíz-

hatóságot és végeredményben a közbiztonságot is veszélyeztető fuvarozási anarchiát teremtené. A magunk részéről a MÁVAUT tehergépkocsijainak a Miniszter Úr által megjelölt keretben való felhasználását a MÁV üzemi fuvarozására kérjük korlátozni, ami:

- a) a vasút üzemanyagának, felszerelési, berendezési tárgyainak fuvarozása,
- b) az egyes pályaudvarok közötti helyi átmenő forgalom lebonyolítása,
- c) a vasúton feladott áruk háztól-házig fuvarozása.

Itt szembe kell néznünk azzal az érvvel is, hogy a MÁVAUT 200 gépkocsit foglalkoztat és ez szövetkezetünk több mint 2000 gépkocsijának fuvarozási volumenét lényegesen nem érinti... Sajnos ennek az ellenkezője is igaz. A múlt már megmutatta, hogy a MÁVAUT, illetve a MÁV tisztviselői kara részben vezetőségi utasításra, részben önérdékből is a fuvarszerzés eszközeinél nem válogatós... Létrejönne a MÁV és a MATEOSZ között egy káros és kerülendő verseny. Ebben a versenyben az állami üzem kétségtelenül nagy előnyben volna, és nem lenne kétséges, hogy addig, amíg a 200 kocsijának teljes kapacitását le nem köti, addig minden eszközt igénybe fog venni, hogy kocsijai részére megfelelő fuvarvolumen biztosítson... Mindezek alapján kérjük, hogy a MÁVAUT teherfuvarozását az üzemi fuvarozás területére korlátozni szíveskedjék...”

1948. június 7-én a MÁVAUT és a MATEOSZ között olyan megállapodás született, hogy a MÁVAUT az üzemi fuvarozást lebonyolító, a budapesti pályaudvarok közötti áru fuvarozás céljaira használt és a menetrend szerint közlekedő vegyes járatokban foglalkoztatott tehergépkocsik kivételével a közúti teherforgalmat lebonyolító teljes gépkocsiparkját a MATEOSZ rendelkezésére bocsátja. A tehergépkocsik üzemeltetője továbbra is a MÁVAUT maradt,

a MATEOSZ kötelezte magát, hogy a rendelkezésre bocsátott kocsikat saját gépkocsijaival egyenlő arányban foglalkoztatja.

1948 novemberében ismét új helyzet állt elő. A MÁVAUT és a Győri Közlekedési Kft. tehergépkocsi fuvarozási részlegéből megalakult a Teherfuvarozási Nemzeti Vállalat (TEFU NV.), és kizárólagos jogot kapott az állami vállalatok által feladott áruk teherkocsival történő fuvarozására, és ebbe bérfuvarozás formában bevonták a MATEOSZ szervezetét is. Az állami tulajdonban lévő, 18 vidéki főnökséggel működő vállalat új központi telepe Budapesten, a Dózsa György úton, a jelenlegi Népstadion területén, illetve mellett volt. Itt történt a gépkocsik javítása, magánfuvarozóktól átvett gépkocsik bontása vagy újjáépítése, a közúti szállítási feladatok országos irányítása. A TEFU 1949-ben már 557 darab gépes és 68 pótkocsival állt a fuvaroztatók rendelkezésére. 1950-ben megszűnt a MATEOSZ, és a magánfuvarozók szerepét az országos feladatokat ellátó állami TEFU vállalatok vették át. A TEFU járműállománya ekkor már 1589 teher- és 198 pótkocsiból állt.

A Népgazdasági Tanács határozata alapján a jobb kihasználás és gazdaságosabb üzemeltetés érdekében, valamint azért, hogy a MÁV területén, illetve tulajdonában lévő gépkocsik egy szervezetbe legyenek tömörítve, 1951. február 1-jén MÁV Autófuvarozási Üzemi Vállalatot hoztak létre. A gépkocsik főleg a MÁV üzemi vállalatoknál és építési tevékenységet folytató szerveknél voltak foglalkoztatva, darabáru fuvarozást ekkor a kocsipark alig 20-30%-val végeztek. 1951 végén a vállalatához 78 teher, 63 személy és 8 pótkocsi tartozott, a foglalkoztatott dolgozók létszáma pedig 255 fő volt. 1954 végén az üzemi vállalatot főnökséggé szervezték át, feladatkörében nagyobb változás nem történt, de a darabáru-fuvarozás lebonyolítására egyre több gépkocsit kellett

üzembe állítani. A munkák decentralizálása érdekében 1954-ben Nyíregyházán, 1955-ben pedig Miskolcon és Szegeden autófuvarozási kirendeltséget állítottak fel. 1957-ben 5 darab autósdarut helyeztek üzembe. 1958-tól a főnökség munkájában előtérbe került a darabáru fuvarozás, és ezzel együtt a vonatpótló járatok teljesítménye is lényegesen emelkedett. 1959-ben a kocsipark növelése mellett előtérbe került a műszaki fejlesztés is, és a pótkocsik állományát 80%-kal növelték. Még ebben az évben kirendeltséget állítottak fel Debrecenben és Szombathelyen, Balatonszentgyörgyön pedig javítószolgálatot szerveztek. 1964. január 1-jén kísérletképpen Hajdú-Bihar megye területén vasútpótló járatokat indítottak a vasúttal el nem látott területeken.

1964-ben a főnökség 297 tehergépkocsit, 91 személygépkocsit, 222 pótkocsit és 17 autósdarut üzemeltetett.

A MÁV 1971. január 1-től a belföldi darabáru fuvarozást a szükséges személyzetrel, eszközökkel, berendezésekkel és a darabárus raktárakkal együtt átadta a Volán vállalatoknak.

Meg kell még említeni, hogy Dunapataj-Kalocsa-Baja között a tervezett vasútvonal kiépítése anyagi okok miatt elmaradt, de 1956. szeptember 10-től vasúti tarifával vonatpótló autóbuszokat és teherautó járatokat közlekedtetett a MÁV. Ezeket a járatokat 1960. április 1-től átvette a MÁVAUT, de a vasúti tarifa továbbra is érvényben maradt.

* * *

A második világháború után a közúti árufuvarozást szervezett formában a MATEOSZ indította el. 1947-ben 320 kirendeltséggel, 100 fuvarvállaló irodával és mintegy 2000 gépkocsival rendelkezett. (3. ábra) A megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között a magánkézben levő teherautófuvarozó vállalat is igyekezett a fokozottabb

igénybevételhez alkalmazkodni, amit 1948. június 13-án tartott országos értekezleten határozatban is rögzítettek, de annak végrehajtására már nem került sor, mert megjelent a nemzeti vállalatok alakításáról szóló 1948. évi XXXVII. tc. (1948. VII. 2.) törvény, aminek értelmében 1948. november 15-én a kormány létrehozta a Teherautó-fuvarozási Nemzeti Vállalatot. A kormányzati intézkedések előírták a magánfuvarozóknak is a TEFU menetokmányok használatát, és így ők is TEFU ellenőrzés alá kerültek. A TEFU fokozatosan felvásárolta a MATEOSZ-tagok tulajdonában lévő gépkocsikat. A TEFU vállalatok szerepe és tevékenysége országosan meghatározóvá vált, eszközállománya jelentősen megnőtt, ezért a hatékonyabb irányítás érdekében 1950

júniusában 5 budapesti és 13 vidéki önálló TEFU-vállalatot, ezek egységes irányítása érdekében, Budapesten Teherautó-fuvarozási Központot hoztak létre. Az alkatrészellátás gondjainak enyhítésére 1951-ben a Dózsa György úti telepen létrehozták az Alkatrészbiztosító Vállalatot, 1952-ben megkezdte a termelést a Cinkotai Autóalkatrészgyár, a későbbi AURAS. Szintén 1952-ben alakult meg az Autóközlekedési Tudományos Kutató Intézet, az ATUKI.

A TEFU vállalkozások minden igyekezetük ellenére sem tudták a gazdasági élet fuvarozási szükségleteit teljes egészében kielégíteni, ezért az 1950-es évek elejétől a szakminisztériumok ún. célfuvarozási vállalatokat hoztak létre. Ilyenek voltak például az építőiparban az ÉPFU, a gépiparban a GAFU, a kereskedelemben a KSZV, BSZV, stb. Hasonló módon ún. közületi gépkocsikkal oldották meg egyes termelőüzemek, vállalatok, szövetkezetek stb. saját szállítási szükségleteiket. A célfuvarozó és közületi gépjárművek hamarosan jelentős szerephez jutottak, a TEFU-hoz viszonyítva részarányuk 1954-ben már elérte a 75%-ot.

Minisztertanácsi határozat alapján került sor 1953. október 1-től a MÁVAUT Autóközlekedési Nemzeti Vállalat, a TEFU Nemzeti Vállalatok és a vidéki Taxi Egyesülés összevonására, és Autóbusz-közlekedési Vállalatok (AKÖV) létrehozására. Országosan 38 vállalatot szerveztek, és azok munkáját kilenc, területileg szervezett Autóközlekedési Igazgatóság (AKIG) irányította.¹¹ A KPM VI. Gépjármű-közlekedési Főosztályt is átszervezték, és létrehozták az igazgatóságokat felügyelő KPM.

MATEOSZ TAGOK

Belvárosi Fuvarvállaló Irodája

BUDAPEST, IV. ESZK-ÚT 6. TELEFON: 189-080

0.5—10 TONNAIG BÁRMILYEN
SZALLITÁST VÁLLALUNK

PONTOS KISZOLGÁLÁS — JÚTÁNYOS ÁRAK
ÁLLANDÓ SZOLGÁLAT

ERZSÉBETVÁROSI MATEOSZ TAGOK

SZALLITMÁNYOZÁSI IRODAJA
BUDAPEST VII, THÖKÖLY-ÚT 30. SZ.

FUVAROZÁST VÁLLALUNK
AZ ORSZÁG BÁRMELY RÉSZÉRE
SZAKSZERŐ BUTOR-, BOR-,
JÓSZÁG- ÉS ÁRU-SZALLÍTÁS
SPECIALIS VÁSÁRI FUVAROZÁS
SZOLGÁLAT NAPONTA 1/7-28-IG

TELEFON: 225-681, 428-182

KÖBÁNYAI

MATEOSZ TAGOK FUVARVÁLLALÓ IRODAJA

B U D A P E S T,
X. ZÁLKA MÁTÉ-TER. TEL.: 182-416

Fél tonnától 10 tonnáig minden-
nemű fuvarozást vállalunk. Úgy
vidéki, mint helyi fuvarozásoknál
előzékeny, gyors és pontos
kiszolgálást biztosítunk!

TELEFON: 182-416

3. ábra A BUDAPESTI MATEOSZ FUVARVÁLLALÓ IRODÁK
HIRDETÉSEI 1948-BAN

Autóközlekedési Főosztályt. 1954-ben a tehergépjárművek gazdaságosabb foglalkoztatása érdekében létrehozták a Közúti Áru- és Menetirányító Szolgálatot, az autóbusz-közlekedés országos menetrendjének összeállítására és a járatok ellenőrzésére pedig az Országos Autóbusz Menetrend Szerkesztő-séget. (4. ábra) 1959 júniusában a belföldi szállítmányozási vállalatok (BELSPED) beolvasztak a területileg illetékes AKÖV-be.

1960. január 1-től a KPM utasítása alapján az Autóközlekedési Igazgatóságok számát hatra csökkentették, és azok területi hatásköre is megváltozott.¹² Ez az átalakítás a közúti személy- és árufuvarozás irányítási rendszerét lényegében nem egyszerűsítette,

és az Autóközlekedési Vállalatok sem tudták a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit a társadalmi elvárásoknak megfelelően érvényesíteni, ezért 1961. október 1-jével újabb átszervezésre került sor. Megalakították a KPM Autóközlekedési Vezérigazgatóságot (KPM AVIG), és hatáskörébe utalva létrehoztak 18 megyei vegyes profilú autóközlekedési vállalatot. (Kivétel csak a főváros és Pest megye volt.) Az új szervezeti formában a szolgálati helyek: vállalati központ, üzemegység, főnökség, kirendeltség és autóbusz-állomás voltak.

A vezérigazgatóság megalakulásakor a menetrend szerinti helyközi autóbuszjáratok 2581, 1964-ben pedig 2740 települést érintettek. A forgalmi szolgálat korszerűsítését jelentette a kalauz nélküli járatok növekvő részaránya és a szerződéses munkajáratok fokozatos bevonása a menetrend szerinti forgalomba. A közúti árufuvarozás terén a közlekedési ágazatok és a közhasználatú, közületi és célfuvarozó vállalatok közötti munkamegosztás és együttműködés összehangolására 1962-ben létrehozták a Központi Szállítási Tanácsot, aminek operatív bizottságában a KPM vezetésével a társménisztériumok vettek részt. Az AKÖV-ök árufuvarozási tevékenysége 1962. január 1-től kiegészült a belföldi szállítmányozással. A MÁV-val való szorosabb együttműködés biztosítása érdekében 1963 közepén létrehozzák az AVIG Országos Áruirányító Szolgálatát, és még ebben az évben 86 vasútállomás és tizennégy TŰZÉP-telep kiszolgálását végezték központi irányítással. Tovább bővítették az autóközlekedési vállalatok tevékenységét a hozzájuk csatlakozó célfuvarozó és helyi tanácsai vállalatok autóbusrészlegei is.¹³

A Gazdasági Bizottság határozata alapján 1968. január 1-jével megalakult az Autóközlekedési Tröszt, és megszűnt a KPM AVIG. Az ebben az évben elfogadott közlekedéspolitikai koncepció a tröszt elsőleges

4. ábra A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN 1947. MÁJUS 4-ÉN ADTÁK KI AZ ELSŐ HIVATALOS MENETRENDKÖNYVET, AMIBEN A HAJÓ, A LÉGI- ÉS AUTÓBUSZJÁRATOK MENETRENDJE AZ ÖSSZES UTAZÁSSAL KAPCSOLATOS INFORMÁCIÓVAL EGYÜTT 320 OLDALON MEGTALÁLHATÓ VOLT. 1956-BAN JELENT MEG ELŐSZÖR ÖNÁLLÓ KÖTETBEN AZ AUTÓBUSZ-MENETREND, AMI 432 OLDALON TARTALMAZTA AZ ÖSSZES INFORMÁCIÓT. AZ AUTÓBUSZ-KÖZLEKEDÉS FEJLŐDÉSÉT MUTATJA, HOGY 1970-TŐL MÁR HÁROM KÖTETBEN JELENT MEG A MENETREND, ÉS AZOK 350, 744, ÉS 672 OLDALASAK VOLTAK

feladataként írta elő a közúti közlekedés erőteljes fejlesztését, részarányok növelését, beleértve a kisforgalmú vasútvonalak forgalmának átvételét és a körzeti pályaudvarok kialakítását. Az új gazdaságirányítási rendszer megszüntette az áru-fuvarozás terén a fuvarozási kötelezettséget. A Tröszt 1969-ben kiadta a Darabárus Járatok Országos Menetrendjét. Ekkor már közel 1500 darabárus járatot üzemeltettek. (5-6. ábra)

1970. szeptember 1-től bevezették a Volán Tröszt és 1-24-ig Volán Vállalatok elnevezést. A vállalatok az év végén már 5490 autóbusszal bonyolították le a helyi és helyközi autóbusz-közlekedést, és 823,4 millió utast szállítottak. A személy- és áru-fuvarozás területén egyaránt korszerűsítették a járműparkot és a rakodógépeket.

* * *

A nemzetközi közúti fuvarozás megszervezésére a gazdasági viszonyok stabilizálódását követően került sor. Erre a célra alakították meg 1948 őszén 50%-os állami és 50%-ban a bankok érdekeltségén alapuló NEFORT Részvénytársaságot. A NEFORT 14 darab 10-10 tonnás pótkocsis szerelvénnel és 2 nyergesvontatóval kezdte meg

**FRISS FÓZELÉK-,
ZÖLDSÉG-,
GYÜMÖLCS-küldeményeit
gyorsan és pontosan a
VOLÁN „ZÖLD DARABÁRUS” JÁRATAI FUVAROZZÁK**

6. ábra SPECIÁLIS SZOLGÁLTATÁST NYÚJTOTTAK
A „ZÖLD DARABÁRUS” JÁRATOK

működését. A részvénytársaság 1949. december 1-jén megszűnt, és beolvadt a TE-FU Nemzeti Vállalatba. A nemzetközi fuvarozás csak 1954/55-ben indult meg újra, amikor a 14. sz. Autóközlekedési Vállalat Bécsbe történő primórúru fuvarozásra kapott a külkereskedelmi szervektől megbízást. Intenzívebb nemzetközi fuvarozásra 1958-tól került sor. Ilyen volt például a brüsszeli világkiállításon lévő magyar pavilon rendszeres utánpótlásának biztosítása és a magyar zöldség- és gyümölcsexport lebonyolításában való részvétel is. Az ország külkereskedelmének fejlődésével 1961-ben már több mint 80 gépkocsi bonyolította le a nemzetközi közúti forgalmat. 1961 második felében a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium rendeletére bevezették az árukiegyenlítési rendszert, és ugyanekkor jelent meg a Kereskedelmi Minisztérium irányítási rendelete és a kamionfuvarozást elősegítő költség-szorító kulcs alkalmazására vonatkozó utasítás, ami elősegítette a devizahozam kedvező alakulását is.

A KPM 1962. január 1-jétől megszüntette a Budapesti Autóközlekedési Igazgatóságot, és ekkor a 14. sz. AKÖV a Budapesti Autóközlekedési Vállalat kötelékébe került és 04. sz. üzemegységként tevékenykedett tovább. Az üzemegység 1965 végén már 327 gépkocsival rendelkezett, a járatok száma 9086 volt. A fuvarfeladatokat ekkor még 10-12 tonna teherbírású gépkocsikkal bonyolították le. (7. ábra) 1965-ben tranzakci-

darabárus fuvarozás

HÁZTÓL—HÁZIG

a darabárus szolgálati hellyel nem rendelkező
helyiségekben is megrendelhető

LEVELEZŐLAPON

a szükséges felvilágosítást megadja
a helyi postahivatalban működő

DARABÁRUS TÁJÉKOZTATÓ SZOLGÁLAT

5. ábra A DARABÁRUS-FUVAROZÁS MINDENKI
ÁLTAL IGÉNYBE VEHETŐ SZOLGÁLTATÁSA
A VOLÁNNAK

7. ábra A HUNGAROCAMION SKODA GYÁRTMÁNYÚ PONYVÁS SZERELVÉNYE AZ 1960-AS ÉVEK VÉGÉN

ós hitel igénybevételével 32 Saurer vontatót, 30 darab 20 tonnás hűtőpótkocsit és 10 darab 20 tonnás „dobozos” normál pótkocsit vásároltak. Ezekkel a modernebb gépkocsikkal kezdődött meg a vállalat fejlesztése és önállósulása is. Az önálló, tiszta profilú, nemzetközi fuvarozást lebonyolító vállalat 1966. január 1-jén alakult meg, a neve: *Hungarocamion*. A vállalat már az első évben kedvező gazdasági eredményt ért el. Jelentősen nőtt a hűtőforgalom is. 1966-ban 9829 tonna export és 5352 tonna import hűtést és fűtést igénylő árut fuvaroztak. A második évben saját gépkocsival összesen 12 467 járatot bonyolítottak le. 1967 elején újabb 50 nagy teljesítményű és nagy kapacitású Mercedes típusú gépkocsit és 30 Mercedes-Blumhardt típusú hűtőpótkocsit vásárolt a vállalat. A nagy kocsik elősegítették a normál kereskedelmi áruk fuvarozását, az új hűtőpótkocsikkal enyhült a kapacitáshiány is. A vállalat 3 korszerű, élőállat szállítására alkalmas univerzális, nyerges Blumhardt gyártmányú pótkocsival is kibővítette állományát.

Meghatározó volt a forgalom alakulásában, hogy megnégyszereződött a francia,

megháromszorozódott az angol járatok száma és más tőkés országokba is egyre több Hungarocamion szerelvény fuvarozott. Megnyílt az út a Közel-Kelet felé is, 1967-ben már 47 járatot bonyolította le a vállalat a tö-rökországi forgalmat.

A devizakímélő viszonylatok jobb kihasználása érdekében, a zöldség- és gyümölcsszállítások zavartalan lebonyolítása érdekében a Hungarocamion szükség szerint az AKÖV-ök tulajdonában lévő gépkocsikat is igénybe vette. 1967-ben újabb

20 darab nagy kapacitású hűtőgépkocsit állítottak forgalomba, de még így sem lehetett az igényeket kielégíteni, csak a TERIMPEX több mint 600 külföldi hűtőgépkocsit vett igénybe.

1968-ban rendszeressé vált az ún. cserepótkocsis fuvarozás, és mind nagyobb mennyiségű hűtött árut fuvarozott a Hungarocamion közvetlen áthajózással a kontinensről Angliába.

Az új gazdaságirányítási rendszer jelentős változásokat hozott a vállalat életében. Az új mechanizmus szabályozóinak következtében változott egyes viszonylatok gazdaságossága, az új szabályozókkal kellett a gazdasági számításokat elvégezni, és a kieső viszonylatok helyett újabbakat kellett felkutatni. A vállalat érdeke azt is megkívánta, hogy növelni kellett a speciális áruk fuvarozását. A Hungarocamion fuvarpiacon elfoglalt helyzetéből törvényszerűen adódott, hogy egyre szervezettebb üzletpolitikát folytasson. A vállalat összteljesítménye az 1970-es években rendkívül nagy mértékben emelkedett. A külszolgálati kilométer elérte a 39 milliót, a járatok száma pedig a 13 ezret. A gépjárműpark ekkor 534 korszerű, nagy

teljesítményű szerelvényből állt. A vállalat 1973-ban 14 695 járatot bonyolított le, a külszolgálati kilométer elérte az 51 milliót, a nettó devizahozam pedig 11,5 millió dollár volt. A megnövekedett forgalom miatt 1973 elején a Hungarocamionnál négy új szakigazgatóság alakult. Külön-külön szakigazgatóság irányítása alá került a forgalmi, a műszaki, a kereskedelmi és a gazdasági munka.

A vállalat 1974-ben 0,4 millió tonna árut fuvarozott.

* * *

A közúti közlekedés fejlődésével és szervezeti formáinak változásaival együtt már foglalkoztunk a közforgalmú autóbusz-közlekedéssel is. Az 1949. április 1-jén alakult MÁVAUT Autóbusz-közlekedési Nemzeti Vállalat 371 autóbusszal és 44 pados, ponyvával takart teherautóval kezdte meg üzemét. A vállalat 24 szolgálati főnökséggel rendelkezett, az alkalmazottak létszáma 610 gépkocsivezető, 500 kalauz és 481 forgalmi, műszaki, fizikai dolgozó, a vonalhálózat hossza 11 222 kilométer volt, és 293 vonalon bonyolították le a forgalmat. A szállított utasok száma meghaladta a 1 800 000-et.

A MÁVAUT a postával kötött megállapodás alapján postaszállításokat is végzett. 1950 szeptemberében 147 járatral 415 helység volt bekapcsolva a postaszállításba. Több járat igénybevételére azért nem került sor, mert a KPM állásfoglalása az volt, hogy „a kocsik túlsúlyossága miatt a jelenlegi szállításokat is csak nehezen tudja elvégezni a MÁVAUT, a postai szállítmányok le- és felrakása pedig járatí késéseket okoz. A MÁVAUT csak ott foglalkozzon postaküldeményekkel, ahol az igényt a MÁV egyáltalán nem tudja kielégíteni...”

A postaszállítással kapcsolatos rendelkezéseket az 1958-ban hatályba lépett Kereskedelmi Utasítás részletesen tartalmazza. Többek között előírja, hogy a „postaanya-

gok átvétele-átadása rendszerint a járat útvonalán, megállóhelyeken, lehetőség szerint a bekapcsolt postahivatal előtt történik... A postaanyagot az átvételre, illetőleg átadásra kijelölt helyen a gépkocsivezetőnek közvetlenül a járatí autóbusz mellett kell a postajáratostól átvennie, illetőleg átadnia... A postatitkot meg kell őrizni. A járatokon szállított postaanyagról csak a posta és az autóbusz-közlekedési vállalatok hivatalos közegeit szabad tájékoztatni. Az autóbusz-közlekedési vállalatok közegeinek tájékoztatása csak a statisztikai adatokra terjed ki... A postaanyagok átvételéért, elhelyezéséért, őrzéséért, továbbításáért és átadásáért, ha a posta a küldeményt saját alkalmazottjával nem kísérteti, autóbuszokon a gépkocsivezető, darabárusjáratokon az árukezelő felelős... A postakezelésben a kalauznak lehetőség szerint segédkezni kell, ekkor a postakezelés szabályszerűségéért egyetemlegesen felelősek... ha a postajáratos a járat megérkezése után a postazáratok átadására vagy átvételére nem jelentkezik, figyelmeztető kürtjelzéseket kell adni, feltéve, hogy ezt hatósági rendelkezés nem tiltja, és a postajáratosra legalább 3 percig várakozni kell. Ha a járat tartózkodása alatt a postajáratos nem jelentkezik, a postaanyagot a megállóhelyen a forgalmi szolgálattevőnek kell átadni, ahol pedig forgalmi szolgálattevő nincs, tovább kell szállítani, és a legközelebbi olyan postahivatalnak kell átadni, amely a járat útvonala mellett van... Ilyen rendellenességeket a gépkocsivezető a menetlevélen, az árukezelő az okmánykönyvben jelenteni köteles... A forgalmi szolgálattevő az átvett postaanyagnak a forgalmi irodában való biztonságos elhelyezéséről gondoskodni és az átvételről a posta helyi szervét haladéék nélkül értesíteni köteles...”

A KPM főfelügyelete alá tartozó autóközlekedési vállalatok részére 1958. december 30-án megjelent Forgalmi Utasítás terjedelme 414 oldal.¹⁴ Ebből az utasításból

csak az autóbuszjáratok közlekedtetésével kapcsolatos előírásokból válogattunk:

„Az autóbuszállomásokon legalább három perccel az indulás előtt a kalauz, vagy az erre kijelölt dolgozó köteles a váróhelyiségben, az autóbuszállomásokon az étteremben is a járat irányát és az érintett helységek nevét jól érthetően kihirdetni, és az utazókönközséget az autóbuszba történő beszállásra felhívni...

Az utasok az autóbuszba az alábbi sorrendben szállhatnak fel:

a) érvényes menetjeggyel rendelkező személyek;

b) párt- és szakszervezeti funkcionáriusok, valamint államügyészek, ha hivatalos minőségben utaznak;

c) az utazás szükségességét indokló hatósági, orvosi vagy kórházi bizonyítványt felmutató személyek;

d) bírósági vagy rendőrségi tárgyalásra idézettek;

e) más hivatalos ügyben utazók, ha ezt igazolják;

f) terhes és kisgyermekes anyák;

g) öregek és rokkantak;

h) távolsági utasok,

i) egyéb utasok.

Az egyes csoportokon belül a felszállási sorrend az utasok jelentkezési sorrendjéhez igazodik...

(Az Utasításban részletesen fel vannak sorolva az utazásból kizárt és kizárható személyek és tárgyak, valamint a kézi- és útipoggyászok súlya, mérete stb. is.)

Az ülőhelyek elfoglalásánál ügyelni kell arra, hogy az utasok az autóbusz jobb- és baloldalán egyenlő arányban helyezkedjenek el... Egyes utasok kiváltságos elhelyezése tilos...

Az autóbusz-állomásról a járatot a forgalmi szolgálattevő jelzőtárcsával indítja... A járat indításához a forgalmi szolgálattevő a jelzőtárcsát a nyelénél fogva, bal hónalja alá helyezve megy ki a járat indulási helyére.

Miután megállapította, hogy a járat „menet-kész” és a menetrend szerinti indulási idő elérkezett, mintegy három méter távolságra a gépkocsi előtt oldalt állva, arccal a gépkocsivezető felé fordul, és a jelzőtárcsát jobb kezében piros lapjával 45°-os szögben a föld felé tartva az „indulásra készen” jelzést mutatja. Erre a jelzésre a járat személyzete a gépkocsi ajtajait becsukni, a nem levegőnyomásra működő ajtókon pedig a biztosító kallantyút ráfordítani köteles. Ennek megtörténte után a forgalmi szolgálattevő jobb kezében a jelzőtárcsát arcmagasságban, zöld lapjával a gépkocsivezető felé tartva mutatja az „indulás” jelzést... Sötétben a járatokat zöld színű csemplémpával felszerelt jelzőtárcsával azonos módon kell indítani...

A gépkocsi elindulása után a forgalmi szolgálattevő arccal az úttest felé fordulva alapállásba helyezkedik, a jelzőtárcsát az eredeti állásba bal kezébe helyezi vissza, és viszonozza a kalauz tisztelgését...

A forgalmi szolgálattevőnek meg kell várni az autóbusz teljes elhaladását, és figyelnie kell, hogy az indulás után nem tapasztalható-e az elhaladó gépkocsin valami rendellenesség...

Az indulás után a kalauznak az elhagyott állomás felé kell figyelnie mindaddig, amíg az állomást látja, hogy az állomásról nem adnak-e esetleg „megállj” jelzést. Ezután elkezd a jegykezelést...

Az autóbuszban a rend és a fegyelem fenntartása a kalauz feladata. Az utasok közötti esetleges nézeteltéréseket a kalauznak kell elsimítania... A kalauz köteles menetközben érdeklődni, hogy nincs-e valamelyik utasnak kívánsága az ablakok nyitva- és zárvatartására, a fűtésre, belső világításra, stb-re vonatkozólag... Mindig a menetirány szerinti jobboldalon levő ablakokat kell kinyitni. Szürkülettől virradatig és ködben a járat autóbuszok belsejét ki kell világítani. A fűtés szabályozását általában a kalauz kezeli...

A járat személyzete az utasok által kért felvilágosítást azonnal és a legudvariasabb formában tartozik megadni. Beszélgetést nem kezdeményezhet, azonban az útvonal nevezetességeire, érdekességeire az utasok figyelmét kérdés nélkül felhívhatja...

Azt az utast, aki menetközben rosszul lett, az ajtó melletti ülésre kell ültetni, a legközelebbi ablakot ki kell nyitni, és az utast fel kell szólítani, hogy vegyen mély lélegzetet. Ha ez az eljárás a rosszulétet nem szünteti meg, a gépkocsi esetleges bepiszkításának megelőzése érdekében az autóbust meg kell állítani...

Az autóbuszokon általában nem szabad dohányozni... Olyan járatokon, amelyek útvonala az 50 kilométert, vagy a menetidő a 3 órát meghaladja, és a kocsiban álló utas nincs, a cigarettázást meg lehet engedni... Ha ez ellen valamelyik utas kifogást tesz, a kalauznak kérnie kell a cigarettázás beszüntetését...

Pipázás, szivarozás és köpködés az autóbuszokon tilos!

A kalauz köteles a megállóhoz való érkezés előtt a megállóhely nevét hangosan, érthetően kihirdetni, és az esetleges átszállási lehetőségekre, valamint a tartózkodás időtartamára az utasok figyelmét felhívni. Induláskor köteles meggyőződni arról, hogy a továbbutazni kívánók helyüket elfoglalták-e, illetőleg az utasoktól megkérdezni, hogy a leszálló utasok a tartózkodási idő letelte után visszaérkeztek-e az autóbuszba... Megállás esetén a kalauz elsőként száll le, és az utasok le- és felszállása után csak utolsóként szállhat fel az autóbuszra.

Az utasok leszállását csak akkor szabad megengedni, ha az autóbusz megállása után képződött por már elült. Ha a megállóhelyen csak úgy lehet megállni, hogy a leszállás céljára szolgáló ajtó az úttest közepe felé nyílik, a kalauz a leszállást csak akkor engedheti meg, ha az úttest szabad. Ilyen esetben a kalauz az úttesten az ajtó mellett

állva köteles felügyelni arra, hogy a leszállókat baleset ne érje, és hogy az utasok az úttestet óvatosan és gyorsan elhagyják...

A kalauznak ügyelni kell arra, hogy a megállóhelyhez közeledő és utazási szándékát jelző utast az autóbusz bevárja...

Ha a megállóhely környékén a megállóhelyről jól látható utcai óra vagy toronyóra van, és ez három percnél többet nem késik, az autóbusz indulásával várni kell addig, amíg ez az óra is az indulási időt mutatja.

A autóbusz indítására a kalauz érthető „mehet” szóval ad jelzést, a gépkocsivezető csak erre a jelzésre indulhat el...

Feltételes megállóhely előtt fekvő megállóhelyről való elindulás után a kalauz a gépkocsivezetővel közölni tartozik, hogy a feltételes megállóhelyen leszálló utas lesz-e...

Tanyai jellegű vonalszakaszokon a járatot bárhol meg kell állítani, ahol fel- és leszálló utas jelentkezik...

A gépkocsivezető a menetrendszerű járatban közlekedő autóbust a járáti megállóhelyeken minden esetben köteles megállítani, még akkor is, ha az autóbusz teljesen megtelt. Ebben az esetben a kalauz az utazni kívánókkal közli, hogy az autóbusz megtelt, és elszállításukra milyen intézkedések történtek... A gépkocsivezető és a kalauz együttesen felelős azért, hogy az autóbusz megengedett terhelését ne lépje túl...

Az autóbuszjáráttal a legnagyobb menetsebességet akkor sem szabad meghaladni, ha a csatlakozás elmulasztásának veszélye áll fenn...

A gépkocsivezetőnek kürtjelzést kell adni, ha ezt hatósági rendelkezés nem tiltja, minden be nem tekinthető kanyarba történő behajtás előtt, tolatás megkezdése előtt és egyébként annyiszor, ahányszor a vezetés biztonsága ezt megkívánja. Menetrendszerű járatok gépkocsivezetői kötelesek továbbá kürtjelzést adni a megállóhelyre érkezés és onnan elindulás, valamint a feltételes megállóhely melletti elhaladás előtt...

A járáti személyzet az autóbustól, illetőleg a megállóhelytől – rendkívüli esemény kivételével – nem távozhat el. Ha az autóbusz elhagyása szükségessé válik, vagy a kalauznak vagy a gépkocsivezetőnek az autóbusz mellett kell maradnia. Tehát a gépkocsit együttesen semmiféle körülmények között nem hagyhatják el... A járáti személyzet menet közben nem étkezhet...

A forgalmi szolgálattevő köteles az érkező járatot fogadni és megfigyelni. Az autóbuszjárat kijelölt helyét a beszállás és a kiszállás idejére már az érkezés előtt 5 perccel minden akadálytól szabadabbá kell tenni és meg kell győződni arról, hogy az iránytáblák felszerelése, a tetőcsomagtartót védő ponyva lecsatolása, valamint az autóbusz belső és külső világítása előírászerű-e. Ellenőrizni kell a járáti személyzet menetleveleit és az autóbusz szolgálati órájának pontosságát...

A járáti személyzet a talált tárgyat köteles a forgalmi szolgálattevőnek átadni...

Az utazóközönség és a fuvaroztatók panaszainak bejegyzésére minden szolgálati helyen panaszkönyvet kell tartani... Fali hirdetmény útján tájékoztatni kell az utazóközönséget és a fuvaroztatókat arról, hogy a panaszkönyv hol található...

A panaszokat lehetőleg szóban, előzetesen és udvariasan kell elintézni, ha ez nem lehetséges, és az utas vagy a fuvaroztató kéri a panaszkönyvet, azt haladéktalanul rendelkezésre kell bocsátani. Nem szabad a panaszkönyvet bejegyzés céljából kiadni:

- a) az AKÖV dolgozóinak;
- b) nyilvánvalóan ittas személynek;
- c) olyan fiataloknak, akik 16. életévüket még nem töltötték be.

A panasztevőt fel kell szólítani, hogy a panaszt olvasható névaláírással írja alá, és hogy foglalkozását, pontos lakcímét, valamint az esetleges tanúk nevét és címét is jegyezze be. Írni nem tudó panaszos helyett a panaszt más is bejegyezheti. Vállalati

dolgozó nem köteles az írni nem tudó panaszos helyett a panaszt bejegyezni...

A panaszt iktatni kell, és a vizsgálatot haladéktalanul le kell folytatni. A panasz elintézéséről a panaszt a bejegyzéstől számított harminc napon belül értesíteni kell. A betelt panaszkönyvet a vállalati irattárban három évig meg kell őrizni...

Minden szolgálati helynek, személyszállító gépkocsinak (autóbusz, bányászbusz, gépkocsi), váróteremnek, valamint ezek összes helyiségének állandó és kifogástalan tisztaságát a szolgálati főnök minden eszközzel biztosítani tartozik. A felsorolt valamennyi helyiséget, illetőleg gépkocsit rovarirtó porzószerrel legalább kéthetenként alaposan be kell porozni."

* * *

A szervezett autóbusz-közlekedés megalkulásakor az ország közlekedési helyzete elég kedvezőtlen képet mutatott. Azon községek zömének, amelyeket vasútvonal nem érintett, autóbuszjárata, többnek még kiépített útja sem volt. Az ilyen települések lakóinak kilométereket kellett megtenni gyalog, vagy lovaskocsival a legközelebbi közlekedési eszköz állomásáig. A cél az volt, hogy minél több helyiséget bekapcsoljanak az autóbusz-közlekedési hálózatba, de azt hátrányosan befolyásolta, hogy a rendelkezésre álló autóbuszok száma kevés volt. Az autóbusz-közlekedés fejlesztésének egyik módja az lett volna, ha lehetőség nyílik lényegesen nagyobb befogadóképességű autóbuszok üzembe helyezésére és azok darabszámának növelésére. A hazai autóbuszgyártás ekkor ezt még nem tette lehetővé, ezért a meglévő autóbuszállomány kapacitását pótkocsival növelték. 1964 végén már 332 pótkocsi futott. Olyan viszonylatokban, ahol a darabfuvarozás és a piaci csomagok mennyisége nem volt számottevő, de az igényeket ki akarták elégíteni, vegyes járatú szerelvényeket közlekedtettek. A Forgalmi Utasításban

az ezekre vonatkozó szabályok is megtalálhatók.

(Kivonat)

„Pótkocsit csak megfelelő vonószerkezettel, légfékkel és csatlakozó berendezésekkel felszerelt és pótkocsi vontatásra levizgátatott autóbusz vontathat. A pótkocsit vontató autóbuszra és a pótkocsira csak e szolgálatra külön kioktatott gépkocsivezetők és kalauzok oszthatók be. Pótkocsis szerelvényen a két kalauz közül az egyiknek férfinak kell lennie. A pótkocsira lehetőleg a férfi kalauzt kell beosztani. A pótkocsis szerelvényen szolgálatot teljesítő utazó személyzetet havonta egyszer a szerelvény kezelésére vonatkozó különleges oktatásban kell részesíteni... A pótkocsi ajtaját indulás előtt és megállás után a kalauz zárja be, illetve nyitja ki. A pótkocsi kalauza csak az utasok le- és felszállásának befejezése, illetőleg az ajtó bezárása után adhat csengőjelzést az indulásra. A gépes kocsi kalauza a pótkocsi kalauzának indulási jelzése után csak akkor adhat indulási jelzést, ha a gépes kocsin a le- és felszállás befejeződött. A gépkocsivezető viszont csak a gépkocsi kalauzának jelzésére indulhat...”

A vegyes járatú szerelvényekre ugyanazok a szabályok a mérvadók, mint a személyszállító szerelvényekre. Vegyes járatban csak személyszállításra berendezett bódés-tehergépkocsik¹⁵ (8. ábra) és az azokhoz hozzátartozó műszaki előírásoknak megfelelő teher pótkocsik közlekedhetnek. A teher pótkocsin személyeket szállítani tilos. A pótkocsit a csomagok kezeléséhez elegendő fényt adó belső világítással, könnyű fel- és leszállást biztosító, valamint a nehezebb poggyászokét lépcsőben történő felrakódását elősegítő és lehajtható hágcsoval, a rakterület beázását, porosodását megakadályozó minden oldalon lecsatolható, gyorsan lebontható ponyvával kell ellátni. Vegyes járatok csak sík terepen, legfeljebb 30 km/óra sebességgel közlekedhetnek. A vegyes

járatú szerelvényen három alkalmazott teljesít szolgálatot: a gépkocsivezető, a kalauz és a pótkocsi-kezelő.

A gépkocsivezető feladata a járat üzembiztos, baleset- és késésmentes közlekedtetésén és az általános kötelmeken kívül: a kalauz és a pótkocsi-kezelő segítségével a pótkocsi le- és felakasztása... Irányítja a pótkocsin az áru elhelyezését úgy, hogy a rakodótér egyenletesen legyen terhelve... A kalauz teendője a jegykezelésen kívül a pótkocsi kezelőjével együtt az áru fel- és lerakása.

A pótkocsi-kezelő feladata az áru kezelése, súlymegállapítás, a csomagolás ellenőrzése, a fuvardíj elszámolása. Felelős az áruszállítással kapcsolatos mindennemű teendőért... A pótkocsi-kezelő utazás közben a gépkocsivezető mellett foglal helyet, rajtuk kívül itt más nem tartózkodhat...”

A pótkocsis autóbusz-közlekedés kényelmi és biztonsági szempontból is csak átmeneti megoldásként jöhetett számításba. 1962-től, amikor a vidéki vonalakon is fokozatosan forgalomba állították a korszerűbb csuklós autóbuszokat, fokozatosan

8. ábra AZ 1950-ES ÉVEK KÖZEPÉN MEGJELENT „FAKARUSZ”-OK A PONYVÁS, PADOS TEHERAUTÓKHOZ VISZONYÍTVÁ MODERN AUTÓBUSZOK VOLTAK

kivonták a forgalomból a pótkocsikat. (9. ábra) A csuklós autóbuszok forgalomba állításával is sok, főként minőségi probléma jelentkezett. Az utasok is tapasztalhatták, hogy gyakran előfordult, hogy a csuklónál felverődött a por az utastérbe, vagy esős időben a „harmonika” tetején becsurgott az eső. Ennek ellenére a csuklós buszállomány erőteljesen fejlődött, és fejlődik ma is.

9. ábra A CSUKLÓS AUTÓBUSZOK TÉRHODÍTÁSÁVAL A KISEBB FORGALMÚ VONALAKON AZ ÁTALAKÍTOTT AUTÓBUSZ-PÓTKOCSIKKAL DARABÁRUT FUVAROZTAK

A közhasználatú autóbusz-közlekedés gépjárműállományának és teljesítményének növekedését a 10. ábra szemlélteti.

1968-ban a helyközi autóbusz-közlekedésbe bekapcsolódott községek száma 2880, a szállított utasok száma 704 millió 460 ezer volt. Ekkor már 354 db csuklós autóbusz volt forgalomban. A közúton lebonyolódó forgalmat tovább növelték a közületi és magánhasználatú gépjárművek, valamint a nemzetközi forgalom.

A közlekedésrendészeti szervek tevékenységét, a növekvő forgalommal kapcsolatos erőfeszítéseit a következő részben mutatjuk be.

Jegyzetek

- ¹ Bethlen-Beszterce MÁV vonat: 36 km.
Beszterce-Szászrégen MÁVAUT busz: 63 km.
Szászrégen-Marosvásárhely MÁV vonat: 34 km.
Marosvásárhely-Balavásár MÁVAUT busz: 24 km.
Balavásár-Parajd MÁV vonat: 43 km.
Parajd-Székelyudvarhely MÁVAUT busz: 38 km.
Székelyudvarhely-Székelykeresztúr MÁV vonat: 27 km.
Az új erdélyi országhatár Kolozsvár alatt elvágt a Kolozsvár-Tövis-Brassó vasútvonalat, és ezzel megszakította a Székelyföld vasúti összekötöttségét az anyaországgal. 1940. szeptember elején olyan döntés született, hogy a Marosvásárhely-Madéfalva-Sepsiszentgyörgy vonalat a Kolozsvár-Dés-Beszterce vonallal Déda és Szeretfalva között új fővonallal kell összekötni. A 48 km-es új vonalon két alagút, sok, helyenként 20 méternél magasabb töltés vagy bevágás, sok műtárgy, völgyhíd, négy állomás és három megállóhely épült. A vonalat 1942. december 5-én helyezték üzembe. Az építést dr. Álgyai Pál műegyetemi magántanár, államtitkár irányította.
- ² A vasutasok helytállását bizonyítja, hogy a m. kir. honvédszered honvédezerkar főnöke 1944. június 23-án elismerését fejezte ki „a magyar vasutasság kiemelkedő teljesít-

Év	Autóbusz /db/	Papados és bódés gk. /db/	Helyközi járatok vonalhossza /km/	Tehergépkocsi /db/	Szállított áru /1000 t/
1950	413	70	12 190	1 589	5 001
1955	976	1 098	15 098	3 621	15 726
1960	2 264	1 063	19 551	8 455	43 894
1965	4 216	136	21 841	14 441	88 196
1968	4 746	7	23 055	15 171	98 494

10. ábra A KÖZHASZNÁLATÚ AUTÓKÖZLEKEDÉS FŐBB ADATAI A KORSZAKBAN

ményéért és fáradságot nem ismerő munkásságáért, amelyet az utóbbi hónapokban a magyar és a szövetséges német haderő hadműveleteivel kapcsolatban kifejtett...”

³ A magyar királyi kormány 1944. május 3-án a kárpaátaljai területre, Ungvár és Mohács városokba, valamint Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék területére utazási korlátozást vezetett be. Ezekre a területekre csak olyan személyek utazhattak, akik utazási igazolvánnyal rendelkeztek, amit a lakóhely szerinti alispáni hivatal, illetve rendőrkapitányság állított ki. Szeptember 5-én Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyesített, továbbá Békés, Bihar, Szatmár, Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyék területére, valamint Szatmárnémeti, Kolozsvár, Marosvásárhely és Nagyvárad városok területére is kiterjesztette az utazási korlátozást. Szeptember 26-tól már a Tisza, Sajó és Hernád folyóktól keletre eső területekkel egészítették ki az utazási korlátozást.

⁴ 1944. november 10-én a MÁV személyzetére is kiterjesztették a honvéd büntetőbíráskodás és a katonai fegyelmi szabályok rendelkezéseit. „Ezzel egy időben a rögtönbíráskodást mind a polgári, mind a honvéd büntető bíráskodás körében a m. kir. államasutak személyzetére is kiterjesztették... Ennek folytán a honvéd rögtönítélő bíráskodás fog ítélni, mint katonaszökevény felett, aki szolgálati helyét vagy beosztását önkényesen és igazolatlanul elhagyja. Ugyancsak afölött is, aki szolgálatát lanyhán, lelkiismeretlenül látja el, mert ez szabotálásnak minősül. Fenti esetekben a vétkes alkalmazottakra szigorú, esetleg halálbüntetés vár... A szolgálati főnökök minden erővel azon legyenek, hogy az alkalmazottak a régi fegyelemmel, vaszorgalommal és lelkiismeretességgel lássák el szolgálatukat... Ismerve a magyar vasutasok hazafias érzését, kötelességteljesítését, bízom abban, hogy a fenti szigorú intézkedések alkalmazására nem lesz szükség...”

Dálnoki Kovács Gyula vezérőrnagy.”

⁵ 1945 végén üzemben levő gépjárművek darabszáma:

Személygépkocsi	3454 darab.
Tehergépkocsi	5000 darab.
Autóbusz	80 darab.
Motorkerékpár	7000 darab.
Különleges gépjármű	246 darab.
Vízijépjármű	100 darab.

A gépjárművek üzemanyagellátása céljából a közlekedési minisztérium az ásványolaj-gazdálkodási miniszteri biztostól december hónapra 200 vagon benzint és 12 vagon kenőolajat kért a budapesti és a vidéki finomítók készletéből.

⁶ 1945-ben az első kettőt követő autóbuszjáratok üzembe helyezésének napja és viszonylata:

Augusztus 17. Budapest–Esztergom,
 Augusztus 21. Budapest–Balassagyarmat,
 Augusztus 30. Budapest–Győr,
 Október 1. (Bp.)–Kecskemét–Szeged,
 Október 29. Budapest–Baja,
 November 19. Budapest–Veszprém,
 November 20. Veszprém–Pápa,
 November 21. Veszprém–Tapolca.

⁷ Az államvasutak és a tehergépkocsi-fuvarozók közötti évtizedes ellentétek az ország újjáépítésének időszakában sem szűntek meg. 1946. szeptember 14-én a MÁV igazgatósága engedélyt kért a közlekedésügyi minisztertől a közúti tehergépkocsi-fuvarozás ellenőrzésére, mert a közúton igen nagy számú gépkocsival végeztek engedély nélkül, a tulajdonosok elhatározásából, szabadon, közhasznúnak minősített fuvarozást. Ezek a „feketefuvarozók” nemcsak az engedéllyel fuvarozó gépkocsi-tulajdonosnak, hanem a vasútnak is felmérhetetlen anyagi kárt okoztak. A MÁV a közbiztonsági szervek bevonásával Budapest hat pontján végzett négy napon át megfigyelést és 67 jogosulatlan árufuvarozást és számtalan fuvardíjért történő személyszállítást tapasztaltak. A MATEOSZ kocsik négy esetben végeztek menetlevél nélküli árufuvarozást és 1087 személyt szállítottak. Sok szegedi, kecskeméti, dunaföldvári és gyöngyösi telephelyű MATEOSZ tehergépkocsival történt menetrend szerinti jára-

tokkal kizárólag személyszállítás. A gépjárművek örvendetes gyarapodása parancsolóan előírta, hogy a vasút éljen a még hatályaon kívül nem helyezett 163.200-1933. B. M. sz. rendeletben előírt jogával, ami a gépkocsi-ellenőrzést országos viszonylatban hatáskörébe utalta. A Közlekedésügyi Minisztérium 1946. november 27-én adott válaszában nem adott az ellenőrzésre engedélyt, mivel saját Közúti Jármű Főosztályán belül erre a célra létrehozott egy ellenőrző csoportot. Ugyanakkor felhívta az igazgatóságot, fontolja meg az ellenőrzések mellőzését és az ezzel foglalkozó csoport feloszlását. Az Államvasutak ellenvetéseket tett, és tovább folytatta az ellenőrzést, és annak eredményéről tájékoztatta a felügyeleti hatóságot.

⁸ 1946. január 9-én a Nemzeti Kormány 200/1946. M. E. sz. rendelete alapján a közlekedésügyi miniszter a természetes és jogi személyek tulajdonában, illetve birtokában lévő személy- és tehergépjárműveket a közellátás biztosítása, illetőleg az újjáépítés céljára szolgáló híd-, út-, vasútépítés és bányászat előmozdítása, végül az esetleg fellépő járványok és árvízvédelem elhárítása céljából személy- és teherfuvarozásra, mint közérdekű szállítások elvégzésére kötelezhette. A rendeletben tételesen meghatározták a mentességet és azt, hogy az igénybevétel havonta legfeljebb 15 nap lehet. A közlekedésügyi miniszter az igénybevett gépjárműveket a gépjármű telephelye szerint illetékes közigazgatási hatóság rendelkezésére bocsátotta.

⁹ A m. kir. államvasutak Hivatalos Lapja január 18-án 4073/1947. sz. alatt közölte, hogy:

„A magyar közlekedésügyi miniszter 1947. január 3-án kelt 565/1/1947. sz. rendeletével Közúti Közlekedési Főosztályt létesített. (MÁVAUT)» A főosztály feladata és hatásköre az alábbi volt: (Kivonat)

- „1. Az államvasutak közúti gépkocsi-fuvarozásának ellátása.
2. Az intézet társasgépkocsi és tehergépkocsi-jainak üzemeltetése.

3. A főosztálynak külön költségvetése van. Ennek keretén belül gondoskodik a hitelek felhasználása tekintetében...
4. Menetrend és díjszabás összeállítása...
5. A közúti személy- és teherszállítás kérdésének irányítása a vasúti szállításokkal összefüggésben.
6. Kapcsolatok fenntartása egyéb közlekedési vállalatokkal.
7. Közreműködés a közhasználatú gépjárművállalatok engedélyezési tárgyalásain.
8. Új szolgálati helyek kijelölése.
9. Személyzeti ügyek.
10. A közlekedési főosztály alá tartozó alkalmazottak létszámnyilvántartása. Nyugdíj- és betegbiztosítási ügyek. Segélyek és jutalmazások.

K. 1. osztály. Kereskedelmi és szállítási ügyek

1. A személy- és teherfuvarozásból eredő balcseti ügyek és a tűzkárokból származott kártalanítások előkészítése, illetve tárgyalása.
2. Az üzletvezetőségnek a számosztályok feladat körébe utalt teendőknél a közúti közlekedési ügykörrel illető ellátása azzal az elteréssel, hogy nyilvántartás és könyvelés mind a társasgépkocsi-járatok, mind a tehergépkocsi-járatok bevételeire is vonatkozik.
3. Kiadások és bevételek ellenőrzése.
4. A költségvetés és indoklásának elkészítése.
5. Havi zárszámadás elkészítése.
6. Évi zárszámadás elkészítése és indoklása.
7. Díjszabások szerkesztése, módosítása, illetőleg ezeknek jóváhagyásra való előkészítése.
8. Idegen vállalatokkal való együttműködésre vonatkozó megállapodások előkészítése.
9. Önköltségek megállapítása, üzemgazdasági ellenőrzés.
10. Megállapodások előkészítése áru felvételre. Megállapodás szállítmányozókkal.
11. A gazdasági viszonyoknak, az áru forgalomnak, közlekedési eszközök versenyének, továbbá a forgalmat befolyásoló gazdasági intézkedéseknek megfigyelése. Ide vonatkozó javaslatok.

K. II. osztály. Műszaki ügyek

1. A járművek karbantartása, időszakos ellenőrzése.
2. Új járművek beszerzése, tervezése, szerkesztési ügyek és átalakítások.
3. Javítóműhelyek létesítése...
4. Üzemi épületek létesítésének előkészítése, karbantartása, kezelése...
5. Anyag- és leltárszükséglet beszerzése.
6. Anyag- és leltárnyilvántartás és számadás.
7. A műszaki szolgálat személyzeti létszám-szükségletének előirányzása, a személyzet kiképzése és oktatása. Javaslat a szolgálati helyek betöltésére.
8. Műszaki végrehajtó szolgálat ellenőrzése.

K. III. osztály. Forgalmi ügyek

1. Menetrendek szerkesztése, módosítása, illetőleg czekek jóváhagyására való előkészítése.
 2. Új vonalak tanulmányozása.
 3. Üzemi statisztika.
 4. Különjáratok.
 5. Idegen engedélyokiratok nyilvántartása.
 6. Posta- és újságszállítás.
 7. A közhasználatú tehergépkocsi-fuvarozás megszervezése és szabályozása a közlekedésügyi miniszter által megadott keretekben.
 8. Tehergépkocsi-fuvarozás lebonyolítása a vasúti szolgálattal karöltve.
 9. A közúti tehergépkocsi-fuvarozás megfigyelése, ellenőrzése.
 10. A forgalmi szolgálat személyzeti létszám-szükségletének előirányzata, javaslat a szolgálati helyek betöltésére. A személyzet kiképzése, oktatása és a végrehajtó szolgálat ellenőrzése.
- Az államvasutak közúti közlekedésének külső végrehajtó szolgálatát:
1. MÁVAUT főműhely (Közvetlenül a K. II. osztálynak alárendelve),
 2. MÁVAUT szertár (Közvetlenül a K. II. osztálynak alárendelve),
 3. MÁVAUT főnökségek,
 4. MÁVAUT kirendeltségek látják el..."

- 10 Az 1945. XI. tc. alapján kiadott 1100/1945. ME. rendelettel november 15-ével megszüntették a Kereskedelmi és Közlekedésügyi

Minisztériumot és ügykörét a Kereskedelem és Szövetkezetügyi Minisztérium, valamint a Közlekedésügyi Minisztérium vette át. Az új Közlekedésügyi Minisztérium I. Vasúti Főosztálya felső vezetésben összpontosította a minisztériumi és vezérigazgatósági funkciókat. 1949. március 1-től a MÁV üzletvezetőségeket vasútigazgatóságokká szervezték át, növelték hatáskörüket és a felelősségüket is a feladatok végrehajtásában. Ugyanekkor a Vasúti Főosztályt is jelentősen átszervezték.

- 11 Az autóközlekedési igazgatóságok székhelyei és számozásuk az alábbi: 1. Budapest, 2. Pécs, 3. Miskolc, 4. Székesfehérvár, 5. Szolnok, 6. Győr, 7. Zalaegerszeg, 8. Békéscsaba, 9. Debrecen.
- 12 Az autóközlekedési igazgatóságok székhelyei, számozásuk, területük és a felügyeletük alá rendelt vállalatok:
 1. Budapesti AKIG: Területe a főváros és Pest megye. Vállalatok: 11-18. sz. AKÖV, ÁFKV, Belsped.
 2. Pécsi AKIG: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye. Vállalatok: 21-26. AKÖV.
 3. Miskolci AKIG: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye. Vállalatok: 31-34. és 37. z. AKÖV.
 4. Szegedi AKIG: Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye. Vállalatok: 41-44. sz. AKÖV.
 5. Debreceni AKIG: Hajdú-Bihar, Szolnok és Szabolcs-Szatmár megye. Vállalatok: 51-54. sz. AKÖV.
 6. Győri AKIG: Győr-Sopron, Komárom, Vas és Veszprém megye. Vállalatok: 60-69. sz. AKÖV.
- 13 1962-1964 között a GAFU Vállalatából megalakult a 22. sz. AKÖV és a VSZV-ből a 23. sz. AKÖV. Az Erdőgazdasági Szállítási Vállalatot az 1. sz. AKÖV, a Kecskeméti Városi Autóüzemet, a Kiskunfélegyháza és a Bajai Gépkocsi Vállalatokat a 9. sz. AKÖV, a Szegedi Közlekedési Vállalat autóbusrészlegét a 10. sz. AKÖV, a Pécsi Közlekedési Vállalatot a 12. sz. AKÖV vette át. 1962. január 1-jétől az AKÖV-ök

székhelyei és számozása: 1. Budapest, 2. Salgótarján, 3. Miskolc, 4. Eger, 5. Nyíregyháza, 6. Debrecen, 7. Szolnok, 8. Békéscsaba, 9. Kecskemét, 10. Szeged, 11. Szekszárd, 12. Pécs, 13. Kaposvár, 14. Székesfehérvár, 15. Veszprém, 16. Zalaegerszeg, 17. Szombathely, 18. Tatabánya, 19. Győr, 20. MÁVAUT Budapest.

- ¹⁴ A közületi gépjárművek üzemeltetésével kapcsolatos szabályokat, rendeleteket az 1973-ban megjelent Gépjármű ügyintézők kézikönyve 439 oldalon tartalmazza, a 3 év múlva megjelent 2. kiadás terjedelme már 893 oldal.
- ¹⁵ A székesfehérvári repülőgép-javítóból 1954-ben alakult Általános Mechanikai Gépgyár autóbusz-felépítmények előállításával kezdett foglalkozni. Az első autóbuszok Csepel D350 típusú teherautóalvázra épültek. A plató helyére dobozserű, zárt kocsiszerényt szereltek fapados ülésekkel. Ezekkel az autóbuszokkal szállították a bányászokat a munkahelyükre, de iskolabuszként és vegyes járatú szerelvényként is közleked-

tették. A fapados ülésekről nevezte el a köznyelv ezeket az autóbuszokat „fakarusz”-nak. Hasonló felépítménnyel szerelő- és műhelykocsik is építettek. Saját fejlesztésű autóbuszait azért nem tudták legyártani, mert a gyárat 1963-ban átvette az IKARUS, és saját típusának gyártására állította át.

Felhasznált irodalom

- VERŐ GÁBOR (főszerk.): *Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből (1945–1949.)* KÖZDOK, 1981.
- TAPOLCZAI KÁLMÁN: 20 éves a közhasználatú állami autóközlekedési. *Közlekedési Közöny*, 1969/27. sz.
- 25 éves a VOLÁN autóközlekedés. A Volán Tröszt kiadványa. 1974.
- Camion História. 25 éves a Hungarocamion.* (1966–1991). A Hungarocamion kiadványa.
- A szerző saját gyűjteménye.

PUSZTAI JÁNOS

Hetven éve alakult a Délvidéki Aero Club Szegeden

A Délmagyarország című napilap 1930 elején adta hírül, hogy „sportrepülő klubot alakított a szegedi egyetem ifjúsága” A felsőoktatási intézmények ifjúsági egyesületeinek elnökei január 15-i ülésükön elhatározták egy közös repülő szervezet létrehozását. A majdani egyesület előkészítő bizottsági elnökéül dr. Vinczi Károly egyetemi titkárt választották. Az alakuló ülés időpontját január 21-re tűzték ki. Az alapítani szándékolt szervezetnek a Sportrepülő Egyesülete nevet tervezték adni. A város vezető elitje – az ifjúság tervében látva a kitűzött célnál sokkal szélesebb spektrumon mozgó lehetőségeit, – magához ragadta a kezdeményezést. A városatyák felismerése

messzebbre mutatott annál, amit az egyetemi önkormányzat – szerény lehetőségeivel – finanszírozni képes.

A januári újsághír után polgári mozgalmat indítottak Szegeden egyrészt a helyi, a lakossági szimpátia felmérésére, másrészt – kapcsolataik révén – az országos hatáskörű szervek támogatásának elnyeréséért a klub létrehozása érdekében. Nyilvánvalóan a nagyobb szabású terv hosszabb előkészítést igényelt, azért a január 21-re kitűzött alakuló közgyűlést el kellett napolni.

A város virilistái világosan látták, – a kor technikai lehetőségének szintjén – hogy a repülőtér fontos gócpont lehet a nyugat-keleti, a Balkánra és az Indiába irányuló

légit forgalom útvonalán. Ezek nem légből kapott ideák, hanem a város katonai repülőtérének tizenöt éves tapasztalatából merített tényekre alapozódtak. Mindez egyértelmű megvilágítást kapott az 1930. április 9-re összehívott előkészítő ülésen, ahol dr. Aigner Károly városi főispán mondott beszédet. Az, hogy Szegedet, – a már említett cél szempontjából, – „Európa egyik legalkalmasabb légikikötőjének” tartották, nem homályosította el az alapvető célt. A sportrepülő egyesület (és repülőtér) létrehívásával nemcsak kizárólagos városi érdeket kívántak szolgálni, hanem a „délvidék városaiban, a repülés érdekében propagandát kifejteni, repülőversenyeket rendezni és az ifjú generációval a repülést megkedveltetni.”

Az alakuló ülést szervező bizottság elnöke dr. Aigner Károly főispán volt, ő vezette a városháza bizottsági termében a közgyűlést előkészítő értekezletet 1930. április 9-én. Megnyitójában a nagyszámú megjelent között köszönthette Bethlenfaly Pál Andort a Magyar Aero Szövetség alelnökét.

Az elnök felkérésére dr. Kogutowitz Károly egyetemi tanár ismertette az előkészítő bizottság eddig végzett munkáját, és az alakuló közgyűlésig teendő feladatokat. Itt tett javaslatot az alakuló összejövetel húsvét utáni időpontjára és a jelölő bizottságra. Annak elnökekül dr. Aigner Károly főispánt javasolta, tagoknak dr. Bodnár Béla egyetemi tanársegédet, Endrey Béla hódmezővásárhelyi polgármester helyettesét, Hány László őrnagyot, a katonai repülőtér parancsnokát, valamint helyettesét, Schwager János századost, majd dr. Varga Zsigmond MEF-HOSZ¹ vezetőt, dr. Vinczy Károly egyetemi titkárt és az előterjesztő professzor önmagával egészítette ki a választásra előterjesztendők névsorát.

Eleve elrendelés az, hogy a jelölő bizottság egyik tagja, még a megválasztása előtt rámutasson a létrehozandó repülőklub vezetőire, olyanokra, „akiket szívesen látna Sze-

ged közönsége”, – hangsúlyozta Kogutowitz professzor. Így – most már a kibővített terveknek megfelelően, – a Délvidéki Aero Klub elnökének dr. Aigner Károly főispánt, társelnöknek Kubinyi Gyula altábornagyot, dr. Somogyi Szilveszter polgármestert, ügyvezető elnöknek pedig önmagát, azaz Kogutowitz Károly professzort indítványozta majdan megválasztani.²

A Délvidéki Aero Klub alakuló gyűlését előkészítő „nagy bizottság” április 11-én, a városházán tartotta ülését. Az értekezleten megjelentek: Vámos Béla tábornok, a szegedi központú 5. vegyes dandár képviselőjében, v. Horváth Gyula tábornok, dr. Somogyi Szilveszter polgármester, Endrei Béla Hódmezővásárhely polgármester helyettese, Szathmáry Tihamér nyugállományú főispán, dr. Lang-Miczky Ernő táblai elnök, dr. Berecz János, dr. Ditrői Gábor, dr. Kerékgyártó Béla, mindhárman egyetemi tanárok. Résztvett még az értekezleten dr. Paraszky Gyula járásbírói elnök, dr. Boross Dezső főügyész, dr. Dósa István főszolgabíró, Sztríha Kálmán és dr. Bogass Béla esperes plébános, dr. Tihanyi Béla gimnáziumi igazgató, dr. Tonelli Sándor kamarai főtitkár, Matkovits Péter miniszteri tanácsos és még sokan mások a város polgári és egyházi elitjéből. A történelmi pillanat 1930. május 17-én köszöntött rá Szeged és környéke repülni vágyó fiataljaira. A remélt érdeklődők számát sokszorosan meghaladó tömeg gyűlt össze a városháza közgyűlési termében.³

Az alakuló közgyűlésre ellátogattak a magyar repülés reprezentásai is. Jelenlétével tisztelte meg a klub alapító értekezletet dr. József Ferenc főherceg, a Magyar Aero Szövetség elnöke, akinek kíséretében volt Farkas Kálmán alelnök, valamint Kara Jenő ügyvezető alelnök is. A Légügyi Hivatalt Bisits Tibor, v. Csicséri Gyula és Szirmay Aladár százados képviselte.

Dr. Aigner Károly elnöki megnyitó be-

szédében az egyesület programjából idézte, „...a klub létrehozásával is nemzeti élni akarásunkat kívánjuk hangsúlyozni.” A Trianon okán, ... – majd folytatva a gondolatot kiemelte, – „Az élethez, az önvédelemhez nekünk is annyi jogunk van, mint a többi nemzetnek.” – továbbá ráutalt, „...ha valaki élni akar, levegőre van szüksége”. Nekünk is „...a levegőt kell meghódítani, nehogy a világversenben hátra maradjunk.”

Dr. József Ferenc főherceg, majd Kogutowitz professzor hazafias, lelkesítő gondolatokkal buzdították a jelenlévőket. A főherceg gondolatai közül kiemelést érdemel az, hogy „...ma még nincs magyar repülés, ezzel ne is áltassuk magunkat. Repülés csak akkor lesz, ha behozzuk a más nemzetekkel szembeni lemaradásunkat.” Kogutowitz professzor példák sorával egészítette ki a főherceg igazságát akkor, amikor a vélt és valós ellenségeink nyomasztó légifölényét vázolta. Kertelés nélkül ecsetelte azt az iszonyatosan hosszú utat, amelyet rövid idő alatt be kell járnunk ahhoz, hogy méltó ellenfélle lehessünk.

Az ország politikai szándékának kinyilvánítása után azt is bejelentette, hogy a MAeSZ jóvoltából az alakulandó klubnak már három darab Hungária típusú motoros sportrepülőgépe van. Amennyiben a nagyközönség is támogatja a helyiérdekű aviaticát, akkor rövidesen lehetnek repülőgéptaxijai is melyekkel Szegeden és a környező városokban repülőnapokat rendezhetnek. Ezt követően dr. Vinczy Károly ismertette az alapszabály (tervezetet), majd ennek elfogadását követően kimondták a DAeC megalakulását.⁴

A klub első, alapító, választott vezetői a következő városi személyiségek lettek:

- elnök: dr. Aigner Károly városi főispán,
- ügyvezető elnök: dr. Kogutowitz Károly egyetemi tanár,
- társelnökök: dr. Somogyi Szilveszter

Szeged város polgármestere, dr. vitéz Shvoy Kálmán tábornok, az 5. vegyesdandár parancsnoka, dr. Mecsky Zoltán, dr. Farkas Béla, dr. Feilits Berthold, dr. Burgli Emil és dr. Balka Gyula.

– főtitkár dr. Bodnár Béla, titkár Horváth Péter, a gazda pedig Rácz Antal lett.

Könyvtáros dr. Szécsényi Sándor, pénztárossá Horváth Jánost választották. Az ellenőr posztját v. Vikes Zoltán vállalta. Az ügyészi feladatok ellátására dr. Csermák Ernő kapott bizalmat. A társadalmi vezetésén túl meg kell említeni Csontos Ferenc főhadnagy repülőtér parancsnokot, Holló Lajos őrmester és Kalina László szakaszvezető oktatót, valamint Csiki Lajos főhadnagy, okleveles gépészmérnök-pilótát, a műszakiak vezetőjét, akinek ugyancsak elévülhetetlen érdemei vannak a szegedi sportrepülés motoros ágának pályára állításában. Róluk – méltánytalanul – sehol sem emlékeznek meg a hivatalos jelentések, visszaemlékezések.

Négy hónappal később, szeptember 19-én beszámoló taggyűlést tartott a klub vezetősége. A főtitkár dr. Bodnár Béla ismertette az alakuló értekezlet óta történeteket és a jövőre tervezett feladatokat. Először a közgyűlés záró eredményét tárta a nagyszámú hallgatóság elé, mely szerint a klubnak 20 alapító-, 464 rendes- és 117 pártoló tagja van.

Dr. Ditrői Gábor egyetemi tanár, a klub vezetősége nevében bejelentette, hogy „taggyűjtési akciót” indítanak. A tagszervezés mellett adományokat is elfogadnak egy negyedik gép vásárlására, valamint a saját klub-repülőtér megszerzése ügyében is intézkedéseket tettek. A pilóták – akik az alakuló ülés után szinte azonnal megkezdték a kiképzést a klub három, ajándékba kapott Hungária típusú gépén, – rövidesen vizgázni fognak. A kiképzés négy hónapja alatt baleset nem történt. A klub mint szervezett erő, nem minden előzmény nélküli. A város-

ban a repülésnek messze visszaható szellemi és 1915-től, – a katonai repülés kezdetétől, – gyakorlati gyökerei is voltak. Az aviatikai érdekcsoportok, különféle tömörülések, iskolai szakosztályok, tanulókörök fogták össze a repülés ügye iránt érdeklődő, kutató, álmodozó elméket, a modell- és repülőgép építéssel kísérletezőket.

A klub létrejöttével nem csupán az a keret teremtdött meg amely összekapcsolja a szétszórt, egymástól többnyire elszigetelt csoportokat, hanem új értelmet, megfogható távlatot adott tagjai kezébe a repüléssel és a modellezéssel. A klub megalakulásával, a repüléssel kacérkodó, értő és kedvelő lelkes amatőrök, repülési vágygal teli emberek biztos, szakszerűen irányított bázis szervezetre leltek. Ezzel Szegeden is az aviatikának új fejezete kezdődött, a pillanatnyi lehetőségeinél jóval messzebbre mutató tervekkel és kapcsolatokkal, de még a katonai repülőtéren.

Jegyzetek

- ¹ Magyar Egyetemi, Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége.
- ² Mindez erős sugallat, olyan befolyásolás, ami a kor etikai normáival sem csengett együtt. Nyilvánvalóan a feladat hatalmas

volta, intézkedni képes, tudó és akaró személyeket követelt a legfontosabb posztokra. A kijelölt cél biztos elérése érdekében aligha rendelhetek alá egy (talán) nem kellően mérlegelt jelölést, a közgyűlési választás esetlegességi próbájának.

- ³ A polgári kezdeményezésen túl jól szolgált az alapító közgyűlés propagandáját a MAeSz repülőraja, amely a megbeszélés kezdete előtt hosszú ideig körözött a város felett.
- ⁴ Az adatgyűjtés során több forrásanyagban találkoztam a Délvidéki Aero Klub írásmódjának, illetve rövidítésének következtelen alkalmazásával. Leggyakrabban – a klub kiadványai között is – a DAeC és a DAC forma fordult elő. A sajtó anyagban ritkábban, de előfordult a DAK és a DAeK rövidítés is.

Források

Délmagyarország 1930. január 16-i, az április 10-i, az április 12-i, majd a május 8-i, illetve a szeptember 20-i száma.

Megemlékezett még a klub alakításáról a *Szegedi Friss Újság*, a *Szegedi Napló* és a *Szegedi új nemzedék* című napilap május 18–20-i száma, azonban a felhasznált írásoknál bővebb információval nem szolgáltak, csak azok hitelességét megerősítették.

NÓTÁRI TAMÁS

Servius Sulpicius orator

I. Az i. e. 63-ban elhangzott pro Murenában Cicero tagadta, hogy barátja, Servius Sulpicius Rufus addigi jogtudósi tevékenysége alapján méltóbban pályázhassék a consulatusra, mint a katonai karriert befutott L. Licinius Murena. Elismeréssel szólott ugyanakkor a kiváló jogtudós egyéb érdemeiről és erényeiről,¹ a politikai szituáció indokolta kritikus hang pedig soha nem az embert, hanem csupán annak hivatását érintette.² Méltó elégtételt szolgáltatott azonban neki tizenhét esztendővel később keletkezett, a római ékesszólás történetét taglaló dialógusában, a Brutusban, ahol hosszabban kitér Servius Sulpicius életére és pályafutására.³ Megemlíti, hogy ismerték egymást gyermekkoruktól kezdve, s hogy barátja is Rodoszon folytatta tanulmányait, ám Servius figyelmét az ékesszólás helyett a jogtudomány felé fordította – ahol végül minden elődjét felülmúlta.⁴ Ugyanis inkább akart a második tudományban első lenni, mint az elsőben második,⁵ annyira azonban jártas volt a retorikában is, amennyire erre a iuris consultusi tevékenység ellátásához, ill. a consuli méltóság megszerzéséhez szüksége volt.⁶ Érdemes ugyanakkor egy pillantást vetni arra, hogy Quintilianus hogyan értékeli Servius Sulpiciust, s ezáltal teljesebbé tenni a cicerói értéktételeket.

II. Quintilianus tizenhárom alkalommal tesz említést az Institutio oratoriában Servius Sulpiciusról.

Két helyen Cicero pro Murenája kapcsán nevezi meg: 4.1.75. Sed in ipsis etiam probationibus multa funguntur prooemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores, pro Murena, cum se Servio excusat. 11.1.69. Duae simul huiusmodi personae Ciceroni pro Murena dicenti obs-

titerunt, M. Catonis Serviique Sulpicii. Quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit? További két alkamommal pedig a kilencedik Philippicában Cicero által megfogalmazottakat veszi alapul: 3.8.5. Non illa similis iudicialium quaestio de statua Servii Sulpicii, an his demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? 7.3.18. Aut, cum finitionem praecedit probatio, ut in Philippicis Cicero Servium Sulpicium occisum ab Antonio colligit et in clausula demum ita finit: Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. E négy utalás kizárólag Cicero kapcsán említi Servius Sulpiciust, s nem tartalmaz semmilyen adatot annak sem szónoki, sem jogtudósi munkásságával kapcsolatban.

Az ötödik hely szintén a Corpus Ciceronianumból merít: 12.3.9. Verum et M. Cato cum in dicendo praestantissimus tum iuris idem fuit peritissimus, et Scaevolae Servioque Sulpicio concessa est etiam facundiae virtus. Pusztán a facundia erénye azonban még senkit nem emel az ékesszólás legjobbjai közé – Cicero ezen, a Brutusban megfogalmazott véleményével Quintilianus is egyetért.

Három helyen utal Quintilianus Servius Sulpicius egyik beszédére, a pro Aufidiára: 4.2.106. Qua tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia: Somnone te languidum an gravi lethargo putem oppressum? 6.1.20. Nam et cautiores ad custodiam suae religionis iudices facit et gratiam responsuris aufert, cum ea praedicta sunt ab accusatore, iam, si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius Sulpicius contra Aufidiam, ne signatorum, ne ipsius dis-

crimen obiciatur sibi, praemonet. 10.1.22. Illud vero utilissimum, nosse eas causas, quarum orationes in manus sumpserimus, et quotiens continget, utrinque habitas legere actiones: ...et Servii Sulpicii atque Messalae, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter. Sem az első szöveghely, amely a pro Aufidia egy mondatát idézi, sem a második nem tartalmaz jelen vizsgálódásunk szempontjából érdemi információt, a harmadikból azonban megtudjuk, hogy Aufidiával szemben Messalla lépett fel vádlóként.

Quintilianus még további öt alkalommal tesz említést Serviusról: 10.1.116. Et Servius Sulpicius insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. Servius tehát méltán tett szert jelentős hírnévre három beszédével. Figyelmet érdemel, hogy Quintilianus a szónokok kronológiájában Caelius Rufus és Licinius Calvus után, és Cassius Severus közé helyezi el Servius Sulpiciust. 12.10.11. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hic vim Caesaris, indolem Caelii, subtilitatem Calidii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalae, sanctitatem Calvi, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitem Cassii reperimus. A majdnem kortárs szónokok erényeit sorolva Quintilianus az acument mondja Servius fő jellemvonásának. Nem érdektelen, hogy itt is közvetlenül az Augustus-kori Cassius Severus előtt áll a felsorolásban. 10.5.4. Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius. A fordítás Quintilianus szerint igen hasznos gyakorlat a szónok számára, s ez természetesen nem csupán prózai, hanem költői művek fordítására is áll. Állítólag ez volt azon egyetlen exercitatio, amellyel Sulpicius is élt. 10.7.30. Sed feruntur aliorum quoque inventi forte,

ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros digesti ut causarum quae sunt actae a Ser. Sulpicio, cuius tres orationes extant, sed hi de quibus loquor commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Quintilianus itt arról beszél, hogy a legtöbb szónok magával viszi a bíróságra biztonság okáért előre elkészített jegyzeteit, ám vannak olyanok is, akik rögtönöznek, s a commentariusokat csak később állítják össze, így például Servius Sulpicius, akinek három beszéde maradt fenn. 9.4.38. Quae fuit causa et Servio, ut dixi, subtrahendae S litterae, quotiens ultima esset aliaque consonante susciperetur: quod reprehendit Luranius, Messala defendit. A kakofóniát elkerülendő Sulpiciusnak szokása volt elhagyni az „s” hangot, ha a következő szó mássalhangzóval kezdődött, e gyakorlatával Messala egyetértett, Luranius pedig támadta emiatt. Luraniust sajnos nem tudjuk azonosítani – miként a szöveghely romlott voltát sem zárhatjuk ki –, Messalláról azonban tudjuk, hogy igen határozott véleménye volt nyelvészeti kérdésekben, nem hiába nevezi őt az idősebb Seneca a latin nyelv felette gondos őrének.⁷

III. A következőkre kockáztassuk meg azon feltevést, hogy Quintilianus nem minden esetben a jogtudós Servius Sulpiciusról, Cicero kortársáról és barátjáról beszél, hanem olykor annak azonos nevű fiáról, és csoportosítsuk ennek megfelelően a szöveghelyeket.

A pro Murena és a kilencedik Philippica kapcsán az Institutio oratoria minden kétséget kizáróan az idősebb Servius Sulpiciust, a jogtudóst emlegeti. Hasonlóképpen őrála van szó azon alkalommal, amikor Quintilianus Cicero Brutusára támaszkodik, s a méltatás hangvétele meg is felel ennek. Cicero ugyan elismeréssel nyilatkozik barátja szónoki képességeiről, ám megjegyzi, hogy az ékesszólásban csak annyira mélyült

el, amennyire egyéb tevékenységei ezt megkívánták, tehát semmiképpen nem pályázott szónoki babérokra lévén ex asse iuris consultus. Ezzel némiképp ellentétes az insignis fama említése. Az idősebb Servius Sulpiciusról bajosan lehetne elképzelni, hogy az egyetlen exercitatio, amit igénybe vett, a versfordítás lett volna, miként azt is, hogy beszédeit a törvényszéken rögtönözte. Mind ez nem fért volna össze aggodalmasan precíz és határozatlan természetével.⁸ Nemkülönböztetve gyanút ébreszt Serviusnak mint szónoknak a szónoki kronológiában történt elhelyezése, ugyanis a két felsorolás egyikében sem mint Cicero kortársa szerepel, hanem Calvus, ill. Brutus után, s őt közvetlenül az Augustus-kori Cassius Severus követi.⁹

Ezek alapján nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy Quintilianus két Servius Sulpiciusról, a jogtudós apáról, és ennek azonos nevű szónok fiáról tesz említést az Institutio oratoriában.

Jegyzetek

- ¹ Cic. Mur. 23. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi, quod quidem ius civile didicisti, non dicam operam perdi-

disti, sed illud dicam, nullam esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam.

- ² A pro Murenához bővebben lásd A. BÜRGE: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*. Zürich, 1974. 90. és köv., NÓTÁRI T.: *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30.), In *Aetas*, 1999/1–2. 224. és köv.
- ³ Cic. Brut. 150–156.
- ⁴ Cic. Brut. 151. Nam et in isdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior...sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo aetatis sed eorum etiam qui fuissent in iure civili esse princeps.
- ⁵ Cic. Brut. 151. Videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus.
- ⁶ Cic. Brut. 155. Sic Servius sapientissime... ex altera tantum assumeret quantum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis.
- ⁷ Sen. Contr. 2.4.8. Latini utique sermonis observator diligentissimus.
- ⁸ Cic. ad fam. 8.10.3. Nosti Marcellum, quam tardus et parum efficax sit, itemque Servius quam cunctator.
- ⁹ R. SYME: A great orator mislaid. *Classical Quarterly* 31 (1981) 423. és köv.

MARÓTI EGON – T. HORVÁTH ÁGNES

„Hajrá, Hellász!”

A delphoi Pythia sportversenyeinek vonzaskörzete

I.

A közelmúltban jelent meg *A delphoi Pythia sportversenyeinek győztesei* című kötet az Apolló Könyvtár 21. köteteként.¹ Terjedelmi okokból kimaradt a munkából, egyebek között, a versenyek vonzaskörzetének bemutatása. Ez alatt azoknak a polisoknak, területeknek feltérképezését értjük, amelyekből, ahonnan az illető versenyek résztvevői, győztesei származnak. Ez a felmérés szükségképpen csak hiányos lehet, egyrészt a forráshagyományozás hézagos, töredékes volta miatt², másrészt azért, mert az antik görög versenyeknek általában csak a győzteseit tüntették fel. Kivételesen ismerjük a második helyezettek nevét is, főként a küzdőszámokban a végső győztesek ellenfeleit, illetőleg azokat, akik valamilyen szempontból nevezetesebbek voltak. Ilyenek azok, akik egyidejűleg valamelyik más számban arattak győzelmet, vagy azok, akik ugyane verseny-számban más alkalommal szereztek koszorút, illetőleg valamilyen politikai, katonai vonatkozásban érdemeltek említést, stb.

A győztesek polisai többnyire ismertek; az alábbiakban ezt kívánjuk feldolgozni, illusztrálni, hogy az egyes polisok a versenyek milyen elterjedtségét, látogatottságát mutatják. Mint jeleztük, a kép szükségképpen hiányos lesz, hiszen a győztesek mellett induló mezőnyről nem kapunk képet a forrásokból, holott joggal feltételezhető, hogy a versenyeken olyan polisok polgárai, képviselői is szerepeltek, akik nem arattak győzelmet, hanem – ahogy ma mondjuk – csak „helyezést” értek el, vagy a „futottak még” kategóriájába tartoznak. Azonban, mint ókori vonatkozásban általában, azzal a hagyományozott, hiányos anyaggal – irodalmi, feliratos és papirologiai – adatokkal

tudunk dolgozni, amelyek ránk maradtak. A jelentősebb „sportközpontokról” bizonyára ezek is számot adnak, hasonlóképpen a legjelentősebb, kiemelkedő versenyzőkről.

A győztesek polisait, ezen belül az egyes helyi győztesek nevét alfabetikus sorrendben közöljük, esetenként feltüntetve a versenyzőknek a forráskötetben szereplő sorszámát. Több az ismeretlen „illetőségu” atléta: ha nem Delphoiban állítottak nekik – vagy nem csak ott – szobrot, akkor ennek a szobornak, illetve feliratnak a lelőhelye a feltételezhető polisa. Az ilyen esetekben a név elé zárójelben kérdőjelet teszünk.

A római polgárjogot s ezzel nevet szerzett versenyzők esetében a latin nevet tesszük előre, utána mintegy a római cognomennek megfelelően az eredeti görög nevet, ahogyan a kötet hivatkozott számú tételében. Összeállításunkban a tételek száma kisebb, mint a kötetben: azok hiányoznak, akiknek a polisa ismeretlen, ahogyan L. Moretti írta: „patria ignota”. A polisok ismert nevű versenyzőinek száma terén nagyok a különbségek: ez nem feltétlenül a sportsikereket jellemzi, hanem az illető városok méreteit, népességét, kulturális színvonalát, írásbeliségének hagyományozottságát.

A helyneveket a bevett hazai gyakorlat szerint jelöljük, a magyar ábécé sorrendjében.

1.³ AIGINA

Aíristomenés (47)
Kallias (33)
Theognétos (25)

2. AKRAGAS

Xenokratés (14)

3. ALEXANDRIA

- M. Aurelius Asklepiadés – pankration (153)
- M. Aurelius Asklepiadés – birkózó (157)
- M. Aurelius Démétrios (144)
- Aurelius Phoibammón (171)
- Isidóros (114)
- Kleoxénos (95)
- I. Ptolemaios Sótér (82)
- L. Septimius Aurelius Scrapión (173)
- Stratón (115)

4. ANTHÉDÓN

- Nikón (89)

5. ANTIOCHIA (Szíriában)

- Tiberius Claudius Patrobios (126)

6. APHRODISIAS (Káriában)

- M. Aurelius Menandros (149)
- M. Aurelius ...os (168)

7. ARGOS

- Dandis (27)
- Kleainetos (76)
- Theaios (36)
- (?) ismeretlen nevű³ futó (101)

8. ATHÉN

- Alkibiadés (10)
- Alkibiadés (52)
- Athénaios (141)
- Chabrias (66)
- Démokratés (49)
- Kallias – négyesfogat (3)
- Kallias – pankration (24)
- Lysis (42)
- Megaklés (15)
- Ménodóros (111)
- Titus Domitius Prométheus (179)
- (?) Pythodélos (43)
- Timodémos (17)
- i. n. (70)

9. BITHYNIA

- (?) i.n. (182)

10. CHIOS

- (?) Apollonios (123)

11. DAPHNÉ

- Hermas (120)

12. DELPHOI

- Timasitheos (7)
- (?) Kalliadés (71)
- i.n. (136)
- i.n. (186)
- (?) i.n. (192)

13. DIDYMA

- M. Aurelius Thelymitros (165)
- M. Aurelius Thelymitrés (180)

14. ELEA

- Mnasibulos (150)

15. EPHEOS

- M. Ulpius Domestikos (143)
- K[...]ktabénos (155)
- M. Aurelius Philosebastos (154)
- i. n. futó (148)
- (?) i.n. futó (189)

16. ERYTHRAI

- Epithersés (106)

17. ÉLIS

- Aristeidés (145)
- Aristodamos (61)
- Aristodémos (64)
- Eupolemos (55)
- Paianios (96)
- Satyros (79)
- Timón (104)
- (?) i. n. – diaulos (117)

18. GÉLA

- Polyzélós (23)

19. HIMÉRA

- Ergotelés (31)

20. ILION

- (?) Pergamos (184)

21. KARISTOS

- Glaukos (6)

22. KÁRIA
Melankomas (130)
Titus Flavius Métrobios (131)
23. KAULÓNIA
Dikón (62)
24. KILIKIA
Titus Flavius Artemidóros (132)
Haltér (135)
25. KLAZOMENÉ
Pythodóros (94)
26. KOLOPHÓN
Moschos (102)
27. KORINTHOS
Nikoladas (54)
Ptoidóros (9)
Thessalos (8)
28. KÓS
Philinos (92)
29. KRÉTA
(?) i. n. futó (80)
30. KROTÓN
Milón (5)
Phayllos (16)
31. KYDNOS
(?) i. n. boxoló (99)
32. KYRÉNÉ
IV. Arkésilaos (39)
Telesikratés (30)
33. KYZIKOS
Philostratos (166)
(?) ...és Pytheas fia (91)
34. LAODIKEIA (Phyrgiában)
Héras (121)
(?) Topos (185)
35. LARISSA
Lykormas (77)
36. LOKRIS
Aristoklés (103)
37. LUSOI
Agésilaos (4)
38. MAGNÉSIA (a Maiandros mellett)
P. Aelius Aristomachos (142)
Démokratés (119)
Hérogeitón (67)
L. Silicius Firmus Mandrogenés (169)
Pythagoras (88)
i.n. gyermekek stadionfutása (90)
39. MAINALOS
Ephudión (38)
40. MEGARA
i. n. periodosgyőztes (193)
(?) i. n. (181)
41. MESSÉNIA
Lcón (105)
42. METAPONTION
Alexidamas (40)
43. MILÉTOS
Anténór (83)
P. Ae. Granianus Fanius Artemidóros (178)
Astyanax (81)
Babón (113)
Xenothemis (110)
[...]kratés, fia – futó (118)
44. MYRA
M. Aurelius Pappos (170)
(?) Alexander (158)
45. MYTILÉNÉ
Archippos (86)
46. NAXOS
Teisandros (2)
47. NIKOMÉDIA
(?) Septimius Aurelianus (164)

48. NYSA
M. Aurelius Hieroklés (163)
49. OINOANDA
(?) Aurelius Toalios (174)
50. OPUS
Epharmostos (32)
51. OXYRHYNCHOS
Aurelius Sarapammón (183)
52. PARAPOTAMIOI
Aichmeas (187)
53. PATRAI
Cheilón (78)
54. PELLA
Archón (74)
55. PELLINA
Hippokleas (12)
Phrikias (11)
56. PERGAMON
Philippos Glykón (116)
(?) i. n. (194)
57. PHARSALOS
Agelaos (46)
Hagias (44)
Télemachos (45)
(?) Trochilos (72)
58. PHIGALEIA
Narykidas (67)
59. PHLIUS
Timainetos (13)
60. PHILADELPHIA (Lydiában)
T. Aelius Aurelius Métrodóros (161)
P. Pompeius Eutychés (128)
(?) Aurelius Charmón (191)
61. PHÓKIS
Exékestidés (59)
i. n. – gyerek birkózó (58)
i. n. – gyerek birkózó (84)
62. PRIÉNÉ
Athénopolis (109)
63. RHODOS
Diagoras (37)
Dorieus (51)
Kasmylos (35)
Komón (125)
Nikagoras (85)
(?) León (107)
Titus Flavius (?) – futó (137)
i. n. (160)
64. SALAMIS (Ciprus)
Démétrios (177)
65. SAMOS
(?) Leukón (56)
66. SARDIS
M. Aurelius Demonstratus Damas (152)
67. SIKYÓN
Kallistratos (93)
Kleisthenés (1)
Sóstratos (68)
Teletias (139)
i. n. (26)
68. SINOPÉ
Marcianus Rufus (140)
69. SMYRNA
M. Aurelius Chrysippos (151)
Claudius Apollonios (156)
Claudius Rufus Apollonios (176)
(?) Aurelios Apollinaris (172)
(?) Tiberius Iulius Septimius Iulianus (159)
70. SPÁRTA
P. Aelius Alkandrias (175)
Polyklés (50)
Xenarchés (63)
i. n. (146)
(?) i. n. – birkózó (188)
71. STRATONIKEIA
Aristeas i. n. fia (122)
72. STYMPHALOS
Dromaeus (18)

73. SYRAKUSAI

Hierón (28)
Hierón (?) (29)

74. TARENTUM

(?) i. n. (60)

75. TEGEA

Damatrios (98)

76. TÉNOS

(?) Panklés (134)

77. THASOS

Theogenés (22)
Theopompos (73)

78. THESPIAI

Teisemenés (48)

79. THÉBAI

Iolaidas (69)
Kleitomachos (97)

Korbeidas (75)

Orphandas (65)

Pythonikos (20)

Thrasydaios (21)

i. n. (19)

80. TRALLES

Tiberius Claudius Artemidóros (129)

Tryphósa (124)

81. TRITAIA

Agésarchos (112)

82. THYATEIRA

C. Perellius Aurelius Alexander (167)

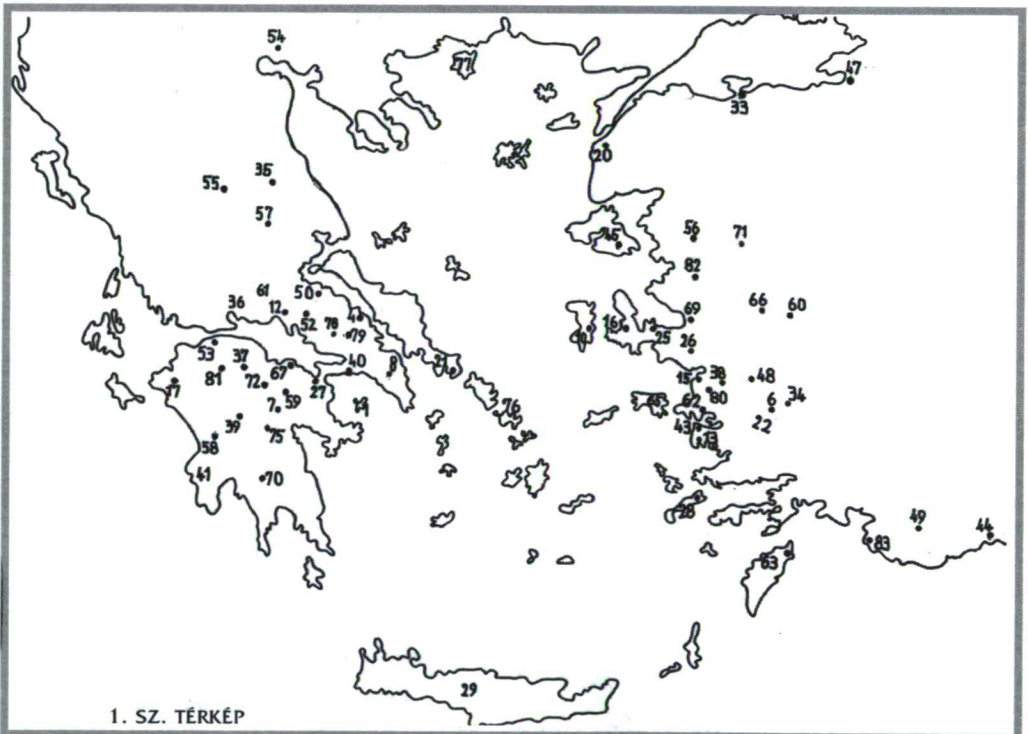
83. XANTHOS

T. Flavius Hermogenés (133)

84. ZANKLÉ

Leontiskos (41)

Összeállította MARÓTI EGON

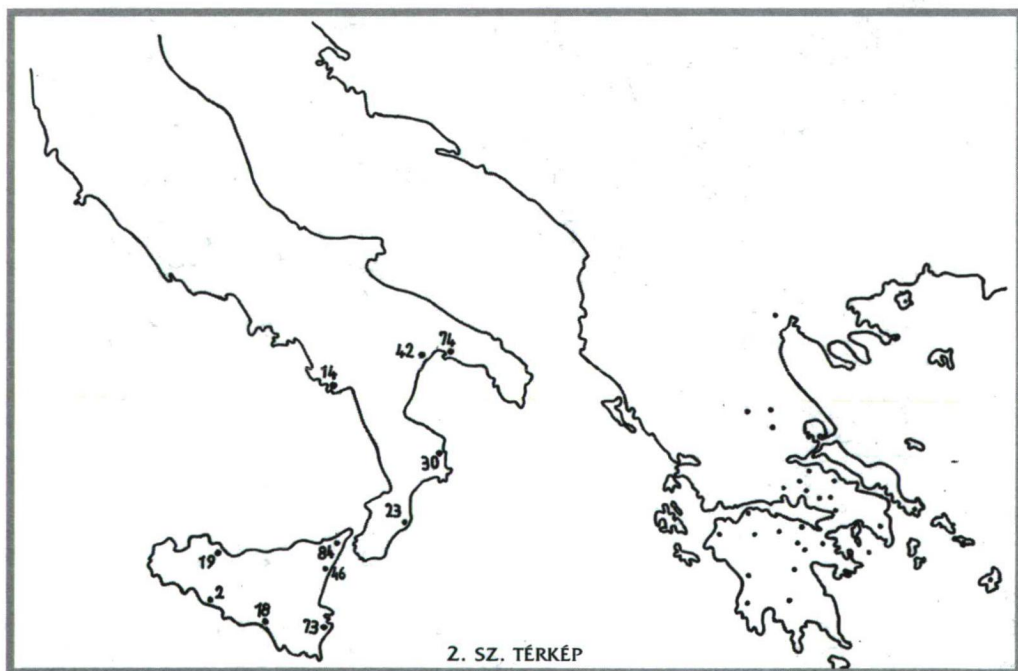
II.

A delphoi Pythia győzteseinek fenti listája alapján megkíséreltük felvázolni⁵ a játékok „vonzáskörzetét”. Ez a kép – az anyag már többször hangsúlyozott töredékes volta miatt – természetesen csak a győztesek vonatkozásában lehet valamennyire helytálló, s ha lényegesen új eredményekre nem is vezet, szemléletesen alátámaszthatja már meglévő ismereteinket. A felvázolt három térkép alapján a játékok igen népszerűnek tűnnek a görög világban. A delphoi Pythia vonzáskörzete lényegében egy, a Delphoi köré képzeletben meghúzott, mintegy 800 km sugarú körben helyezkedett el. Ennek a körnek a Tarentum–Delphoi–Thessalonika vonala által határolt „körcikke” – Thracia, Macedonia, Illyria területe – kiesik, helyette kelet felé húzhatunk meg egy, az eredeti kör sugarát 1300-1500 kilométeresre nyújtó körsávot.

Ha közelebbről is megvizsgáljuk ezeket a városokat, s figyelembe vesszük azt a

tényezőt is, hogy egyes polisok hány győztest ünnepeltek, akkor azt találjuk, hogy a legeredményesebben szereplő városállamok az Élis–Thebai–Athén–Spárta által Delphoi köré vont mintegy 150 km sugarú belső körön helyezkednek el. Hasonlóan az olympiai versenyek spirálisan táguló vonzáskörzetéhez⁶, a Pythia sportversenyeinek résztvevői is egyre táguló körben helyezkednek el.

Teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, de nagyon valószínű, hogy a játékokra kezdetben a delphoi Apollón jóshely közvetlen közelében lévő polisok küldték el versenyzőiket. Ezt a tényt támaszthatja alá két dolog is. Az egyik bizonyító tényező az lehet, hogy a legtöbb győztes a „belső körön” belüli városállamok büszkélkedhetnek, a másik pedig, hogy a játékok története során egyedül ezek a klasszikus görög területhez tartozó polisok azok, akiknek polgárai a kezdetektől a játékok megrendezésének végéig egyaránt szerepeltek. Ezen Apollón-kultusz-

2. SZ. TÉRKÉP

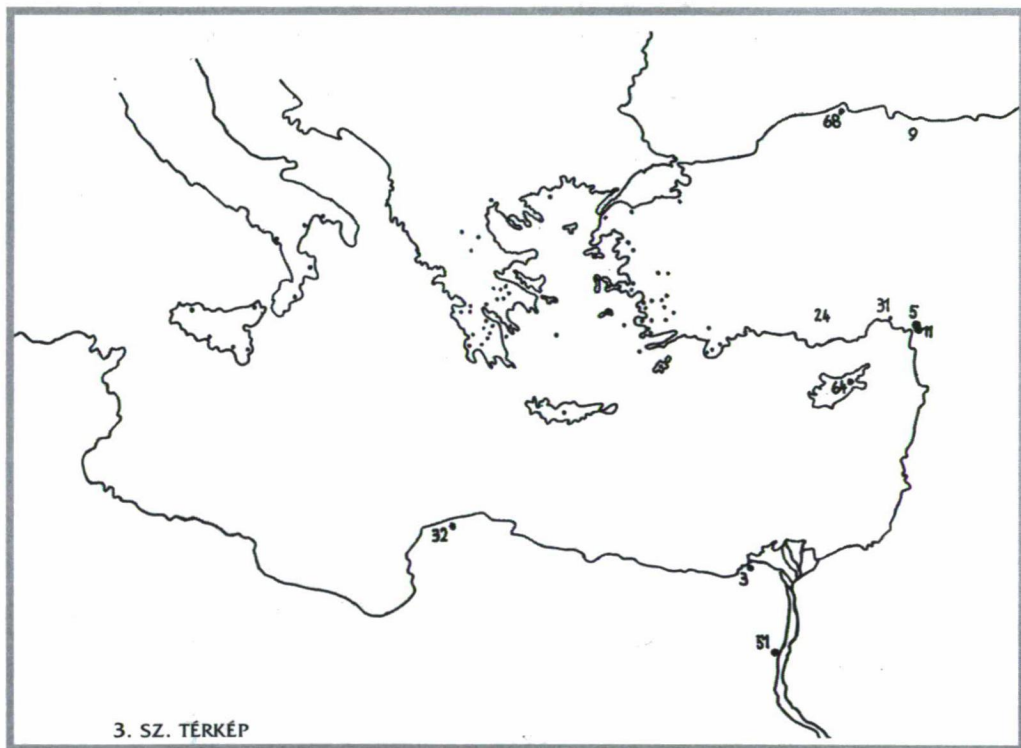
hely vonzása valószínűsíthetően itt volt a legerősebb, s a viszonylagos közelség miatt feltehetően ezek a polisok számbelileg is több versenyzőt indíthattak, hiszen nagyobb számú induló esetén nagyobb az esélye a több győztesnek.

A játékok vonzaskörzete szinte már a kezdetekben kiterjedt Szicíliaira és Dél-Itáliára, s ezen a területen is majdnem a játékok megrendezésének végéig találkozhatunk győztesekkel. Keleten a vonzaskörzet először a görög szigetvilággal, majd a kisázsiai területekkel bővült. A legutolsó lépcsőben Afrika, Szíria és Bithynia is küldött versenyzőt, illetve szerzett győzelmet. Ezek a körzetek a hellenisztikus korszaktól kapcsolódtak a játékokhoz.

Ha csupán a győztesek városainak számát vizsgáljuk, akkor a Balkán-félsziget és a kisázsiai terület nagyjából azonos számú – 29-30 – győztesrel büszkélkedő várossal

rendelkezik. A győztesek polisainak oldaláról ugyanígy párba állíthatjuk az égei szigetvilág és a dél-itáliai-szicíliai területeket. A többi vidék városai – Alexandria kivételével – egy-egy győztesrel bírtak. A görög szárazföld Lokris–Phokis–Boiotia vonalától délre eső területéről mintegy egyharmadával több győztes került ki mint a Peloponnészoszról. A kisázsiai térségből Ionia vezet 22 bajnokkal (8 város), s ehhez a számhoz hozzá kell még adnunk a ión szigeteket is. A káriai, lydiai, lyciai, phrygiai és ciliciai tartományokban is a ión partvidékhez közelebb eső részokről kerültek ki a nyertesek.

A városok területi elhelyezkedéséből levonható következtetések ugyanazok lesznek, mint a győztesek számarányának vizsgálatából adódóak. A görög szárazföld győztesei (82) mintegy egyharmadával vannak többen, mint a kisázsiai vidékéké (69). Az ión szigetekkel együtt is csak megközelí-

tik a szárazföld vidékeinek győztes-számát. Ez a két terület kapcsolódott legerősebben a Pythia játékaikhoz. Az itáliai-szicíliai és afrikai tartományok 12-13 győztese a területileg kisebb, feltehetően kevesebb versenyzővel szereplők kiegyensúlyozott győzelmi esélyeit sejtetik. Ez utóbbi következtetést felborítja azonban az a tény, hogy míg az itáliai győztesek térben és időben egyenletesebb megoszlást mutatnak, addig az afrikai bajnokok – a kyrenéi két győztes kivételével – csak a hellenisztikus kortól és szinte kizárólag Alexandriából kerültek ki.

A győztes-lista első helyén a polisok közül Athén áll (14), ezután Alexandria (9), Élis és Rhodos (8-8), majd Thebai (7), Magnesia és Miletos (6-6), végül Delphoi, Sikyón, Spárta következik 5-5 bajnokával. Ez a felsorolás hihetőleg senkit sem lep meg. Olyan városok szerepelnek itt, amelyek között nem csak az lehet a közös vonás, hogy nagyszerű sportolókat neveltek, hanem ennek a háttere is. Valamennyiben megtaláljuk az Apollo-kultusz nyomát, mindegyik regionális központja vagy a gazdaságnak, vagy a művelődésnek, vagy a katonai kiképzésnek. A hellenisztikus korszak kulturális fővárosának számító Alexandria kivételével ezek a városok a görög gyarmatosítás lezajlása utáni hellenizáltság kulturális tükrökévé válnak.

Minden elemzés, a győztesek városainak térbeni-, időbeli-, számbeli megoszlása végeredményben ugyanahhoz a következtetéshez vezet. Az egyes játékok – így a Pythia háttérét is –, alapvetően annak az istennek a kultusza jelenti, akinek a tiszteletére ezeket a

sportversenyeket megrendezték. Mint a második legfontosabb koszorús verseny, a Pythia sportversenyei a dicsőség megszerzésére ösztönözték a bajnok-jelölteket szinte az egész hellén világban. Minden olyan városállam, amely elég gazdasági erőt és kulturális háttérrel mondhatott magáénak, hogy fiait a szépségnek és dicsőségnek tiszteletére nevelje, elindította maga versenyzőit. A Delphoi közeli, közép-görög és peloponnészoszi területeken túl időben gyorsan terjedve a városok egyre szaporodó száma térben is egyre bővülő körben jelent meg a győztesek listáján. A teljes kép pedig felöleli a görög világ legerősebben hellenizált területeit.

Írta és a térképeket rajzolta
T. HORVÁTH ÁGNES

Jegyzetek

- ¹ MARÓTI EGON: *A delphoi Pythia sportversenyeinek győztesei*. Budapest, 2000, Argumentum Kiadó, 187.
- ² Esetünkben egy tucatnyi versenyzőnek ismeretlen a polisa. Így: 34., 53., 87., 100., 108., 127., 138., 147., 162., 176. és 190. sz.
- ³ A helyneveket az előttük szereplő sorszámmal jelöltük a térképeken.
- ⁴ A továbbiakban: i. n.
- ⁵ 1. számú térkép: A PYTHIA GYŐZTESEINEK VÁROSAI A KLASSZIKUS GÖRÖG TERÜLETEKEN; 2. számú térkép: A GYŐZTESEK ITÁLIAI ÉS SZICILIAI POLISAI; 3. számú térkép: A TÁVOLABBI TERÜLETEK GYŐZTESEINEK VÁROSAI
- ⁶ Vö.: MARÓTI EGON: *Delphoi és a Pythia sportversenyei*. Budapest, 1995, Akadémiai Kiadó, 48–53.

Hiányosan is hiánypótló!

HÁBORÚ,

GAZDASÁG, TÁRSADALOM

1939–1945

A II. VILÁGHÁBORÚ HÁTTÉRÉBEN MEGHÚZÓDÓ
GAZDASÁGI ESMÉNYEK

Mikor először megláttam ezt a könyvet a boltok polcain nagy érdeklődéssel vettem kezembe, mivel azt hiszem unikumnak számít a mostanában a II. világháborúról megjelent kiadványok között. Ez a kijelentésem elsősorban a könyv témájára vonatkozik, de másodsorban igaz tartalmi összeállítására is. Napjainkban rengeteg könyv jelenik meg a század legnagyobb háborújáról, amit legtöbbször teljesen ismeretlen szerzők állítanak össze.

ALAN S. MILWARD

Általában irodalomjegyzékek és eredeti dokumentumok felhasználása nélkül dolgoznak. Azt hiszem példák nélkül is mindenki tudja, melyek ezek...

Nos, Alan S. Milward a könyv bevezetőjében megemlíti, hogy amikor először felkérték a mű megírására először nemet mondott, mivel szerinte a században a II. világháború gazdasági dimenziói a legkevésbé feldolgozott téma, hiszen a háború vége óta a felkérésig alig telt el 40 év. Így figyelembe véve azokat a tényeket, hogy a Szovjetunió akkor még létezett, és több dokumentumot több tíz évre titkosítottak, egyáltalán nem volt biztos, hogy minden adat elérhető és feldolgozható lesz számára. Ráadásul sok hadviselő országban máig sem foglalkoztak

a háború statisztikájával (pl. Olaszország, Szovjetunió), így teljesen szűz területre kellett lépnie. Ez érződik is a művön, – Milward meg is említi – az Olaszországról és a Szovjetunióról szóló részek sokkal rövidebbek és elnagyoltabbak, mint a többi. Természetesen a legtöbb oldalt az Egyesült Államokról szóló adatok töltik ki, hiszen itt a háború után több kötetes munkák jelentek meg, hirdetve gazdasági erőfeszítéseiket.

Részletesen és jól kidolgozottak a vesztet oldalt érintő fejezetek és témák, ennek azonban más okai vannak. A fegyverletétellel Németországnak és Japánnak ki kellett szolgáltatnia összes hadititkát.

Csak az egyes fejezetek címeit sorolom fel, amúgy kedvcsinálóként: Háborús politika; A gazdaság a stratégiai szintézisben; Haditermelés; A gazdaság irányítása; A megszállás gazdaságtana; Háború, technika és gazdasági változások; Háború, népesség és foglalkoztatottság; Háború, mezőgazdaság és élelmezés; Gazdasági hadviselés; A nemzetközi gazdaság helyreállítása.

Milward művének szerkezete jól átlátható, könnyen követhető, az egyes fejezetek külön-külön is érthetőek. A keresést több oldalas tárgymutató könnyíti meg, ami szintén kellemes meglepetést okozott nekem, mostanában nem mindig van ilyennel elkényeztetve az olvasó.

Na, és persze ha valakit nem elégitett ki a könyvben említett adatok tömkelege, annak további kutatásra nyújt lehetőséget a több mint húsz oldalas irodalomjegyzék.

Összességében egy jól sikerült összefoglaló kiadvány került a magyar olvasók kezébe, amelynek tartalmi összetétele a szerző önhibáján kívül hiányos helyenként, ezt a háború vége óta történt események tükrében meg lehet érteni.

HEGYI GERGELY

Dokumentumközlés a Tanácsköztársaság történetéhez

„Tiszta forrásból”

Az 1919. évi Tanácsköztársaság egyházakkal való kapcsolatáról, egyházpolitikájáról a vonatkozó szakirodalomban sok – többnyire sematikus – említéssel találkozhatunk. A téma forrásokon alapuló, körütekintő feldolgozásának megkezdése a legutóbbi évekig váratott magára.¹ (Dacára a Tanácsköztársaság iránti élénk, 1945 előtt és után eltérő politikai indítatású érdeklődésnek.) A kutatások egyik legfőbb akadályát a források nehéz hozzáférhetősége, feldolgozatlansága jelentette. Éppen ezért nem érdektelen felidézni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) által alig két hónappal a proletárdiktatúra bukása után készített összefoglaló jelentést, mely tömör, ugyanakkor teljességre törekvő és hiteles képet nyújtja a Tanácsköztársaság legfőbb egyházakkal foglalkozó igazgatási szerve, a Vallásügyi Likvidáló Bizottság tevékenységének.² (A szervet egyébként – mint a jelentésből is kitűnik – a diktatúra alig több mint négy hónapos fennállása alatt a legkülönbözőbb nevekkel látták el, nemcsak hatásköre, hanem pontos elnevezése is tisztázatlan maradt ez idő alatt.) A jelentés készítőjét pontosan nem tudtuk azonosítani, szinte bizonyos azonban, hogy *dr. Breyer István* prelátról, esztergomi kanonokról van szó, aki 1915-től töltötte be miniszteri osztálytanácsosként a VKM I. (római katolikus) ügyosztályának vezető tisztségét 1922-ig, majd 1928-ig helyettes államtitkárként tevékenykedett.³ A dokumentum annak nyomán született, hogy a még román megszállás alatt tevékenykedő magyar kormányok is megkezdtek a Tanácsköztársaság alatt tevékenykedő kormányzati és egyéb szervek iratanyagának összegyűjtését és feldolgozását, felállították például a Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottságot, közkeletű rövidítéssel a TAGYOB-ot. Az alább ismertetendő dokumentum is ennek anyagában, az augusztus közepétől november végéig a Friedrich-kormány kultuszminisztereként tevékenykedő Huszár Károly iratai között maradt fenn. Sajnos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állagaiban 1956-ban bekövetkezett jelentős iratpusztulás miatt az 1919-es proletárdiktatúra egyházpolitikáját is csak töredékesen, más állagokban fennmaradt adatokból lehet rekonstruálni. A Vallásügyi Likvidáló Bizottság eredeti iratanyagát egyébként 1956 előtt csak két szerző dolgozta fel: Kakucsí Liebner János kevésbé, Balanyi György pedig nagyon is alaposan megírt tanulmányában.⁴ (Utóbbi Breyer kanonok segítségét külön ki is emelte.)

A miniszteri beszámoló tömör megállapításai szinte minden ponton megfelelnek a valóságnak, különösebb kommentárt, kiegészítést ezért nem igényelnek. (Csak egy-egy megértést segítő jegyzettel láttuk el néhány pontját.)⁵ Összességében pontos rajzát adják az 1919-es Tanácsköztársaság vallásügyi igazgatását ellátó szerv tevékenységének.

DOKUMENTUM

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Folyó évi szeptember hó 30-án 5283/1919. eln. szám alatt kelt rendeletre a volt vallásügyi liquidáló országos biztosság által foganatosított intézkedések folytán előállott általános helyzetről jelentésemet a következőkben bátorkodom tisztelettel bemutatni:

„Tiszta forrásból”

A proletár diktatúra kitörése után a volt vallásügyi minisztérium vezetését Faber Oszkár⁶ vette át. Eleinte Kunfinak,⁷ mint közoktatásügyi népbiztosnak kinevezése alapján, mely kinevezés később formailag akként módosított, hogy Faber a megbízását közvetlenül a volt kormányzótanácstól nyerte, s eme megbízási okmányt Garbai,⁸ mint a volt kormányzótanács elnöke írta alá. A közoktatási volt népbiztosság által történt kinevezés tartama alatt Faber magát „a közoktatási népbiztosság vallásügyi liquidáló teljhatalmú politikai megbízottjának” címezte. A kormányzótanácstól nyert megbízatása idején pedig „vallásügyi liquidáló országos biztos”-nak.

Mindjárt hivatala elfoglalása után Faber Oszkárnak két generális rendelkezése volt a hivatal további működését illetőleg. Kijelentette először, hogy az egyház és állam szétválasztása és a vallásnak magánüggé nyilvánítása folytán a volt vallásügyi minisztérium továbbra is a régi értelemben vett adminisztrációt nem folytathat, s ennél fogva egy osztályközi értekezleten előszóval adta meg az utasításokat, melyek alapján az egyes ügyosztályok ügykörüket a lehető legrövidebb idő alatt liquidálni voltak kötelesek. Az osztályok működése ezen rendelkezésnek megfelelőleg körülbelül 3–4 hét alatt teljesen megszűnt. Másik ilyen generális intézkedése volt szintén mindjárt hivatalba lépéskor, hogy az egyházaknak és hitfelekezeteknek akár az állami költségvetés terhére, akár valamely közalap terhére eddig engedélyezve volt személyi és dologi járandóságok az adóhivatalokhoz intézett körtávirat alapján beszünttetettek.⁹ Tulajdonképpen egyedüli főfeladatának tekintette Faber a hivatalosan liquidációnak nevezett szekularizáció legteljesebb és kíméletlenségig következetes végrehajtását.

A liquidáció végrehajtásának tekintetében egy körrendelet adatott ki, mely szerint minden kerületben, a vidéken pedig minden községben a munkástanácsok által úgynevezett liquidáló bizottságok küldendők ki, melyeknek hivatása leltár mellett az egyházak és hitfelekezetek tulajdonát képező minden néven nevezendő vagyont, valamint a kezelésük alatt álló alapítványi vagytonokat is köztulajdonba átvenni, a mező- és erdőgazdasági ingatlanokat, s azok gazdasági felszereléseit, amennyiben azok a 100 magyar holdat meghaladják, a földművelésügyi népbiztosság kezelésébe átadni, az említett komplexumoknál kisebb területű ingatlanokat és egyházi épületeket, bérházakat stb. a helyi munkástanácsnak átadni, az értékeket pedig (értékpapírok és készpénzek) a legközelebbi adóhivatalba illetőleg a központi állampénztárba szállíttatni.

A szekularizáció alól kizárólag csak a templomok, s nyilvános istentiszteletre szánt imaházak és az isteni tisztelet céljaira szolgáló felszerelések voltak mentesek, ez utóbbiak azonban csak az esetben, ha azok műkincs jellegével nem bírtak.¹⁰

Ezen rendelkezés folytán a szekularizáció megindult és az Budapesten teljesen, a vidék meg nem szállott részén pedig nagyrészt befejezést is nyert.

Elvileg Faber csak a baptista hitközségektől elvett vagyonságokat utalta vissza, azon indokolással, hogy ezen vagyonságokban sem állami eredetű vagyonság, sem kényszeradózásból folyó vagyonrész nincs, azok tehát kizárólag úgynevezett proletár fillérekből, önkéntes adakozások útján gyűjtettek.¹¹

A liquidációk ellenőrzésére és irányítására részint kebelbeli tisztviselők, s részint – mivel ezek nem voltak elég számban – bírák küldettek ki járasonként.¹²

A leliquidált egyházi épületek proletár intézmények céljaira engedtetek át, illetve rendeztetek be.¹³

A szekularizáció elsősorban a vallásügyi minisztérium kezelése alatt álló vallás-, tanulmány-, egyetemi stb. alapok uradalmaira nézve hajtatott végre, főleg azért, mert Faber

adminisztrálni egyáltalán nem tartotta hivatásának, s ez akként hajtatott végre, hogy ezen uradalmak az azok ügyivel foglalkozó közalapítványi, számviteli és segédhivatali személyekkel együtt jegyzőkönyvileg adattak át egy vegyes tanácskozmány kapcsán mindjárt április elején a volt földmívelésügyi népbiztosságnak.

Megjegyzem, hogy a nem egyházi és hitfelekezeti kezelés alatt álló alapok és alapítványok liquidációjára, tehát az ezen minisztérium kezelésében lévő alapok és alapítványok liquidációjára sem került sor.¹⁴

A szekularizáció értékeinek számszerű eredményét illetőleg tisztelettel jelentem, hogy Budapesten összesen 185 egyházi és hitfelekezeti intézmény (plébánia, egyházközség, hitközség, zárda, intézet, egyházi jellegű egyesület stb.) értékei vidéken pedig 485, összesen tehát 670 intézmény liquidálásáról, illetőleg ezek értékeinek állampénztárba szállításáról tétetett jelentés.

Mint liquidált és állampénztárba szállított érték s beérkezett adóhivatali nyugták alapján készpénzben 3 747 285 korona 14 fillér, értékpapír 200 757 648 korona 7 fillér, összesen tehát 204 504 933 korona 21 fillér szerepel az annak idején itt vezetett nyilvántartásokban.

A liquidált értékek hitfelekezetek szerint a következőképp alakult:¹⁵

	Pénz	Érték	Együtt
Katholikusok	2.240.638 K 97 f	112.463.426 K 83 f	114.704.065 K 80 f
Ág.hitv.ev.[angélikus]	87.466 " 80 "	16.244.577 " 64 "	16.332.044 " 44 "
Református	34.092 " 05 "	26.256.571 " 59 "	26.290.663 " 64 "
Unitárius	28.979 " 29 "	1.240.530 " 90 "	1.269.510 " 19 "
Gör. kel.	10.991 " 26 "	1.386.029 " 26 "	1.397.020 " 52 "
Izraelita	1.345.116 " 77 "	43.166.511 " 85 "	44.511.628 " 62 "
Összesen:	3.747.285 K 14 f	200.757.648 K 07 f	204.504.933 K 21 f

A vallásügyi liquidáló országos biztosság kebelében Faber egy propaganda tanfolyamot rendezett be kilépett papok számára, kiket agitátorokká óhajtott ezen tanfolyamon kiképezni. Vezetője a tanfolyamnak Mogán Ákos; állandó szakelőadója pedig Szalay Károly ref. gimnáziumi tanár volt. Előadásokat tartottak még tudtommal Lukács György és Bolgár Elek is. A tanfolyamnak 28-30 hallgatója volt.

A fentiekben voltam bátor Faber azon ténykedéseit előadni, amelyek általános intézkedéseknek minősíthetők.

Ami a Faber általi utalványozásokat illeti, erre nézve a következőket bátorkodom előadni:

Mint fentebb már előadni szerencsém volt, az egyházaknak és hitfelekezeteknek járó összes személyi és dologi járandóságok beszüntettek ugyan, de tekintettel arra, hogy a különféle egyházak és hitfelekezetek lelkészeinek járó törvényes járandósága (kongrua, korpótlék, családi pótlék stb.) a proletár diktatúra kitörésekor legnagyobb részt már tényleg ki voltak utalva és csak kis percentekben voltak az utalványozások még hátralékban, ennél fogva az 1919. év első felére járó fenti járandóság az azt még fel nem vett lelkészek részére is kiutaltattak.

Figyelemmel ezen felül arra, hogy az állami dotáció beszüntetése folytán a lelkészkedő papság jövedelmének legnagyobb részétől elesett, s figyelemmel arra is, hogy az egyházi adózások behajtásának állami végrehajtása természetsszerűleg beszünttetett, a lelkészkedő papság részére végkielégítés (munkanélküli segély) címen fejenként 1000 korona, családtagonként pedig 250 korona utaltatott ki.

Hogy e címen tényleg mennyi vétetett fel a lelkészkedő papság részéről, azt csak a vonatkozó naplók beérkezése után lesz szám szerint megállapítható, mert a kiutalások nem Faber által közvetlenül eszközöltettek, hanem az illetékes munkástanácsok által.

A liquidációk folytán egyházi nyugdíjuktól elesett nyugalmazott lelkészek, s azok özvegyei és árvái részére a régi nyugdíjak tovább folyósítottak az államháztartás terhére.

Ezek számszerinti összege is csak a vonatkozó naplók beérkezése után lesz megállapítható.

Az utalványozásoknál még említést kell tennem a liquidáció, s azzal kapcsolatos költségekről az alábbiakban:¹⁶

I. A liquidálás ellenőrzésére kiküldött tisztviselők és bírák úti számláira kiutaltatott	360.580 K
II. Papok, apácák, özvegyek és általában szegények részére segélyek címén	149.730 K
III. Kilépett papok és apácák polgári ruhával való ellátására	17.010 K
IV. Propaganda tanfolyam céljaira	114.900 K

Összesen:

642.220 K

Végül, ami a proletárdiktatúra alatt eszközölt kinevezéseket illeti, erre nézve a következőket bátoriskodom előadni:

Tulajdonképpen kinevezve csak Faber Oszkár és annak helyettese Apáti György volt. Rajtuk kívül működött ugyan még, mint politikai ellenőrző közeg a munkástanács részéről Kirchmeyer József is, ez azonban fizetést a vallási tárca terhére nem élvezett, mivel régi fizetését a posta és távírda igazgatóságától húzta tovább. Mogán Ákos, a propaganda tanfolyam vezetője havi 1800 K tiszteletdíjat élvezett, Szalay Károly szakelőadó pedig előadásonként 100 K tiszteletdíjat húzott.

Faber tulajdonképpen csak a volt számvevőségi, segédhivatali és szolgai statusokban eszközölt kinevezéseket annyiban, hogy 10 volt számvevőségi rapidíjast számtisztekké, 7 volt díjnokot irodasegédtsztté és 11 volt napibéres szolgát altisztté nevezett ki.

A fentiekben voltam bátor a volt vallásügyi liquidáló országos biztosság működését körvonalazni és arról Excellenciádnak áttekinthető képet nyújtani.

Maradtam Miniszter Úrnak,

Budapest, 1919. évi október hó 4.

alázatos szolgája

[olvashatatlan aláírás]

miniszteri tanácsos

Közli: FAZEKAS CSABA

Jegyzetek

- ¹ Vonatkozó tanulmányaink közül – átfogó igénye miatt – említjük: FAZEKAS CSABA: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In PÖLÖSKEI FERENC – STEMLER GYULA (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Budapest, 1997. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének doktori iskolája. 1. füzet.) 63–101. (további bőséges irodalommal); illetve: A Fáber–Apáti-per. (A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban) In *Győri Tanulmányok*. 24. Győr, 2000. (megjelenés előtt) Illetve kiemeljük: GERGELY JENŐ: Prohászka Ottokár és a Tanácsköztársaság. In SZABÓ FERENC S. J. (szerk.): *Prohászka ébresztése*. II. köt. Budapest, 1998, 127–157.
- ² Magyar Országos Levéltár, K 46. (= A Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság iratai), 605f. 6. dob. II/5a. Huszár Károly iratai a Tanácsköztársaságról. f. 291r–293v.
- ³ GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon. 1919–1945*. Budapest, 1997, 362.; részletesebben: BERESZTÓCZY MIKLÓS: *VKM I. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története. 1867–1947*. Budapest, 1947.
- ⁴ KAKUCSI LIEBNER JÁNOS: A kommunista egyházüldözés Magyarországon. In Huszár Károly (szerk.): *A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története*. Budapest, 1920.; BALANYI GYÖRGY: Egyház és vallás. In Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus története Magyarországon*. Budapest, 1921, 585–618., 840–842.
- ⁵ Ahol külön nem említjük, ott a pontos hivatkozások, levéltári jelzetek részletesen az 1. sz. jegyzetben idézett tanulmányunkban találhatók.
- ⁶ Fáber Oszkár (1879–1942) előbb piarista szerzetes, 1903-ban kilépett a rendből, csatlakozott a szociáldemokrata párthoz, ateista, szabadkőműves páholyok szimpatizánsa lett, kereskedelmi iskolai tanárként dolgozott. Az ateizmus egyik nagy hatású propagátoraként több cikket, röpiratot írt, 1911-ben vallásgyalázás címén el is ítélték. Az 1919. márciusi pártfűzítő, és a proletárdiktatúra kikiáltását támogatta, már március 25-e körül átvette a Tanácsköztársaság vallásügyeinek legfőbb irányítását, emellett más feladatokat is ellátott. Az egyházpolitika tisztázatlan hatáskörei miatt több alkalommal konfliktusba került a Forradalmi Kormányzótanáccsal, lemondással fenyegetőzött, hogy magának nagyobb önállóságot, illetve hatalmat próbáljon szerezni. A proletárdiktatúra alatt magát mindenkor erőskezű funkcionáriusnak igyekezett láttatni, a valóságban gyakran tehetetlennek, kapkodónak bizonyult, egymásnak ellentmondó intézkedéseket is foganatosítani akart. A bukás után letartóztatták, 1920 őszén rendezett perében 12 év börtönre ítélték, azonban (a proletárdiktatúra más vezetőivel együtt) fogolycsere útján a Szovjetunióba került. Hamar megelégte azonban a kommunista rendszert, s amikor egy külföldi útja alkalmával lehetősége nyílt rá, Németországba, majd Ausztriába távozott. Korábbi múltjáért 1942-ben a náci börtönbe vetették, ott is halt meg.
A Vallásügyi Minisztériumot egyébként 1919 januárjában állították fel, a korábbi VKM kettéválasztásával.
- ⁷ Kunfi Zsigmondról (1879–1929), a szociáldemokrata párt korábbi vezető egyéniségéről van szó, aki a Berinkey-kormányban közoktatásügyi miniszter, majd közoktatásügyi népbiztos lett.
- ⁸ Garbai Sándor (1879–1947) a Forradalmi Kormányzótanács elnöke.
- ⁹ A nyár folyamán ezen a téren Fáber komoly engedményeket tett, illetve gyakran előfordult, hogy cseti jelleggel engedélyezte papoknak, lelkészeknek valamiféle járandóság fizetését. Míg április elején elvből nem adott egy fillért sem az egyháziak javadalmazására, július vége felé már kilátásba helyezte a papok, lelkészek állami fizetésének engedélyezését. Különösen

tisztázatlan volt a helyzet az alsóbb fokú szerveknél, sok helyen ugyanis hozzájárultak a község papjának megélhetéséhez.

- 10 Az egyházi vagyon lefoglalása a Tanácsköztársaság első heteiben nagyon kaotikus módon zajlott, Fáber több ízben adott ki ilyen irányú rendeletet. Az itt ismertetett hatás- és feladat-körű likvidáló bizottságok felállítására az április 21-én kiadott XIII. sz. közoktatási népbiztossági, az egyházi birtokok átvételének részletezett szabályozására a május 17-i XCV. sz. kormányzótanácsi rendelettel került sor. Sok helyen sor került továbbá a mentességet élvező templomok, istentiszteleti célú épületek lefoglalására is, a „műkincs”-jellegű pedig sok helyen önkényesen állapították meg. Persze mindez visszafelé is igaz volt: egyes jóindulatú likvidáló bizottságok nagyon is tágan értelmelték az „istentisztelet céljára nélkülözhetetlen” felszerelések körét és az egyházak tulajdonában hagyták, gyakran nem is leltározták.
- 11 A Fáber vezette hivatal (illetve annak vidéki alárendeltjei) egyszer-kétszer ilyen jogcímen valóban meghagytak kisebb készpénz összegeket, vagyonállagokat egyházi intézményeknél, nemcsak baptistáknál, hanem a történelmi protestáns felekezeteknél, illetve katolikusoknál is. (Más alkalommal – teljesen következtelen módon – megtagadták, hogy egyes egyházi, vallási célú alapítványi stb. összegeket mentesítsenek a likvidálás alól, hiába hivatkoztak kezelői arra, hogy pénzeszközök nem kényszeradózásból, hanem önkéntes adakozásból, „proletárfillérekből” stb. keletkeztek.) A baptistákkal kapcsolatos jelentés egyébként téves, május második felében ugyanis alapos likvidálásnak vetették alá a baptista egyház központi irodáit is, több mint százezer koronát foglaltak le készpénzben, s alig ötözetet hagytak meg nekik. Nem is beszélve arról, hogy a baptistákat is számos ingó eszközüktől, nyomdájuktól, több ezer kötet könyvüktől stb. megfosztottak. Lásd MÓNUS CSABA: *A Baptista Egyház a két világháború között*. Budapest, 1999. Kézirat. (Ezúton is köszönöm, hogy a szerző rendelkezésemre bocsátotta – F. Cs.); lásd még: SOMOGYI IMRE: *A szekta-kérdés. Megjegyzések „A szekták és az ellenük való védekezés módjai” című füzet tartalmához*. Budapest é. n. [1933] 34. stb.
- 12 Fáber első likvidálással (vagyis az egyházi vagyon köztulajdonba vételével) kapcsolatos rendelete még a helyi munkástanácsok által delegált 3-3 tagú bizottságok kiküldéséről rendelkezett. Ezek azonban munkájukat teljesen összehangolás nélkül, sokszor épp saját zsebükre „dolgozva” látták el. Április végétől ezért Fáber igyekezett a likvidálás irányítását központi teljhatalmú megbízottak útján egységesíteni, személyesen minél több városban, egyházi intézményben megjelenni, illetve arra törekedett, hogy a „szocializálás” konkrét munkáját is inkább – a helyi viszonyokat kevésbé ismerő, ezért vélhetően kevésbé elfogult – Budapestről küldött megbízottak teljesítsék. Utóbbi feladatra jórészt állástalan (pl. a megszálalt területről elmenekült) jogászokat, bírókat alkalmazott, akik többsége csak a megélhetési nehézségek miatt vállalkozott mindezzel. (Ami egyébként az egyházak szempontjából kedvezőnek bizonyult, hiszen a művelt értelmiségiek inkább elnézőek voltak az egyháziakkal szemben, mint a munkástanácsok, direktóriumok politikai megbízottai.)
- 13 A Tanácsköztársaság különböző hatalmi szervei között valóságos marakodás indult meg a köztulajdonnak minősített egyházi épületek használati jogáért. A hangzatosan meghirdetett célokkal szemben csak kevés épületet használtak karitatív illetve közcélokra (kórház, művelődési intézmény stb.), azok jelentős részébe a proletárdiktatúra hatalmi szerveit költöztették, egyes helyeken (pl. Székesfehérváron a püspöki palotába stb.) jellemző érzéketlenséggel például többek között épp a helyi vallásügyi likvidáló bizottságot.
- 14 Erre elsősorban azért nem került sor, mert Fáber magának akarta megszerezni ezen alapítványok likvidálásának megbízotti pozícióját is, a kormányzótanács azonban (különösen Garbai Sándor) nem támogatta a teljhatalmú vallásügyi likvidáló megbízott – nyilván egyéni ambícióktól távolról sem mentes – törekvéseit. Vagyis a nem egyházi jellegű alapítványok hónapokig „gazdátlan” területnek számítottak.

¹⁵ Június elejéig továbbá összesen 639 ezer kat. hold (római katolikus) egyházi birtok is lefoglalásra került. Az adatsor főbb számai egyébként Balanyi György idézett tanulmányában is szerepelnek (598.), megjegyzendő ugyanakkor, hogy Kakucsí Liebner János munkájában (156–159.) eltérő adatokat – összességében mintegy 70 ezer koronával többet – tüntetett fel a likvidált vagyonállagok összesítésekor. Utóbbi azért is érdemes felidézni, mert külön összesítette a vidéken illetve Budapesten lefoglalt egyházi javakat, vagyis tanulságos a likvidálás „hatékonyasága” szempontjából a Tanácsköztársaság központi illetve attól távol eső területein:

	Lefoglalt értékek (készpénz és értékpapír összesen)	Budapesten (%)	Ebből vidéken (%)
Katholikusok	114.704.695 K 80 f	25,50	74,50
Ág. hitv. ev.[angélikus]	16.332.584 K 14 f	89,64	10,36
Református	26.290.163 K 64 f	96,57	3,43
Unitárius	1.296.681 K 95 f	97,59	2,41
Görögkeleti	1.369.855 K 36 f	99,70	0,30
Izraelita	44.581.627 K 16 f	95,27	4,73
Összesen:	204.575.608 K 10 f	55,91	44,09

¹⁶ Ez az összesítés azonban a „likvidálás” tényleges költségeinek csupán alsó határát képezheti. Eleve csak a Fáber Oszkár vezette budapesti központ kiadásait vette figyelembe (becslésünk szerint annak sem a teljességét), a tényleges leltározást végző likvidáló biztosok napidíjait, többségük utaztatásának költségeit stb. a helyi munkástanácsokra hárították. Ennek érzékeltetésére érdemes felidézni, hogy csak Budapesten a kerületi munkástanácsok mindegyike csak személyi kiadásokra 40-60 ezer korona közötti összegeket költött május elejétől július végéig.

Számunk szerzői

CSONKARÉTI KÁROLY történész (Budapest); DÖBÖR ANDRÁS hallgató (SZTE JGYTFK); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged); FAZEKAS CSABA egyetemi adjunktus (ME BTK); HEGYI GERGELY hallgató (SZTE JGYTFK); JANCÁS Csaba hallgató (SZTE JGYTFK); KASZA PÉTER (SZTE BTK); KOHÁRI NÁNDOR hallgató (SZTE BTK); KÓNYA BENCE hallgató (SZTE BTK); MARÓTI EGON professor emeritus (SZTE BTK); NÓTÁRI TAMÁS PhD-hallgató (SZTE BTK); T. HORVÁTH ÁGNES főiskolai docens (SZTE JGYTFK); PAPP GÁBOR tanár (Szeged); PUSZTAI JÁNOS (Szeged); RÓNYAI LÁSZLÓ hallgató (SZTE JGYTFK).

SZTE = Szegedi Tudományegyetem, TFK = tanárképző főiskolai kar, BTK = bölcsészettudományi kar, ME = Miskolci Egyetem.

Ahogy Európát láttuk...

Angol

John vidéki útjára magával viszi feleségét is.

A szállodában, ahol megszállnak, tűz üt ki. John fölkelti feleségét, segít neki öltözködni, s hogy tanúságot tegyen lélekjelenlétéről, melyre különösen büszke, lassan felhúzza frakkját, fejébe nyomja kürtőkalapját, veszi esernyőjét s minden segítség nélkül lekíséri feleségét az utcára. Ott várják meg a tűzoltók érkezését.

– Látod fiam – oktatja John úr feleségét – milyen nagyszerű az, mikor valakinek igazán hidegvére van.

– Igen, igen John – hagyja helyben az asszony –, de akkor legalább fölvehetted volna a nadrágot is.

* * *

Amerikai

New Yorkban a londoni gentleman megáll Washington szobra előtt. Az idegenvezető, aki kalauzolja őt, magyaráz:

– Csodálatos ember volt. Soha egy hazugság se hagyta el a száját.

– Igen – bólintott az angol. – ő is, mint minden amerikai, az orrából beszélt.

* * *

Belga

Az öreg falusi paraszt meg az élete párja az indóházba lép. Ekkor először látnak vonatot. A szerelvény ott álldogál a sínen. Az öreg nézegeti a mozdonyt, de csak rázza a fejét.

– No, mit gondolsz, apjuk – kérdezi tőle az asszony.

– Sohase fog ez elindulni – hajtogatja az öreg. – Sohase fog ez elindulni.

A vonatvezető füttyent, a mozdony elsis-

tereg, a kocsik utána kocognak, előbb lassan, aztán gyorsabban. Már messze-messze kanyargott a vonat, mikor az asszony ravaszul így szólt az urához:

– No, apjuk, mit gondolsz most?

Az öreg éppúgy rázza a fejét, mint annak előtte.

– Sohase fog ez megállni – mondja. – Sohase fog ez megállni.

* * *

Francia

A tanító házi feladatot ad tanítványainak, de eleve figyelmezteti őket, hogy ne bízzák magukat képzeletükre, hanem valóban azt írják meg, ami bennük van. Egy tanuló az alábbi dolgot nyújtotta be:

– Nem bízom magam képzeletemre, hanem megírom, ami bennem van. Tehát bennem van a gyomor, a tüdő, a máj, két alma, két krémes, és az ebéd.

* * *

Lengyel

Fiúcska ül az utcán, keservesen zokog. Egy járókelő megállapodik, vallatja, hogy mi a baja.

– A mama – jajveszékel a fiú – vízbeölte a kiscicákat.

– Azért sírsz, te csacsi? Hisz ez nem olyan nagy baj.

A fiúcska erre még hangosabban bömböl:

– De a mama megígérte, hogy majd én ölöm őket vízbe.

(Forrás: A Pesti Hírlap 1931. évi nagy naptára.)

Adomagazda: RÓNYAI LÁSZLÓ

ÜNNEPI KÖSZÖNTŐ

3-4. kép:

A KÖRNYÉK LAKÓI ÜNNEPELVE
FOGADTÁK A RÉGEN VÁRT KISVONATOT,
ÉS KOSZORÚVAL BÚCSÚZTATTÁK
AZ UTOLSÓ JÁRATOT.

A KISVASÚT TÖRTÉNETÉT LAPUNK KÉSŐBBI SZÁMÁBAN KÖZÖLJÜK.
KÖZZÉTETTE ENGI JÓZSEF

BÚCSÚKOSZORÚ

Volt egyszer egy kisvasút ...

1927. FEBRUÁR 1-TŐL 1975. AUGUSZTUS 31-IG KISVONATOK KÖZLEKEDTEK SZEGED–KUNHALOM–ÁSOTTHALOM ÉS SZEGED–KUNHALOM–PUSZTAMÉRGES KÖZÖTT. A HUSZONÖT ÉVE MEGSZÜNTETETT KISVASÚTRA MÉG MINDIG FÁJÓ SZÍVVEL GONDOLNAK A VISSZAEMLÉKEZŐK.

1. kép: A KISVASÚT VÉGÁLLOMÁSA 1950. FEBRUÁR 20-IG A RUDOLF (MA ROOSEVELT) TÉRI PIACNÁL VOLT. EKKOR A PIACOT IS MEGSZÜNTETTÉK.

VÉGÁLLOMÁSOK

2. kép: 1950-TŐL A KISVASÚT MEGSZÜNTETÉSÉIG SZEGED-ÁTRAKÓ PÁLYAUDVAR VOLT A VÉGÁLLOMÁS